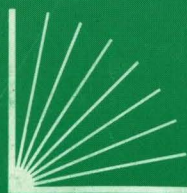

Rapport 13/91

Utdanning og arbeidsmarked 1991

Tendenser og perspektiver

Ellen Brandt (red.)

Utredninger om forskning og høyere utdanning
NAVFs utredningsinstitutt
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Rapport 13/91

Utdanning og arbeidsmarked 1991

Tendenser og perspektiver

Ellen Brandt (red.)

Utredninger om forskning og høyere utdanning
NAVF's utredningsinstitutt
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Arbeidsmarkedet 1991

Utvikling og perspektiver

Ellen Brandt (red.)

ISBN 82-7218-263-7
ISSN 0802-9342

GCS AS - OSLO

Forord

Denne rapporten gir en oversikt over aktuelle tendenser i rekrutteringen til høyere utdanning og tendenser på arbeidsmarkedet for personer med høyere utdanning. Rapporten tar også opp perspektiver på utviklingen fremover. Dette er den sjette rapporten i serien "Utdanning og arbeidsmarked", Utredningsinstituttet planlegger å utgi en slik rapport hvert år.

Formålet er å gi et informasjonsgrunnlag for planleggere i utdanningssystemet, for rådgivere i videregående skoler, studieveiledere ved universiteter og høyskoler, yrkesveiledere og for andre interesserte.

Rapporten er i år utarbeidet av Clara Åse Arnesen, Marit Egge, Jens-Are Enoksen, Inger Henaug, Karl Øyvind Jordell, Terje Næss, Liv Anne Støren og Per Olaf Aamodt. Ellen Brandt har vært redaktør. Hanne Fossum har ytt redaksjonell assistanse. Rapporten bygger på resultater fra flere av Utredningsinstituttets undersøkelser gjennom de siste årene.

Oslo, oktober 1991

Johan-Kristian Tønder

Per Olaf Aamodt

Forord

Denne rapport er et resultat af en række undersøgelser, som er gennemført i samarbejde med de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet. Rapporten er udarbejdet af de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet. Rapporten er udarbejdet af de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet.

Denne rapport er et resultat af en række undersøgelser, som er gennemført i samarbejde med de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet. Rapporten er udarbejdet af de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet.

Denne rapport er et resultat af en række undersøgelser, som er gennemført i samarbejde med de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet. Rapporten er udarbejdet af de forskellige myndigheder og institutioner, som har været involveret i arbejdet.

Oste, Oslo, 1998

Oste, Oslo, 1998

Oste, Oslo, 1998

Innhold

NYHETER	9
BRUKSANVISNING	12
1 HOVEDTREKK I UTVIKLINGEN PÅ ARBEIDSMARKEDET	15
1.1 Utviklingen på 1980-tallet	15
1.2 De nyutdannede fra universiteter og høgschooler	18
1.3 Utsiktene framover	22
2 REKRUTTERING OG STUDENTTALL	26
2.1 Innledning	26
2.2 Rekrutteringspotensialet	27
2.3 Overgangen til høyere utdanning	29
2.4 Studenttall og gjennomsnittlig studietid	31
2.5 Reell studietid	33
2.6 Konklusjoner	34
3 DAVY CROCKETT I UTDANNINGSSYSTEMET: HVEM BLIR STIFINNERE OG HVEM HAVNER I HENGEMYRA NÅR DØRA TIL UTDANNING LUKKES?	37
3.1 Hvor mange ble avvist?	38
3.2 Hvem er med i undersøkelsen?	39
3.3 Er avviste søkere utelukket fra utdanning?	40
3.4 Motivert eller motløs?	42
3.5 Motivasjon som drivkraft	44
3.6 Hvem blir stifinnere i utdanningssystemet?	46
3.7 Summa summarum	48
4 TILGANG OG BEHOV FOR HØYERE UTDANNET ARBEIDSKRAFT	51
4.1 Innledning	51
4.2 Flere med høyere utdanning	52
4.3 Mot kunnskapssamfunnet	55
4.3.1 Tjenesteyting i vekst	55
4.3.2 Flere profesjonelle og administrative jobber	58
4.4 For mange høgschooløkonomer?	61
4.5 Fremtidige yrkesmuligheter	63

5	ER DH-KANDIDATER FOR LITE KVALIFISERT?	65
5.1	Innledning	65
5.2	Yrke og yrkesområde	66
5.3	Kandidatenes vurdering av kvalifikasjonskrav i arbeidslivet	71
5.4	Lønn, yrke og kvalifikasjonskrav	74
5.5	Økende behov for lengre utdanning innen distriktshøgskole-sektoren	76
6	LØNSFORSKJELLER MELLOM KVINNER OG MENN MED HØYERE UTDANNING: KVINNERS VALG ELLER KJØNNSDISKRIMINERING?	78
6.1	Hva kan vi regne som diskriminering?	78
6.2	Undersøkelser om lønnsforskjeller	79
6.3	Lønnsforskjeller mellom menn og kvinner med høyere utdanning et halvt år etter eksamen.	80
6.4	Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn ti år etter høgskoleeksamen	85
6.5	Avslutning	87
7	ER LÆRERE UTILFREDSE?	89
7.1	Innledning	89
7.2	Vurderinger av lærerutdanningen	90
7.3	Trivselsfaktorer	93
7.4	Tidsbruk og vektlegging i skolen	94
7.5	Vurderinger av læreryrket	97
7.6	Er lærere utilfredse?	99
8	"OMSORG = PENGESORG" OG STOR AVGANG FRA KVINNEYRKENE?	102
8.1	Innledning	102
8.2	Hva kan vi regne som avgang fra førskolelæreryrket, læreryrket og sykepleieryrket?	103
8.3	Hvor mange er i yrket ti år etter eksamen? Har lærerne større avgang enn sykepleierne?	104
8.4	Øker avgangen mye i løpet av ti år etter eksamen?	105
8.5	Når skjer yrkesovergangen - av hvem? Overgangsanalyse	106
8.6	Hva har betydning for yrkesovergangen: Kjønn, bostedsstrøk, lederstilling, arbeidstid, arbeidsmarkedsvariasjoner eller antall barn?	107
8.7	Grunner til å skifte jobb	108
8.8	Oppsummering	110

9 SITUASJONEN PÅ ARBEIDSMARKEDET ET HALVT ÅR
ETTER EKSAMEN FOR KANDIDATER MED HØYERE
UTDANNING. ENKELTUTDANNINGER

9.1 Innledning	112
9.2 Universitetskandidater i alt	114
9.3 Filologer	115
9.4 Teologer	118
9.5 Siviløkonomer	120
9.6 Sosialøkonomer	122
9.7 Pedagoger	124
9.8 Psykologer	125
9.9 Sosiologer	126
9.10 Statsvitere	128
9.11 Jurister	130
9.12 Realister	132
9.13 Sivilingeniører	134
9.14 Arkitekter	136
9.15 Tannleger	138
9.16 Farmasøyter	140
9.17 Veterinærer	142
9.18 Landbrukskandidater	144
9.19 Distriktshøgskolekandidater i alt	146
9.20 Humanistiske fag	147
9.21 Økonomiske fag	149
9.22 Samfunnsfag	151
9.23 Media- og kommunikasjonsfag	153
9.24 Datafag	156
9.25 Naturvitenskapelige fag	158
9.26 Natur/miljøvern fag	160
9.27 Samferdselsfag	162
9.28 Idrettsfag	164
9.29 Allmennlærere	165
Vedlegg	172

Nyheter

- ◆ *Det vanskelige arbeidsmarkedet* de siste årene har også rammet *nykommerne* fra universiteter og høyskoler, det tar lengre tid å skaffe seg en jobb. Tidligere på 80-tallet var 2 - 4 prosent arbeidsledige et halvt år etter eksamen av vårkull universitetskandidater med høyere grad som hadde meldt seg på arbeidsmarkedet. I 1989 økte dette til 7 prosent arbeidsledige, for 1990 har vi ikke totaltall. Hardest rammet var de nyutdannede arkitektene, med 33 prosent arbeidsledige både i 1989 og 1990, mens de tidligere hadde fra ingen til 8 prosent arbeidsledige. Av sivilingeniørene var 11 prosent arbeidsledige i 1989 og 9 prosent i 1990, mot tidligere bare 1 - 3 prosent. Av siviløkonomene var 6 prosent arbeidsledige i 1989 og 8 prosent i 1990, mot tidligere bare 1 - 4 prosent. Disse utdanningene har blitt særlig fokusert på i media, kanskje fordi disse kandidatene tidligere har vært sterkt etterspurt og fått høytlønte jobber i privat sektor. Av realistene var 8 prosent arbeidsledige i 1989, men allerede i 1985 og 1987 hadde arbeidsledigheten økt til 6 - 7 prosent etter bare 3 prosent tidlig på 80-tallet. En del universitetsutdanninger har få kandidater i kullet, da blir andelen arbeidsledige usikker fordi bare én ekstra arbeidsledig kandidat kan gi mange prosents økning. Dette gjelder bl.a. veterinærer (7 prosent arbeidsledige i 1989) og samfunnsvitere som sosialøkonomer (9 prosent), statsvitere (7 prosent) og sosiologer (12 prosent). Midt på 80-tallet hadde veterinærer og sosialøkonomer ingen arbeidsledighet, mens statsvitere og sosiologer har hatt 5 prosent eller høyere arbeidsledighet siden midten av 80-tallet. For DH-kandidatene økte arbeidsledigheten kraftig, fra 4 prosent i 1987 til 13 prosent i 1989 og 11 prosent i 1990. Dette rammet DH-kandidater fra alle fagområder, også DH-økonomer med 13 prosent arbeidsledige i 1989 (vesentlig mer enn siviløkonomer) og 9 prosent i 1990.

Men arbeidsmarkedet har *ikke blitt verre for alle* grupper nyutdannede fra universiteter. Av filologene var 5 prosent arbeidsledige i 1989, dette var som i 1983 og færre enn både i 1985 og 1987. Av juristene var 4 prosent arbeidsledige i 1989, det samme som tidlig på 80-tallet. Arbeidsledigheten var fortsatt lav for psykologer og landbrukskandidater, og ingen nyutdannede teologer, tannleger eller farmasøyter var arbeidsledige i 1989. Nyutdannede allmennlærere ble heller ikke berørt av det vanskelige arbeidsmarkedet, bare 1 prosent var arbeidsledige et halvt år etter eksamen i 1989. Men blant nye allmennlærere økte andelen som studerte videre fra 28 prosent i 1986 til 36 prosent i 1989, de har "på forskudd" utvidet lærerutdanningen fra treårig til fireårig.

Tidligere på 80-tallet gikk stadig flere nye kandidater til *privat sektor*. Denne tendensen har snudd. Av universitetskandidater med høyere grad med

inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen var bare 28 prosent i privat sektor i 1989, mot 36 prosent i 1987. Av DH-kandidater med inntektsgivende arbeid var 50 prosent i privat sektor i 1989, mot 63 prosent i 1987. Dette har sammenheng med få nyansettelser innen tjenesteytingsbedrifter (bank og finans, varehandel, EDB-konsulenter o.l.).

- ◆ I siste halvdel av 80-tallet fikk *distriktshøgskolekandidater* som fullførte to- eller tre-årig utdanning *økende vansker med å finne relevant arbeid*. Av DH-kandidatene uteksaminert våren 1989 hadde bare 25 prosent et halvt år etter eksamen funnet arbeid som kandidaten selv mente krevde høyere utdanning.

En økende andel fortsatte å studere fordi de hadde vansker med å finne relevant arbeid. Av DH-kandidatene uteksaminert våren 1989 hadde hele 41 prosent studier uten lønn som hovedbeskjeftigelse et halvt år etter eksamen. Hvis vi også tar med de som hadde studert før de begynte på distriktshøgskolen, tok 59 prosent av DH-kandidatene annen høyere utdanning i tillegg til DH-utdanningen.

Tidligere hadde kandidater med to- og tre-årig DH-utdanning generelt gode yrkesmuligheter. Utviklingen i siste halvdel av 80-tallet var derimot preget av et økende misforhold mellom DH-kandidatenes kvalifikasjoner og behovene i arbeidsmarkedet. Kandidater med DH-utdanning var i stadig større grad *overkvalifisert* for de jobbene de fikk, og *underkvalifisert* for de jobbene de ønsket å få i konkurranse med universitetskandidater. Det ser ut til at DH-utdanningen i mindre grad fungerer som en fullverdig yrkesutdanning, og i større grad enn før bare er første trinn i en sammensatt høyere utdanning, eller at DH-utdanningen tas som videreutdanning.

- ◆ Gjennom 80-tallet økte antall personer med høyere utdanning kraftig. For enkelte utdanningsgrupper ble antallet fordoblet fra 1980 til 1990. Sterk vekst i etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft ga allikevel gode yrkesmuligheter for de fleste som fullførte høyere utdanning. Innen helse- og sosialsektoren oppsto det en betydelig mangel på kvalifisert personell. For distriktshøgskolekandidater og kandidater med kortere økonomisk-administrativ utdanning ved private høgskoler førte en kraftig vekst i utdanningskapasiteten til tendenser til overkapasitet.

Beregninger ved Utredningsinstituttet viser at den kraftige *veksten i antall personer med høyere utdanning* vil fortsette også i de neste tjue år, forutsatt nåværende kandidatproduksjon. For mange grupper vil antallet fordobles frem mot år 2010, det utdannes mange flere enn det pensjoneres. Dersom det fortsatt blir lav tilvekst på nye stillinger som i de siste årene, vil en økende tilgang på

kandidater kunne føre til at nyutdannede med høyere utdanning i større grad blir arbeidsledige eller må ta jobber de er overkvalifisert for.

- ◆ *Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn* skyldes tildels at kvinner og menn tar ulike høyere utdanninger, og at kvinneyrkene lønnes lavere enn mannsyrkene. Blant nyutdannede med samme høyere utdanning er det derimot knapt noen lønnsforskjeller mellom kvinner og menn, med unntak av distriktshøgskolekandidater i økonomisk-administrative fag, der kvinnene hadde klart dårligere lønn enn mennene. Ti år etter eksamen tjener imidlertid kvinner vesentlig dårligere enn menn med samme høyere utdanning. En undersøkelse av høgskoleutdannede viste at dette for en stor del skyldes at kvinner og menn har ulik tilpasning til arbeidsmarkedet gjennom de første ti årene i yrkeslivet, vesentlig på grunn av familieforpliktelser. En del av lønnsforskjellen ti år etter eksamen må imidlertid forklares med kvinnediskriminering for ingeniører og førskolelærere.
- ◆ I løpet av de siste tre åra har det skjedd en *rekordartet vekst i studenttallet* og i søkningen til høyere utdanning. Vi påpeker at dette ikke bare skyldes at økende andeler av ungdomskullene ønsker å ta høyere utdanning. Tilstrømmingen de siste åra har også vært kunstig høy. Flere av de som skal ta høyere utdanning nå ønsker å begynne rett etter videregående skole, mens det tidligere på 80-tallet var vanlig å jobbe noen år først. Samtidig er det et press fra eldre søkere som har ventet med å starte studiene. I en overgangsfase har dette gitt en sterk økning i antall søkere og nye studenter, men det er sannsynlig at presset vil måtte avta når det er slutt på "reservene" av eldre førstegangsstudenter.
- ◆ Av de mange *søkere som høsten 1990 ble avvist* enten fra videregående skoler, Universitetet i Oslo eller allmennlærerutdanningen, var under en tredel i jobb noen måneder etter avslaget. En sjettedel var arbeidsledige eller i tiltak. Ledigheten rammet særlig avviste fra videregående skole, hvor hver tredje oppga å være uten arbeid. Uten utdanningstilbud og med få tilbud på arbeidsmarkedet er denne gruppen i mange henseende utelukket fra samfunnet.

Nesten halvparten av de avviste var kommet inn på alternativ utdanning høsten 1990. Noe mer enn hver tredje av disse regnet med å være i samme utdanning etter et år, stort sett innenfor høyere utdanning.

Langt de fleste søkte utdanning for utdanningens egen del, og ikke som en direkte følge av vanskelig arbeidsmarked. Dette gjaldt særlig avviste fra universitet og høgskoler, 85 prosent av dem hadde *utdanning* som sitt primære ønske. Blant de avviste fra videregående skole finnes derimot mange, 43 prosent, som primært ønsket *jobb*.

Bruksanvisning

Årets utgave av "Utdanning og arbeidsmarked" er den sjette rapporten i en serie som ble startet i 1985 fra NAVFs utredningsinstitutt. Formålet er å gi informasjonsgrunnlag for planleggere i utdanningssystemet, for rådgivere i videregående skoler, studieveiledere ved universiteter og høyskoler, yrkesveiledere og for andre interesserte. Rapportserien "Utdanning og arbeidsmarked" skal gi en oversikt over aktuelle tendenser på arbeidsmarkedet for personer med høyere utdanning og tendenser i rekrutteringen til høyere utdanning. Resultatene fra våre arbeidsmarkedsundersøkelser blant personer med høyere utdanning er et fast innslag. Forøvrig vil temaene vi tar opp kunne veksle fra år til år, avhengig av de prosjektene vi arbeider med til enhver tid. Vi ønsker å gi et perspektiv på mer langsiktige utviklingstrekk. Det er lett å la seg blende av nye trender og raske forandringer, men når det gjelder råd om utdanningsvalg og utdanningsplanlegging har den dagsaktuelle situasjonen liten verdi.

For å gjøre "Utdanning og arbeidsmarked" så nyttig som mulig, vil vi gjerne ha kommentarer til denne rapporten. Gi oss også forslag til problemstillinger vi bør ta opp. Se på denne rapportserien som et verktøy som skal gjøre det lettere å planlegge utdanning. Hjelp oss med å gjøre verktøyet bedre!

Hvilken utdanning bør ungdom velge?

Vi får ofte spørsmål om hva slags utdanning ungdom i dag bør velge. De som er ute etter et enkelt svar på dette spørsmålet blir som regel skuffet. Vi vil likevel trekke fram fem generelle momenter som kan være nyttige for de som skal gi ungdom råd om valg av høyere utdanning. Disse rådene kan også illustrere at forholdet mellom utdanning og arbeidsmarked er svært sammensatt, og det er heller ikke alltid sammenfall mellom det som kan synes fornuftig for den enkelte og samfunnets behov for høyere utdannet arbeidskraft.

- Den enkelte bør legge avgjørende vekt på sine egne forutsetninger og interesser i valg av utdanning. Det er store muligheter for at en får anledning til å utnytte iallefall deler av utdanningen gjennom hele resten av sin yrkesaktive periode. På en annen side låser en ikke alle andre muligheter når en har valgt en utdanning. Ofte kan en ut fra spesielle interesser og erfaring få jobber som ikke er vanlige for personer med denne utdanningen. Det finnes også mange muligheter til etter- og videreutdanning.
- Det er alltid relevante jobber til noen av dem som utdannes, også innen fag der arbeidsmulighetene er begrensete. Om vel 40 år er alle de som i dag har høyere

utdanning døde eller pensjonerte. Dette skaper et erstatningsbehov som må dekkes av dem som fullfører høyere utdanning i årene fremover.

- Jo flere som har høyere utdanning, dess viktigere blir det også for den enkelte å ha slik utdanning når en skal konkurrere om jobber hvor høyere utdanning kan komme til nytte. Det snakkes mye om at vi går mot et kunnskapsbasert samfunn. I et slikt samfunn vil mulighetene for de som ikke har utdanning bli mindre enn i dag.
- Situasjonen på arbeidsmarkedet endrer seg over tid. En høyere utdanning tar vanligvis fra 3 til 7 år. Utviklingen på arbeidsmarkedet de siste årene skulle illustrere at arbeidsmarkedet kan endre seg ganske radikalt mens en studerer. En bør derfor ikke legge for stor vekt på arbeidsmarkedet i øyeblikket når en skal velge utdanning.
- Gode råd kan bli dårlige hvis for mange følger dem. Når det sies at det er stort behov for en bestemt type kompetanse, kan det ofte føre til at alt for mange velger å satse på denne typen utdanning. Det kan derfor være risikabelt å satse på såkalte motefag.

Opplegget av rapporten

Kapittel 1 gir en oversikt over hovedtrekk i utviklingen på arbeidsmarkedet i 1980-årene, særlig for personer med høyere utdanning, og diskuterer perspektiver for 1990-årene.

Kapittel 2 tar opp rekruttering og studenttall, diskuterer hvorfor den nye "studenteksplosjonen" kom og hvordan utviklingen kan bli. Siden studenttallet henger sammen med hvor lenge hver student er i systemet, ser vi nærmere på gjennomsnittlig og reell studietid, avbrudd og vandringer mellom universiteter og høyskoler.

Kapittel 3 ser på hva søkere som ble avvist fra utdanning høsten 1990 gjorde etterpå, om de fikk seg jobb, ble arbeidsledige eller kom inn på en alternativ utdanning. Undersøkelsen omfattet avviste søkere til videregående skoler og til deler av høyere utdanning (Universitetet i Oslo, allmennlærerutdanning).

Kapittel 4 analyserer om utviklingen i det norske utdanningssystemet på 80-tallet var i samsvar med samfunnets behov for høyere utdannet arbeidskraft, og hvordan utviklingen kan bli på 90-tallet. Spørsmålet stilles om det vil bli overproduksjon av høyere utdannede, ut fra beregninger av bestanden hvis nåværende kandidatproduksjon fortsetter.

Kapittel 5 tar opp om det økende antall nyutdannede kandidater fra universiteter og distriktshøgskoler har fått jobber som passer til utdanningen, ut fra analyser av yrke, lønn og kandidatenes vurdering av kvalifikasjonskravene i jobben.

Kapittel 6 stiller spørsmålet om lønnsforskjeller mellom kvinner og menn skyldes kvinnediskriminering, eller er resultatet av kvinners "valg" i tilpasningen mellom yrke og familieliv. Vi ser på lønnsforskjeller mellom personer med samme høyere utdanning, både som nyutdannede og ti år etter eksamen.

Kapittel 7 spør om lærere er utilfredse sammenliknet med andre høgskoleutdannede, ut fra hvordan de vurderer utdanningen sin, om de vil anbefale yrket til andre eller om de har søkt seg vekk fra læreryrket.

Kapittel 8 undersøker om det var noen "flukt" av høgskoleutdannede fra omsorgsykker og undervisning i 1980-årene. Vi ser på årsakene til at noen valgte alternative yrker.

Kapittel 9 ser på situasjonen på arbeidsmarkedet for nyutdannede kandidater i de enkelte utdanninger fra universiteter høyere grad, distriktshøgskoler og allmennlærere: arbeidsledighet (1981-89/90); videre studier (1985-89); inntektsgivende arbeid (1985-89); sektorer, næringer og yrker (1989), gjennomsnittslønn (1989) og reallønn (1981-89). For de ulike universitetskandidatene og allmennlærere viser vi også hvordan bestanden vil utvikle seg fram til år 2010, gitt dagens opptakstall.

Bakerst i rapporten er det vedlegg til kapitlene 4, 6 og 8. Vedleggene er for lesere som er særlig interessert i metoder, hvordan resultater i disse kapitlene, som ikke er publisert tidligere, er fremkommet (ved beregninger, regresjonsanalyser, forløpsanalyser).

1 Hovedtrekk i utviklingen på arbeidsmarkedet

Av Clara Åse Arnesen

I dette kapitlet skal vi ta for oss utviklingen på arbeidsmarkedet på 1980-tallet. Spesielt vil vi være opptatt av hvordan arbeidsmarkedet har utviklet seg for de høyere utdannede. De høyere utdannede utgjør en stadig større andel av befolkningen. Fra 1980 til 1990 økte antall personer med høyere utdanning anslagsvis 200 000 eller hele 60 prosent. Et interessant spørsmål er hvordan et skiftende arbeidsmarked har reagert på den stadig økende strømmen av høyere utdannet arbeidskraft. I tillegg til å beskrive situasjonen på 80-tallet vil vi også komme med noen korte betraktninger omkring det framtidige arbeidsmarkedet for de høyere utdannede.

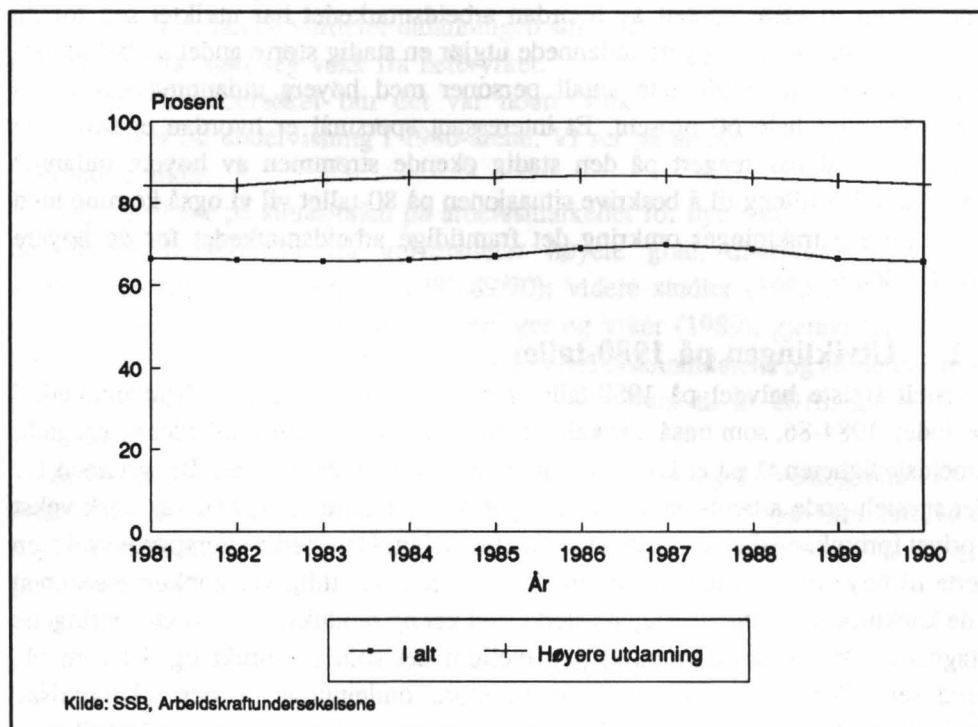
1.1 Utviklingen på 1980-tallet

Spesielt i siste halvdel på 1980-tallet har vi hatt et turbulent arbeidsmarked. I perioden 1984-86, som også blir kalt "jappetiden", var arbeidsmarkedet svært godt, arbeidsledigheten lå på et lavt nivå og sysselsettingen økte sterkt. Bakgrunnen for det spesielt gode arbeidsmarkedet kan kort oppsummeres slik; Det var sterk vekst i privat forbruk, og denne veksten var lånefinansiert. Den sterke etterspørselsveksten førte til høye investeringer i skjermede næringer. Samtidig var konkurranseevnen i de konkurranseutsatte næringene sterkt svekket og produksjonen i disse næringene stagnerte. Det oppsto dermed et gap mellom det som ble brukt og det som ble produsert. Denne situasjonen førte til store omlegginger i den økonomiske politikken. Det ble foretatt til dels sterke innstramninger, noe som har ført til at vi fra årsskiftet 1987/88 har opplevd en dramatisk økning i arbeidsledigheten og en nedgang i sysselsettingen. Problemene på arbeidsmarkedet hadde altså sin bakgrunn i strukturelle forhold i norsk økonomi, og var i liten grad utløst av dårlige utenlandske konjunkturer.

De økonomiske nedgangstidene fikk ulike konsekvenser for de ulike næringene. Overkapasitet i skjermede næringer og gjeldskrise både for det private næringsliv og husholdningene førte til at bank og finansinstitusjoner ble spesielt hardt rammet. Også tradisjonell varehandel og bygge- og anleggsvirksomhet har hatt til dels store problemer. Den tradisjonelle eksportindustrien har imidlertid greid seg relativt bra gjennom denne vanskelige perioden. Gruppen av arbeidsledige har dermed fått en litt annen sammensetning enn det som er vanlig ved en tradisjonell nedgangs-konjunktur.

Nedgangen i sysselsettingen (målt ved *sysselsettingsprosjenter*) og økningen i arbeidsledigheten (målt ved *arbeidsledighetsprosjenter*) var særlig sterk i 1988 og 1989. I 2. halvår 1990 flatet nedgangen i sysselsettingen ut, men i 1. halvår av 1991 har det igjen vært nedgang i sysselsettingen. Arbeidsledigheten har endret seg relativt lite gjennom 1990 og 1. halvår 1991. En opptrapping av arbeidsmarkedstiltakene og en nedgang i arbeidsstyrken¹ bidro til utflatingen i arbeidsledigheten.

Figur 1 Sysselsettingsprosjenter

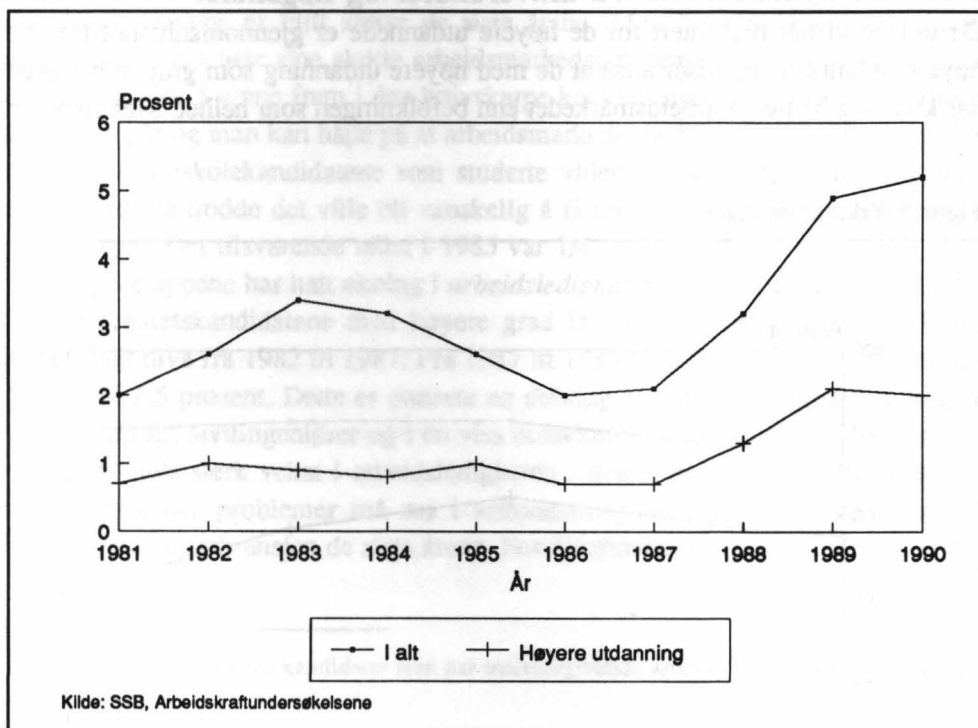
Tall fra Statistisk Sentralbyrås arbeidskraftundersøkelser viser at i 1990 var 69,2 prosent av personer i alderen 16-74 år i arbeidsstyrken. Dette er den laveste andelen siden 1984. Det er særlig blitt færre ungdommer, dvs personer under 25 år i arbeidsstyrken. Disse har i stor grad tatt veien til utdanningssystemet, noe som har vært mulig fordi kapasiteten i utdanningssystemet er trappet opp de siste årene. I denne forbindelsen kan det nevnes at tallet på universitetsstudenter økte med ca 33 prosent fra høstsemesteret 1988 til høstsemesteret 1990. Det er også blitt færre personer i alderen 55-66 år i arbeidsstyrken, og denne utviklingen har gått parallelt

¹ Arbeidsstyrken omfatter sysselsatte og arbeidsledige. Ofte oppfattes arbeidsstyrken som et mål på det samlede arbeidstilbudet.

med en økning i antall førtidspensjonerte og uføretrygdede. Utstøningen av det som tradisjonelt oppfattes som "arbeidsmarkedets marginalgrupper" har med andre ord skutt fart de siste årene.

Hvordan har så de høyere utdannede greid seg på arbeidsmarkedet på 80-tallet? Figur 1 viser at de med høyere utdanning har hatt en høyere sysselsetting, målt ved sysselsettingsprosent, enn befolkningen som helhet. Vi ser også at det er noe mindre svingninger i sysselsettingen blant de med høyere utdanning enn for befolkningen som helhet. Fra 1987 til 1990 har sysselsettingen gjennomsnittlig gått ned fra 69,8 prosent til 65,6 prosent. For de høyere utdannede har sysselsettingen i samme periode gått ned fra 86,8 prosent til 84,7 prosent. Dette siste har trolig sammenheng med at ungdommens tilbøyelighet til å ta en langvarig høyere utdanning har økt de siste årene.

Figur 2 Arbeidsledighetsprosent

Figur 2 viser utviklingen i arbeidsledigheten ved *arbeidsledighetsprosent*². Ikke uventet viser figuren at de med høyere utdanning i mindre grad enn befolkningen

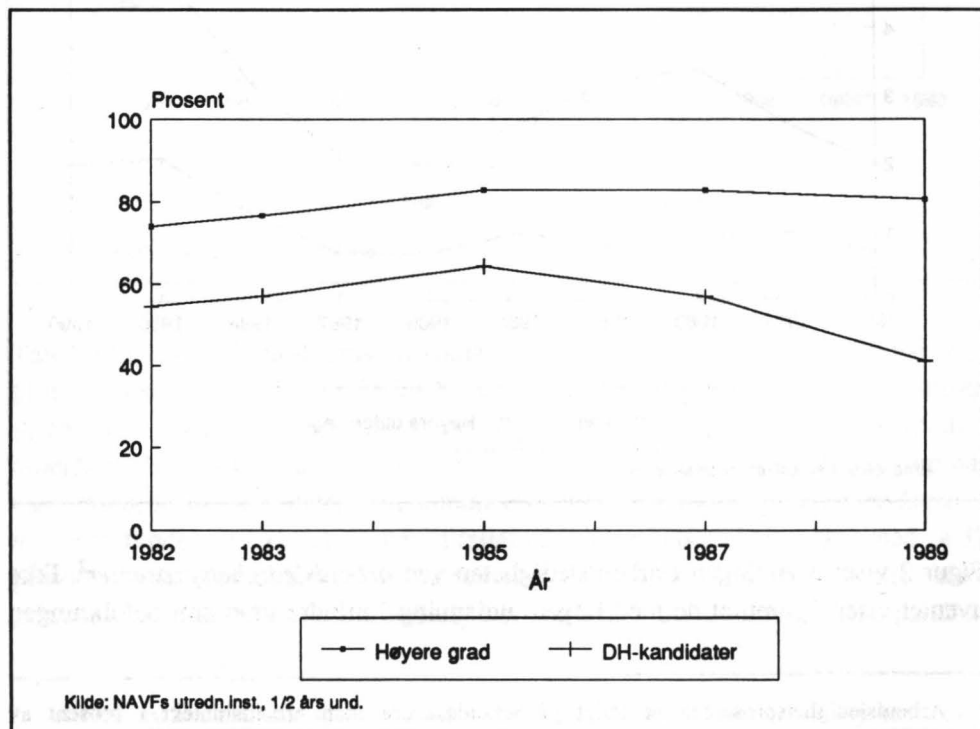
² Arbeidsledighetsprosenten er tallet på arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i prosent av arbeidsstyrken.

som helhet blir utsatt for arbeidsledighet. I 1990 var gjennomsnittlig 5,2 prosent av befolkningen arbeidssøkere uten arbeidsinntekt, mens bare 2,0 prosent av de med høyere utdanning var det. Den totale arbeidsledigheten viste til dels store variasjoner på 1980-tallet, med en sterk økning fra 1987. Arbeidsledigheten blant de høyere utdannede lå på et stabilt lavt nivå fram til 1987. Fra 1987 til 1989 ble arbeidsledigheten blant disse tredoblet; fra 0,7 prosent i 1987 til 2,1 prosent i 1989. Fra 1989 til 1990 var det imidlertid ingen økning i arbeidsledigheten blant de høyere utdannede. De med høyere utdanning har altså de siste årene i mye større grad enn tidligere på 80-tallet blitt berørt av arbeidsmarkedsproblemer. Likevel må en kunne si at de høyere utdannede har hatt et relativt godt arbeidsmarked på 80-tallet. Men som vi skal se seinere (kap. 9), er det enkelte grupper høyere utdannede som har hatt til dels store problemer på arbeidsmarkedet de siste årene.

1.2 De nyutdannede fra universiteter og høyskoler

De tallene vi har presentert for de høyere utdannede er gjennomsnittstall for alle høyere utdannede, og viser altså at de med høyere utdanning som gruppe betraktet har klart seg bedre på arbeidsmarkedet enn befolkningen som helhet. Men hvordan

Figur 3 Yrkesprosjenter

har det vært for dem som avsluttet sin utdanning og skulle etablere seg på arbeidsmarkedet på 80-tallet? NAVFs utredningsinstitutt har med jevne mellomrom gjennomført undersøkelser av arbeidsmarkedssituasjonen til nyutdannede kandidater med høyere grads eksamen fra universitetene og distriktshøgskolekandidatene et halvt år etter at de avsluttet sin utdanning. Figur 3 viser *yrkesaktiviteten*³ (målt ved yrkesprosent) for de to kandidatgruppene.

For universitetskandidatene med høyere grad⁴ var det små endringer i yrkesaktiviteten i perioden fra 1985. Den har i hele perioden ligget i overkant av 80 prosent. For distriktshøgskolekandidatene har det imidlertid vært en dramatisk nedgang i yrkesaktiviteten fra 1985 hvor 64,4 prosent var yrkesaktive et halvt år etter eksamen til 1989 hvor bare 41,1 prosent var yrkesaktive. Denne nedgangen har sammenheng med at flere studerte videre. I 1985 var 27 prosent av distriktshøgskolekandidatene opptatt med videre studier et halvt år etter eksamen, mens hele 41 prosent var det i 1989. En mulig grunn er at tilbudet av påbygningsutdanning ved distriktshøgskolene er blitt større de siste årene. Men for mange er nok videre studier en måte å løse sine akutte arbeidsmarkedsproblemer på; Økt utdanning gir økte sjanser for å vinne fram i den knivskarpe konkurransen om jobbene, samtidig som tiden går og man kan håpe på at arbeidsmarkedet bedrer seg. I 1989 oppga 2/3 av distriktshøgskolekandidatene som studerte videre at de gjorde dette helt eller delvis fordi de trodde det ville bli vanskelig å få arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. Det tilsvarende tallet i 1985 var 1/4.

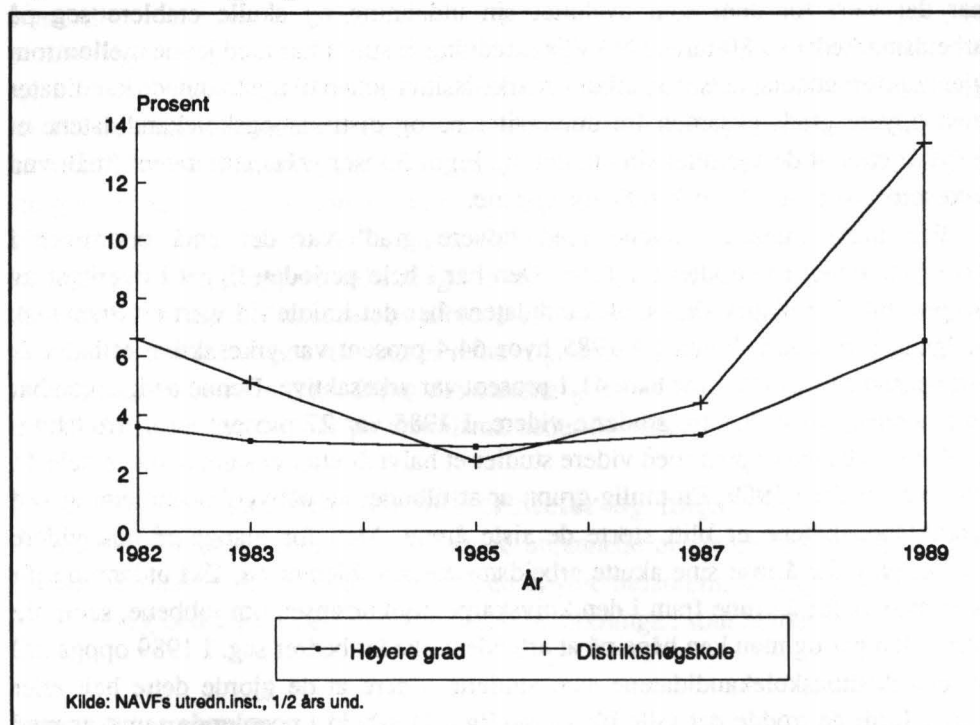
Begge gruppene har hatt økning i *arbeidsledigheten*⁵ de siste årene (se figur 4). For universitetskandidatene med høyere grad lå arbeidsledigheten på et relativt stabilt, lavt nivå fra 1982 til 1987. Fra 1987 til 1989 økte arbeidsledigheten fra 3,3 prosent til 6,5 prosent. Dette er omtrent en dobling av arbeidsledigheten. Grupper som arkitekter, sivilingeniører og i en viss utstrekning også siviløkonomer har alle hatt en til dels sterk vekst i arbeidsledigheten i denne perioden. Arkitektenes og sivilingeniørenes problemer må ses i sammenheng med de store problemene i bygge- og anleggsbransjen de siste årene. For distriktshøgskolekandidatene var det

³ Som yrkesaktiv regnes kandidater som har inntektsgivende arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen

⁴ Universitetskandidater med høyere grad omfatter filologer, teologer, realister, jurister, sosialøkonomer, psykologer, sosiologer, statsvitere, pedagoger, samfunnsvitere ellers, tannleger, veterinærer, farmasøyter, sykepleiervitere, siviløkonomer, sivilingeniører, arkitekter og landbrukskandidater.

⁵ Som arbeidsledig regnes kandidater som har svart at de oppfatter seg som hovedsakelig arbeidsledige, og som ikke er yrkesaktive. De kan være registrert som arbeidsledig eller ikke. I prosent av de som har meldt seg på arbeidsmarkedet.

Figur 4 Arbeidsledighetsprosent

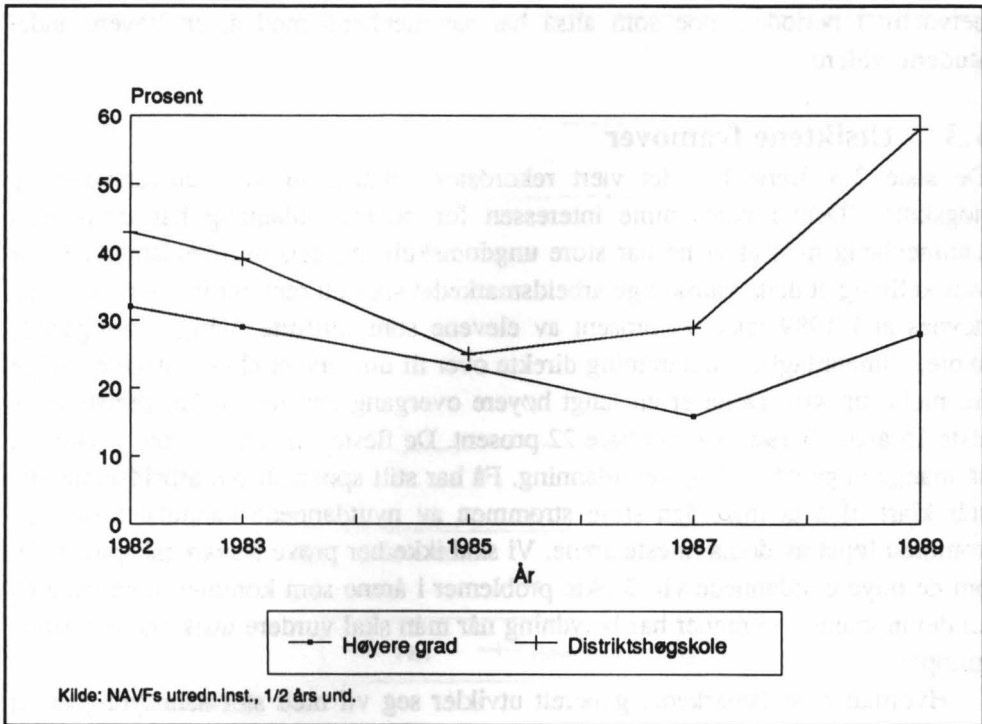

i perioden 1982 til 1985 en jevn nedgang i arbeidsledigheten, og i 1985 var arbeidsledigheten på det laveste nivået, 2,4 prosent. I dette året hadde faktisk distriktshøgskolekandidatene en lavere arbeidsledighet enn høyere grads kandidatene. Fra 1985 og særlig fra 1989 steg arbeidsledigheten for distriktshøgskolekandidatene. I 1989 var 13,3 prosent arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Økningen i arbeidsledigheten gjelder alle grupper av distriktshøgskolekandidater.

Vi har også opplysninger om hvor stor andel av kandidatene som har prøvd å få inntektsgivende arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen og som hadde hatt *vansker* med dette.

Figur 5 viser at blant universitetskandidatene med høyere grad var det en jevn nedgang i andelen med vansker fra 32 prosent i 1982 til 16 prosent i 1987. Fra 1987 økte andelen som opplevde vansker og i 1989 var denne andelen steget til 28 prosent. Distriktshøgskolekandidatene har i hele perioden hatt større vansker med å finne arbeid i samsvar med utdanningen enn høyere grads kandidatene. I perioden fra 1982 til 1985 sank andelen distriktshøgskolekandidater som opplevde vansker fra 43 prosent til 25 prosent. Fra 1985 og særlig fra 1987 steg andelen som opplevde vansker, og i 1989 var andelen 58 prosent. Vi må her være klar over at vi står overfor kandidatenes subjektive oppfatninger av det å oppleve vansker. To kandidater kan vurdere samme situasjon forskjellig. Hva man legger i det å oppleve

Figur 5 Andel med vansker

vansker kan også endre seg over tid, ut fra hvilke forventninger man har. I en situasjon med godt arbeidsmarked er man mindre forberedt på å oppleve problemer, og det skal trolig mindre til før man sier at man opplever vansker enn i en situasjon med dårlig arbeidsmarked.

Resultatene fra 1/2 årsundersøkelsen viser altså at relativt færre universitetskandidater med høyere grad enn distriktshøgskolekandidater ble berørt av arbeidsmarkedsproblemer i siste halvdel av 1980 tallet. Mens alle grupper av distriktshøgskolekandidater fikk økende problemer på arbeidsmarkedet i denne perioden, var bildet mer nyansert for høyere grads kandidatene. Disse fikk først i perioden 1987 til 1989 økte problemer på arbeidsmarkedet, med en økning i arbeidsledigheten og andelen som opplevde vansker med å få arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. Økningen i arbeidsledighet og andelen med vansker blant høyere grads kandidatene kan imidlertid ikke betegnes som dramatisk. Når det gjelder yrkesaktiviteten var det ingen vesentlige endringer i perioden blant høyere grads kandidatene. Distriktshøgskolekandidatene merket derimot de økte problemene på arbeidsmarkedet allerede fra 1985. Dette ga seg utslag i en til dels dramatisk økning i arbeidsledigheten og i andelen som opplevde vansker med å få jobb i noenlunde samsvar med utdanningen. Andelen som var yrkesaktiv sank også

betydelig i perioden, noe som altså har sammenheng med at en høyere andel studerte videre.

1.3 Utsiktene framover

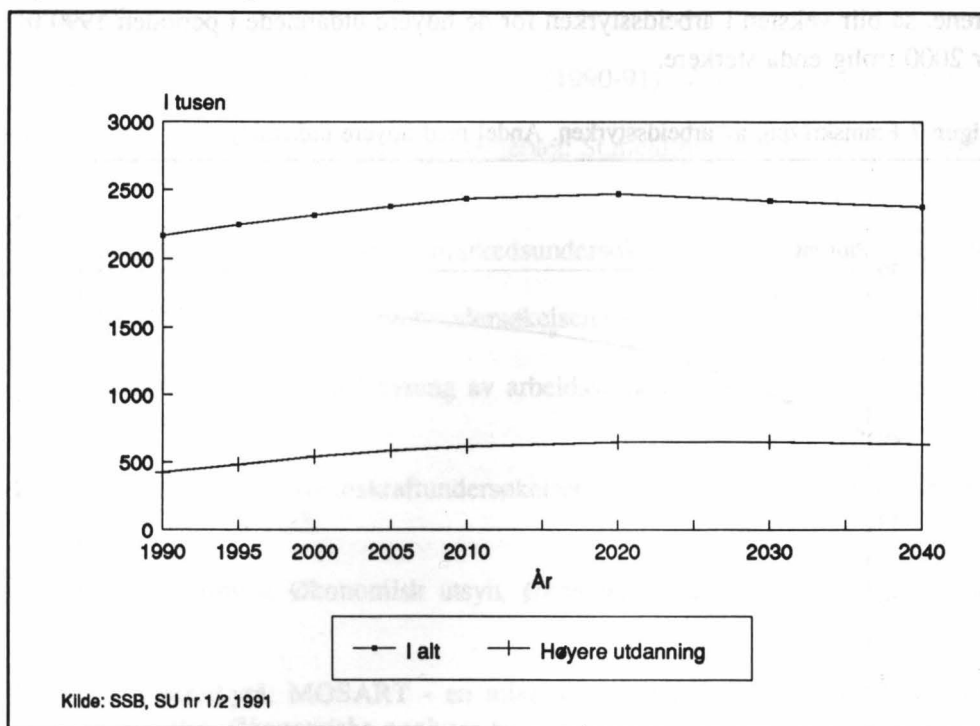
De siste 2-3 årene har det vært rekordstor søkning til våre universiteter og høyskoler. Denne voldsomme interessen for høyere utdanning har trolig dels sammenheng med at vi nå har store ungdomskull, og dels at arbeidsmarkedet er vanskelig og at dette vanskelige arbeidsmarkedet spesielt rammer ungdom. Det kan nevnes at i 1989 gikk 33 prosent av elevene som fullførte 3-årig videregående skole, allmennfaglig studieretning direkte over til universitet eller høyskole (ifølge St. meld. nr. 40). Dette er en langt høyere overgang enn det en har registrert de siste 15 årene. I 1987 var det bare 22 prosent. De fleste har sett det som positivt at så mange unge nå tar høyere utdanning. Få har stilt spørsmål om arbeidsmarkedet står klart til å ta imot den store strømmen av nyutdannede kandidater som vil komme i løpet av de nærmeste årene. Vi skal ikke her prøve å svare på spørsmålet om de høyere utdannede vil få økte problemer i årene som kommer, men peke på en del momenter vi mener har betydning når man skal vurdere utsiktene for denne gruppen.

Hvordan arbeidsmarkedet generelt utvikler seg vil med stor sannsynlighet ha betydning også for de høyere utdannede. Det er gjort et par framskrivninger for norsk økonomi for de nærmeste årene. I Nasjonalbudsjettet for 1991 blir det presentert en framskrivning som innebærer en vekst i antall utførte timeverk på 0,9 prosent pr. år i gjennomsnitt fra 1990 til 1993. En slik utvikling innebærer en gradvis nedgang i arbeidsledigheten, men neppe stor nok til å bringe arbeidsledigheten under 4 prosent i 1993. Utviklingen slik den ble presentert i Nasjonalbudsjettet for 1991, gir altså inntrykk av at perioden med høy ledighet vil vare ennå en stund.

I Statistisk Sentralbyrås "Økonomiske analyser" nr. 2/91 ble det presentert en analyse av virkningen av ulike tiltak mot arbeidsledigheten. I denne forbindelsen ble det foretatt en framskrivning av utviklingen i norsk økonomi fra 1991 til 1996. Resultatet viser at tallet på utførte timeverk vil øke med 1,3 prosent i perioden 1991-93, og med 1,0 prosent i perioden 1994-96. Arbeidsledigheten vil fremdeles holde seg høy, men likevel noe lavere enn i 1990. I perioden 1991-93 er den beregnet til 4,7 prosent, og for perioden 1994-96 til 4,2 prosent.

Begge framskrivningene tyder altså på at vi må leve med en relativt høy arbeidsledighet de kommende årene. Statistisk Sentralbyrå har laget en framskrivning av arbeidsstyrken etter kjønn, alder og utdanning (figur 6) som viser at tilgangen på høyere utdannet arbeidskraft vil øke sterkt i årene som kommer. I framskrivningen har man basert seg på observerte bruttostrømmer i det norske utdanningssystemet i 1987, man har antatt at fruktbarheten er på samme nivå som

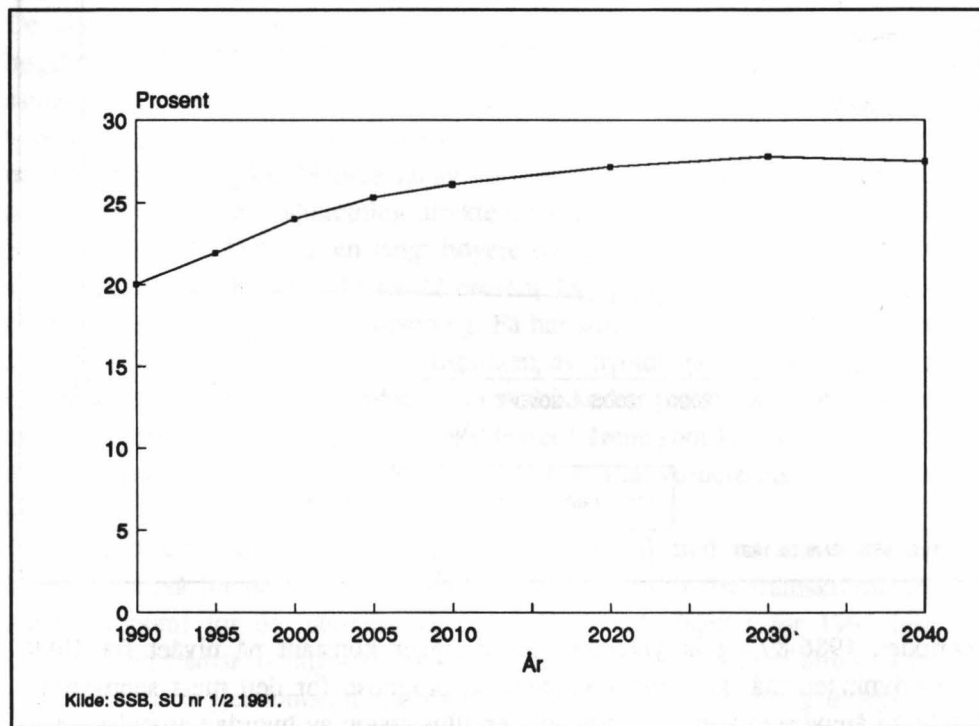
Figur 6 Framskrivning av arbeidsstyrken

i perioden 1986-89 og at yrkesprosentene ligger konstant på nivået fra 1989. Framskrivningen må ikke oppfattes som en prognose for den mest sannsynlige utvikling i årene som kommer, men som en illustrasjon av hvordan arbeidsstyrken vil utvikle seg i årene framover dersom utdannings-, fruktbarhets- og yrkesdel-takingsmønsteret var det samme som på slutten av 80-tallet. Resultatene av framskrivningen viser at på 1990-tallet vil arbeidsstyrken øke med 0,7 prosent pr. år. For de høyere utdannede vil arbeidsstyrken gjennomsnittlig øke med 2,5 prosent pr. år, altså betraktelig sterkere enn gjennomsnittet for hele befolkningen. Vi må her være klar over at man baserer seg på utdanningsoverganger fra 1987, altså før "utdanningsekspløsjonen". Hadde framskrivningene vært gjort med utgangspunkt i dagens utdannings situasjon, ville arbeidsstyrken for de høyere utdannede ligget på et enda høyere nivå. Figur 6 viser ellers at arbeidsstyrken totalt sett vil øke fram til år 2020, deretter vil det være en viss nedgang. Arbeidsstyrken for de høyere utdannede vil øke fram til år 2030, deretter vil den gå ned. Figur 7 viser at de høyere utdannede vil utgjøre en stigende andel av arbeidsstyrken (fra rundt 20 prosent i 1990) fram til rundt 2020/2030, deretter vil andelen stabilisere seg rundt 27,5 prosent. Den sterkeste veksten i denne andelen vil komme i perioden 1990 til 2000. Tar vi hensyn til den utdanningsekspløsjonen som har skjedd de siste 2-3

årene, så blir veksten i arbeidsstyrken for de høyere utdannede i perioden 1990 til år 2000 trolig enda sterkere.

Figur 7 Framskriving av arbeidsstyrken. Andel med høyere utdanning.

Hvorvidt en høy generell arbeidsledighet kombinert med stor tilstrømning av høyere utdannet arbeidskraft vil skape problemer på arbeidsmarkedet for de høyere utdannede, vil avhenge av bl. a. hvilke næringssektorer som i første rekke blir rammet av arbeidsledigheten. Dersom det først og fremst er de "kunnskapsintensive" næringene, kan det få store konsekvenser for de høyere utdannede. Det er kommet relativt klare signaler om at offentlig sektor, som sysselsetter svært mange av de høyere utdannede, ikke kan fortsette å vokse i samme tempo som på 70- og 80-tallet. Veksten i offentlig sektor blir ofte pekt på som en viktig årsak til at vi i Norge, i motsetning til en del andre land, ennå ikke har opplevd noen vesentlig arbeidsledighet blant de høyere utdannede. Det er all grunn til å tro at på sikt må en stadig større andel av de høyere utdannede søke seg jobber i privat sektor. Man skal derfor ikke se bort fra at de høyere utdannede i årene som kommer vil stå overfor et noe vanskeligere arbeidsmarked enn de gjorde på 70- og 80-tallet. (Disse problemene vil bli nærmere utdypet i kapittel 4.)

Litteratur

- Finans- og tolldepartementet: St.meld. nr. 1 (1990-91). *Nasjonalbudsjettet 1991*.
- Kirke, utdannings- og forskningsdepartementet: St.meld.nr.40 (1990-91) *Fra visjon til virke. Om høgre utdanning*.
- NAVFs utredningsinstitut: Arbeidsmarkedsundersøkelsene 1982, 83, 85, 87 og 89.
- Statistisk Sentralbyrå: Arbeidskraftundersøkelsene 1980-90.
- Statistisk Sentralbyrå: Framskrivning av arbeidsstyrken. *Statistisk ukehefte* nr 1/2 1991, side 3-10.
- Statistisk Sentralbyrå: Arbeidskraftundersøkelsen 2. kvartal 1991. *Statistisk ukehefte* nr 31-32/1991, s 1-25.
- Statistisk Sentralbyrå: Økonomisk utsyn. *Økonomiske analyser* nr. 1 1991, side 1-94.
- Statistisk Sentralbyrå: MOSART - en mikrosimuleringsmodell for utdanning og arbeidsstyrke. *Økonomiske analyser* nr. 2 1991, side 10-21.
- Statistisk Sentralbyrå: Om noen tiltak mot arbeidsledighet. *Økonomiske analyser* nr. 2 1991, side 3-9.

2 Rekruttering og studenttall

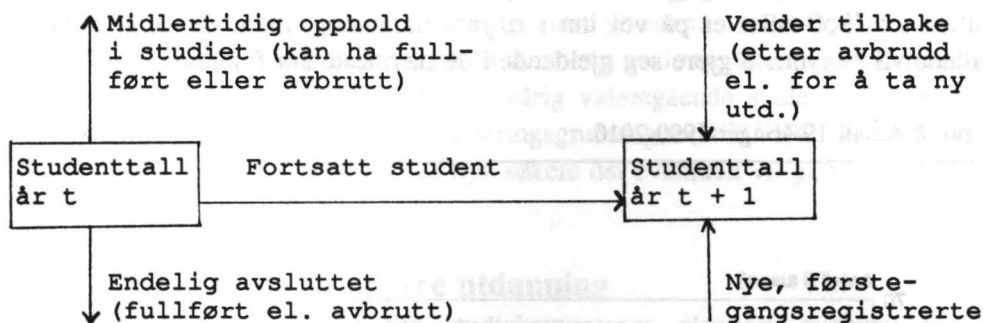
Av Per Olaf Aamodt

2.1 Innledning

I løpet av de siste åra har vi vært vitne til en rekordartet tilstrømning og søkning til høyere utdanning i Norge. Veksten har falt på alle typer utdanning og institusjoner, men siden universitetene inntil 1990 hadde en rekke åpne studier har det meste av veksten kommet her. Det er neppe tilfeldig når denne studenteksplosjonen tidsmessig faller sammen med den høyeste arbeidsledigheten Norge har hatt etter siste krig. Men det er heller ikke gitt at det bare er arbeidsledigheten som har medført presset på høyere utdanning.

Vi vil i denne artikkelen prøve å analysere nærmere hvordan den sterke veksten har oppstått, og dermed danne et grunnlag for å trekke opp den mest sannsynlige utviklingen de nærmeste åra framover. Vi vil ikke primært prøve å finne årsakene til at så mange nå søker seg til høyere utdanning, men mest se på hvordan studenttallsutviklingen er framkommet. Grovt forenklet bestemmes antall studenter til enhver tid av følgende forhold: Antall ungdom i studiemoden alder, hvor stor andel av disse som har kompetanse for opptak til høyere utdanning, hvor mange av de studiekompetente som faktisk begynner, og endelig hvor lang tid gjennomsnittlig de er i høyere utdanning. Virkeligheten er imidlertid langt mer komplisert, mange studenter har midlertidige avbrudd i studiet, og mange som har fullført et studium starter i et nytt. Dessuten kan en slik modell ikke fange opp hvordan søkning og studenttall svinger fra år til år, den gjelder bare for en helt stabil situasjon. Mye tyder på at situasjonen de siste åra ikke har vært stabil (Fenstad 1991). Vi trenger derfor en modell som fanger opp de årlige bevegelsene inn og ut av systemet.

Figur 1 Faktorer som bidrar til å endre studenttallet fra ett år til det neste

Figur 1 tar utgangspunkt i antall studenter i et bestemt år (t). Mange studenter fortsetter til neste år i samme studium, noen skifter studium, mens noen tar fatt på en ny utdanning umiddelbart etter å ha fullført den første. En god del studenter blir borte, for godt ved at de fullfører eller avbryter, mens andre bare har et midlertidig opphold, enten som avbrudd eller at de seinere tar fatt på en ny utdanning. Hvorvidt et opphold blir permanent eller midlertidig kan vi selvsagt ikke avgjøre før det er gått en del år.

Studenttallet året etter ($t+1$) består så av de studentene som fortsatte fra året før, pluss de helt nye studentene, og i tillegg de som vender tilbake etter et midlertidig opphold utenfor utdanningssystemet.

Problemet er at i denne modellen er det bare antallet studenter på de to register-tidspunktene vi kjenner eksakt. Vi kjenner ikke det totale antallet førstegangsregi-strerte studenter, heller ikke omfanget av midlertidige avbrudd og tilbakevendere. Dermed er vi henvist til å drøfte mer enn å kunne påvise. Siden gjennomsnittlig studietid er en viktig faktor, er det nærliggende også å se litt på i hvilken grad studiene gjennomføres, og hvor lang studietid de ferdige kandidatene reelt sett har hatt.

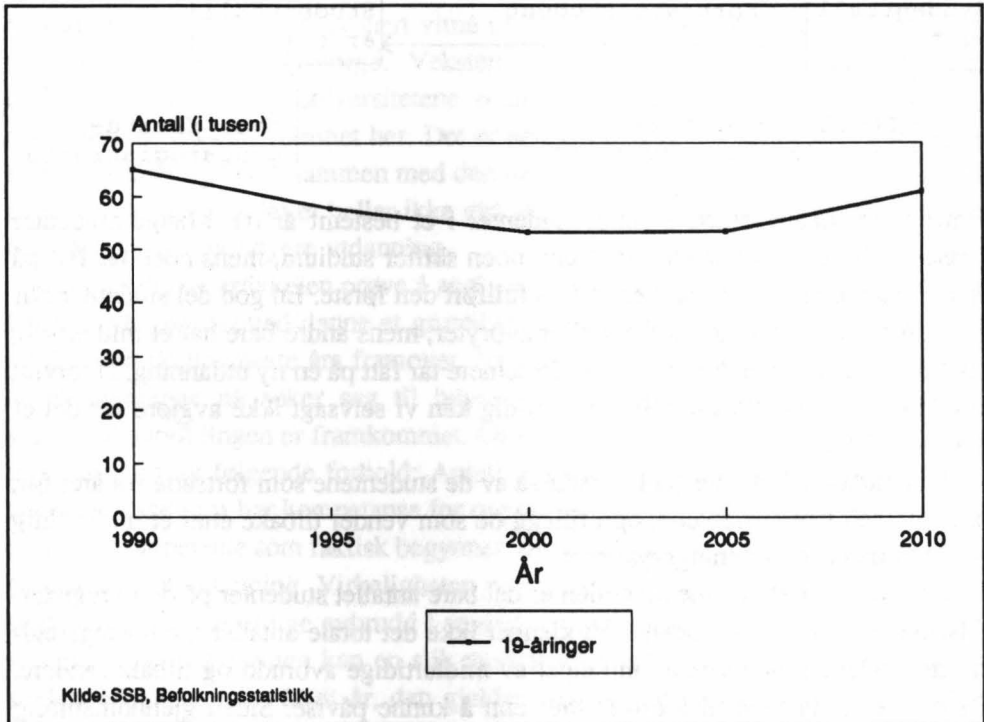
2.2 Rekrutteringspotensialet

Potensialet for rekruttering av nye studenter bestemmes av ungdomskullenes størrelse og av andelen som skaffer seg kompetanse for opptak til høyere utdanning. Med nye studenter mener vi her studenter som ikke tidligere har vært innom noen deler av høyere utdanning.

Ungdomskullenes størrelse bestemmes først og fremst av utviklingen i fødselskullene og omfanget av innvandring og utvandring. Det snakkes ofte om de store etterkrigskullene. Riktignok ble det i 1946 født flere barn i Norge enn noensinne både før og etter, men egentlig hadde vi store fødselskull helt fra 1946

helt opp til ca 1970. Antallet svingte mellom 62 000 og 70 000. Fødselstallet økte på slutten av 1960-tallet, men etter 1970 fikk vi en dramatisk nedgang. Det er disse bølgene som nå gjør seg gjeldende i høyere utdanning. De store kullene født på slutten av 1960-tallet er på vei inn i høyere utdanning, mens de langt mindre kullene vil begynne å gjøre seg gjeldende i de nærmeste åra framover.

Figur 2 Antall 19-åringer 1990-2010.

Nedgangen i ungdomskullene har som vi ser allerede startet, og avstanden mellom toppunktet i 1988 og det laveste punktet på slutten av 1990-tallet er på hele 25 prosent. Dette vil imidlertid ikke merkes umiddelbart. Som vi skal komme tilbake til, er det bare en liten andel som starter sine studier umiddelbart etter videregående skoler. Effekten av mindre ungdomskull vil dermed bli forsinket når det gjelder antall nykommere, og i enda større grad når det gjelder det samlede studenttallet. Aldersgruppen 19 - 29 år, som hovedtyngden av studentene rekrutteres fra, vil ikke bli redusert før etter år 2000. Studentene sprer seg som kjent over mange aldersklasser. Likevel er nedgangen i ungdomskullene så betydelig at det må kraftige endringer til i de andre faktorene for å oppveie den.

Når det gjelder *kravene til studiekompetanse* varierer disse en del mellom de ulike delene av høyere utdanning. Det som er felles er at eksamen fra allmennfaglig

studieretning, treårig utdanning fra studieretning for handel- og kontorlag samt enkelte andre studieretninger med spesifiserte krav til fagkombinasjoner gir generell kompetanse for opptak til høyere utdanning. I tillegg har man muligheter for å søke opptak på individuelt grunnlag, der blant annet yrkeserfaring teller med. Hovedtyngden av de studiekompetente utgjøres utvilsomt av de med generell kompetanse. Det er nå foreslått at alle former for treårig videregående skole skal gi studiekompetanse, noe som vil utvide rekrutteringsgrunnlaget (NOU 1991:4). Hvor stort omfang dette vil få, og hvor mange nye søkere det eventuelt vil gi, er vanskelig å ha noen mening om.

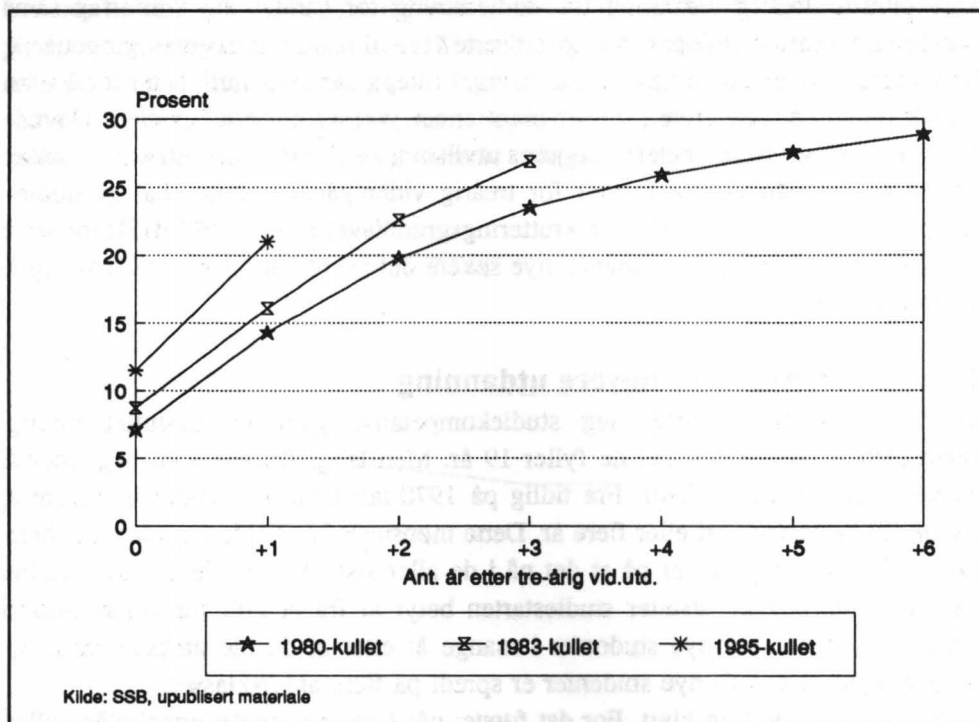
2.3 Overgangen til høyere utdanning

Det store flertallet skaffer seg studiekompetanse gjennom avsluttet treårig videregående skole i det året de fyller 19 år. Men langt fra alle som begynner å studere gjør det umiddelbart. Fra tidlig på 1970-tallet ble det stadig vanligere å *utsette studiestarten* i ett eller flere år. Dette mønsteret har holdt seg gjennom hele 1980-tallet, men mye tyder på at det nå i de aller siste åra er i ferd med å endre seg. At såvidt mange utsetter studiestarten betyr at fra et kull fra videregående skoler vil det komme nye studenter i mange år etter at de ble uteksaminert, og selvsagt også at et kull nye studenter er spredt på flere aldersklasser.

Figur 3 viser to ting klart. For det første: når kurvene for det enkelte årskullet fortsetter å øke, betyr det at andelen av kullene som begynner å studere fortsetter å øke i mange år etter at de ble uteksaminert fra videregående skoler. Det innebærer at vi først kan bestemme studiefrekvensen endelig mange år etter at kullene er nådd studiemoden alder. Med *studiefrekvens* mener vi her den totale andelen av et bestemt årskull som en eller annen gang begynner å studere. For det andre: når kurvene for de yngste kullene ligger høyere enn for de eldste, betyr det at studiefrekvensen sannsynligvis er økende. Men dette kan vi altså ikke endelig avgjøre før det er gått noen år. Det kan tenkes at økningen bare er et resultat av endrede ventemønstre, dvs at færre utsetter studiestarten og flere begynner direkte. I såfall vil kurvene begynne å flate ut tidligere, og den endelige studiefrekvensen blir ikke høyere enn tidligere.

Det er overveiende sannsynlig at det vi nå er vitne til er både en reelt *høyere studiefrekvens* og et *endret ventemønster*. De nye studentene de siste åra består både av flere som kommer direkte fra videregående skoler, og fortsatt av mange som har ventet en del år. Dermed oppstår et sterkt press på høyere utdanning, slik også søkertallene for 1991 viser. I alt meldte det seg nesten 85 000 søkere til høyere utdanning i 1991, dette utgjør omtrent 40 prosent flere enn et årskull, og nesten tre hele kull med studiekompetente. Antall 19-årige søkere, dvs som kom rett fra videregående skoler var 15 000, eller nesten halvparten av alle i denne aldersklassen

Figur 3 Kumulert andel av tre grunnskolekull som har begynt å studere. Prosent.

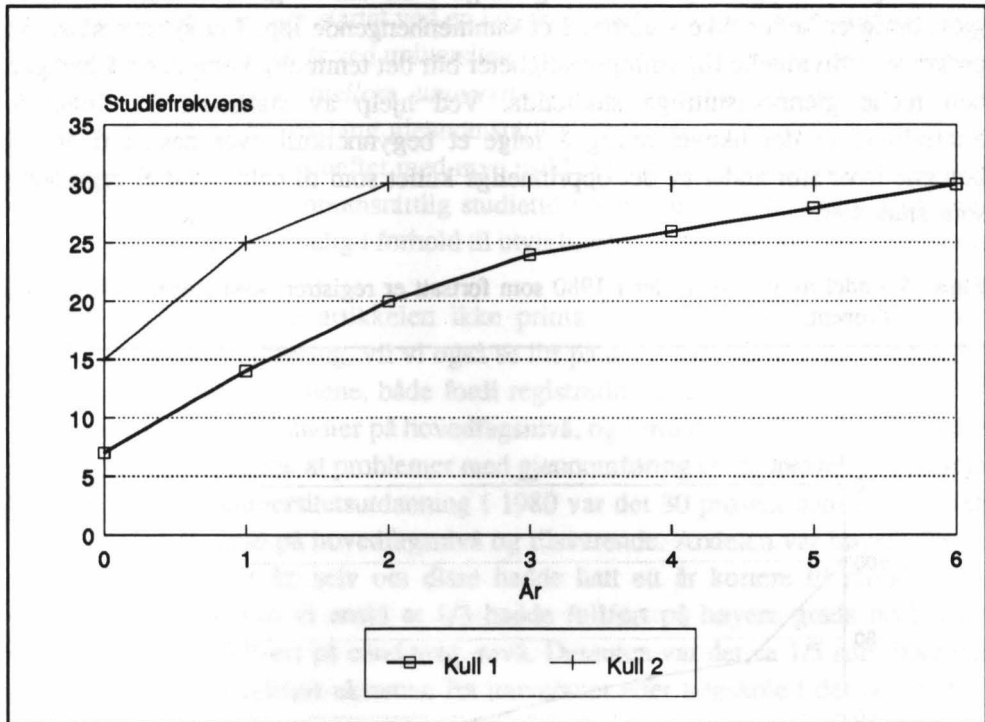

med studiekompetanse. Trolig var antall helt unge søkere høyere enn det som har vært vanlig, likevel utgjorde søkere yngre enn 22 år ikke mer enn halvparten av alle søkere. Søkere som var 25 år eller eldre utgjorde 25 prosent, og søkere som var 30 år eller mer 12 prosent. Tallene viser for det første at etterspørselen etter høyere utdanning er svært stor. For det andre viser de at etterspørselen kommer både fra helt unge og fra søkere som normalt skulle vært igang med eller ha avsluttet høyere utdanning.

Økt studiefrekvens vil gi økt tilstrømning til høyere utdanning i forhold til årskullenes størrelse, og økningen kan lett bli stor nok til å oppveie nedgangen i årskull. Derimot vil endret ventemønster bare forbigående kunne bidra til økende tilstrømning, men effekten kan bli temmelig kraftig. Dette kan vi illustrere ved å ta utgangspunktet i det ventemønsteret som er vist for det eldste kullet i figur 3. Vi har bare justert tallene noe slik at de ender på 30 prosent i studiefrekvens etter seks års ventetid. Vi ser at allerede for de som var 19 år i 1988 hadde dette endret seg, og vi har indikasjoner på en enda sterkere økning for de yngste for 1989-kullet. La oss derfor tenke oss at også 19-åringene i 1989 ender opp med 30 prosents studiefrekvens, men at alle har begynt innen to år (figur 4).

Vi tar videre utgangspunkt i et årskull på 67 000 og at studietida er fem år. For enkelthets skyld antar vi at ventemønsteret over endrer seg fra det ene kullet til det neste, ikke over en periode.

Figur 4 Hypotetisk endring av studiefrekvens for to kull.

Før mønsteret endret seg hadde vi en stabil situasjon der det årlig kom til 20 100 nye studenter, og det samlede studenttallet var 100 500, dvs ikke ulikt situasjonen for fem år siden. Etter at ventemønstret fra og med kull 2 har endret seg slik vi har antydnet, vil antall nye studenter raskt stige til over 27 000 etter to år. Deretter vil tallet synke, og komme ned igjen på 20 100 etter sju år der det igjen vil stabilisere seg. Tallet på studenter ialt vil etter fire år ha økt til over 124 000, deretter vil det synke, og komme ned igjen på 100 500 etter elleve år.

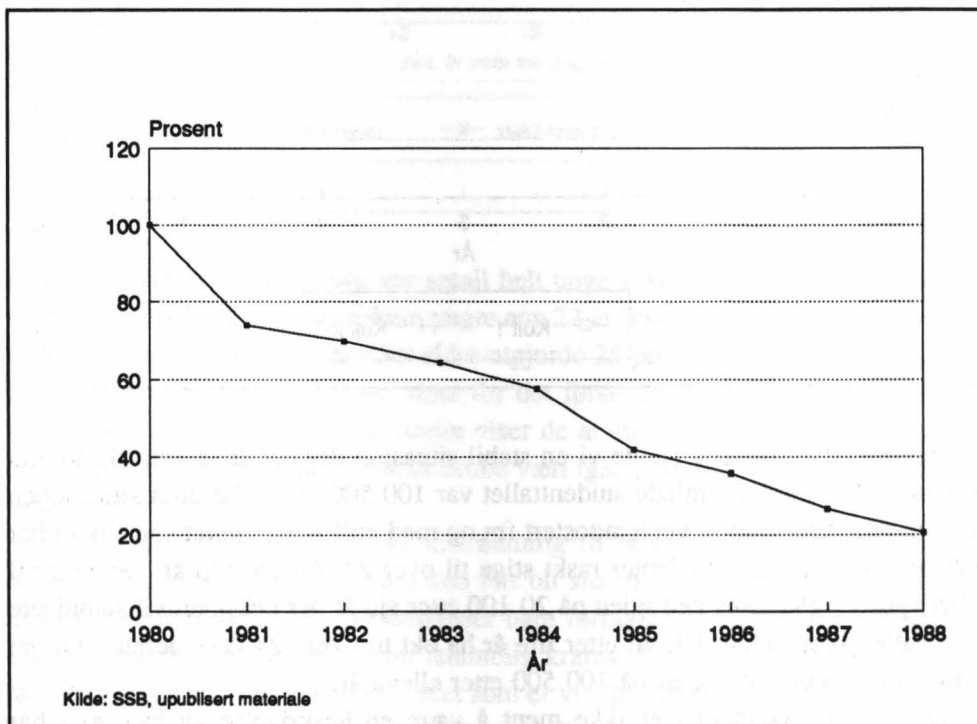
Dette regneeksempelet er ikke ment å være en beskrivelse av hva som har funnet sted, men det illustrerer at endret ventemønster kan gjøre store utslag i antall nye studenter og i samlet studenttall - uten at studiefrekvensen er endret.

Så mye som andelen av de unge som går til høyere utdanning har økt de siste åra, er det usannsynlig at ikke også den endelige studiefrekvensen vil øke til over 30 prosent. Dette vil i såfall føre til at antall nye studenter stabiliserer seg på et nytt høyere nivå, isteden for å gå ned igjen slik vårt eksempel viste.

2.4 Studenttall og gjennomsnittlig studietid

Det norske universitets- og høyskolesystemet består av en mangfold av studietilbud med normert varighet fra ett til sju år. Mange studenter bruker lenger tid enn normert på studiene. Systemet er et utpreget byggekloss-system, slik at en avsluttet utdanning kan bygges på videre og inngå i en annen grad. Mange studenter gjennomfører heller ikke studiene i et sammenhengende løp. I et system så sterkt preget av individuelle tilpasningsmuligheter blir det temmelig komplisert å beregne den reelle gjennomsnittlige studietida. Ved hjelp av statistikk fra Statistisk Sentralbyrå er det likevel mulig å følge et begynnerkull over nesten ti år, og beregne hvor stor andel av det opprinnelige kullet som til enhver tid er registrerte som studenter.

Figur 5 Andel av nye studenter i 1980 som fortsatt er registrert som student 1981-1988. Prosent.

Figuren viser at ett år etter at de begynte (dette gjelder både universiteter og høyskoler samlet), var 74 prosent fortsatt studenter. Andelen sank så til 70 prosent etter to år osv ned til 21 prosent i 1988, åtte år etter. Det er ikke nødvendigvis de samme som har vært tilstede som studenter hele tida, og vi vet ikke om de som er blitt borte har fullført eller avbrutt studiet. Det er heller ikke skilt mellom heltids

og deltidsstudenter. Hvis vi nå forutsetter at alle som var registrert også var student hele det angjeldende studieåret, kommer vi fram til at dette kullet av nye studenter i 1980 i løpet av åtte år hadde tatt ut 4,9 år i samlet studietid. Vi kan også splitte opp i universitet og høgskole. De som i 1980 først begynte sine studier ved universitetene hadde forbrukt 4,5 studieår ved universiteter og i tillegg nesten ett år ved høgskoler. De som startet ved en høgskole hadde tatt ut 3,1 års studietid ved høgskoler og i tillegg 0,8 år ved universiteter, tilsammen 3,9 år. Det er bemerkelsesverdig at *overgangene mellom universiteter og høgskoler* er så stor, og at høgskolestudentene har så lang gjennomsnittlig studietid.

Beregningsmåten er beheftet med mye usikkerhet, men gir likevel grunn til for enkelthets skyld si at gjennomsnittlig studietid i Norge er ca 5 år. Dette gjennomsnittstallet virker også rimelig i forhold til utviklingen i studenttall og studiefrekvens på 1980-tallet.

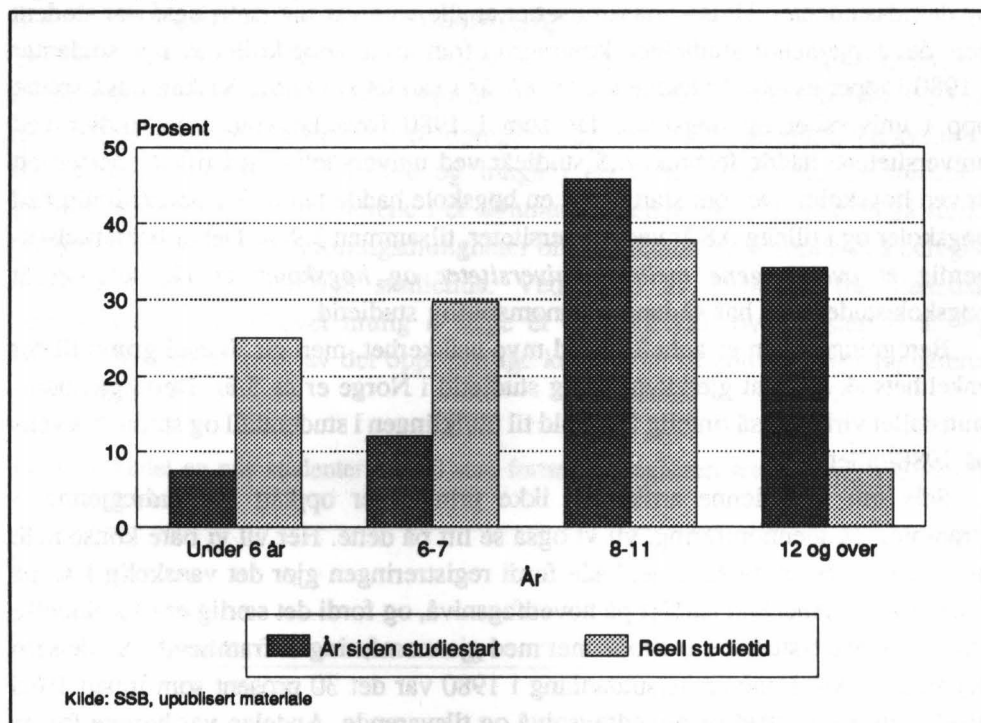
Selv om vi i denne artikkelen ikke primært er opptatt av studiegjennomstrømning og gjennomføring, vil vi også se litt på dette. Her vil vi bare konsentrere oss om universitetsstudentene, både fordi registreringen gjør det vanskelig å se på fullføring av annet enn studier på hovedfagsnivå, og fordi det særlig er i forbindelse med universitetsstudiene at problemer med gjennomføring er framhevet. Av de som begynte direkte i universitetsutdanning i 1980 var det 30 prosent som innen 1988 hadde fullført en grad på hovedfagsnivå og tilsvarende. Andelen var høyere for de som hadde ventet et år, selv om disse hadde hatt ett år kortere til rådighet. På bakgrunn av dette kan vi anslå at 1/3 hadde fullført på høyere grads nivå, i alt halvparten hadde fullført på cand.mag.-nivå. Dessuten var det ca 1/5 som ikke var registrert med noen fullført eksamen fra universitet eller høgskole i det hele tatt.

2.5 Reell studietid

En annen måte å studere gjennomføring på er å beregne samlet studietid for de ferdige kandidatene. Oversikter over aldersfordelingen av de ferdige hovedfagskandidatene, særlig innen filologi og samfunnsfag, tyder på svært lange studietider. Ved hjelp av Statistisk Sentralbyrås statistikk har vi tatt for oss de ferdige kandidatene i 1989, og så koplet dette mot alle tidligere registreringer tilbake til 1974. Dermed kan vi både finne ut hvor lang tid det har gått siden kandidatene første gang ble registrert, og dessuten telle opp antall studieår de reelt sett har brukt fram til eksamen. Dette er illustrert for filologene (cand. philol. og mag. art.) i figur 6.

For 34,2 prosent av filologkandidatene hadde det gått 12 år eller mer siden de første gang startet studiene. Men "bare" 7,5 prosent hadde brukt så lang tid reelt. Fordi registreringer før 1974 ikke er med blir reell studietid noe underestimert. Trolig er derfor andelen kandidater med under 6 års reell studietid noe lavere i virkeligheten. Når mange kandidater er så gamle, skyldes det særlig at mange har hatt kortere eller lengre avbrudd i løpet av studietida, f.eks. et opphold mellom

Figur 6 Cand.philol.-kandidater 1989 etter studietid fram til eksamen

cand.mag.-eksamen og påbegynt hovedfag. Den reelle studietida avviker ikke så dramatisk fra den normerte, særlig hvis vi tar hensyn til at mange studenter i perioder har vært deltidsstudenter. Men likevel er det så mye som 45 prosent av filologene som har forbrukt over sju års studietid fram til avsluttende eksamen, og bare 30 prosent hadde brukt 6 - 7 år, dvs. omtrent det normerte.

Av andre kandidatgrupper har 36 prosent av samfunnsviterne (cand.sociol. og cand.polit.) og rundt halvparten av realistene, sosialøkonomene, juristene og medisinene brukt fra seks til sju år på å fullføre. Normert studietid varierer for disse gruppene. For samfunnsviterne er den 6 år, for realistene er den 5 år, for sosialøkonomene 5,5 år og for medisinene 6 - 6,5 år.

Sviktende studieeffektivitet og dårlig studentgjennomstrømning har vært sterkt i fokus de siste åra. De tallene vi presenterer her peker da også i retning av at hver femte student ser ut til å falle ut av systemet uten noe registrerbart utbytte, dette er for mange. Dessuten burde den reelle studietida for de ferdige kandidatene kunne bringes ned. Samtidig må det advares mot forenklete oppfatninger på dette punktet. Opp mot et mål om å redusere frafallet (som vi reelt sett ikke kjenner) må man sette målet om et *åpent system*. Det er en betydelig verdi ved et system som gir flest mulig anledning til å teste ut sine evner og interesser for høyere utdanning, men da må man heller ikke se det som unormalt at enkelte velger seg over i andre

baner. Videre er det av verdi å beholde et fleksibelt system med mange overgangsmuligheter og et liberalt studiemønster. Universiteter med et for sterkt innslag av programmerte studier strider mot mange av de idealene universitetsutdanning målbærer. Det er utvilsomt mulig å øke studieeffektiviteten uten å angripe disse idealene, men det er samtidig klare grenser for hvor langt man kan komme i studieeffektivitet uten gjennomgripende reformer i gradsstruktur, studiemønster og undervisningsmåte. Sannsynligvis er det også nødvendig å øke ressursinnsatsen pr. student for å oppnå økt effektivitet, slik Normann-rapporten antyder (Normann 1991).

2.6 Konklusjoner

I figur 1 listet vi opp de faktorene som bidrar til å endre studenttallet. Hvilke faktorer er det så som særlig kan ha bidratt til veksten de siste åra, og kan vi antyde noe om den mest sannsynlige utviklingen framover?

Et sterkt bidrag til studenttallsveksten er åpenbart at tilgangen av nye første-gangsregistrerte studenter har økt. Antallet nye var særlig stort i 1989 da en rekke universitetsstudier fortsatt ikke var adgangsbegrenset. Men også i 1990 er det mye som tyder på mange nye, dessuten viser søkertallet for 1991 at presset er meget stort fra ungdom som ønsker å studere. Vi har kunnet sannsynliggjøre at det er to faktorer som har ført til dette presset: Økende studiefrekvens i ungdomskullene og et endret ventemønster.

På lang sikt er det bare en permanent heving av studiefrekvensen som bidrar til å øke tallet på nye studenter når ungdomskullene er gitt. Studiefrekvensen har vært økende på hele 1980-tallet, og vi finner klare indikasjoner på at den fortsetter å øke. Alt tyder på at studiefrekvensen nå har passert 30 prosent. Det er ikke usannsynlig at økningen vil bli stor nok til å oppveie nedgangen i ungdomskullene. Stortingsmelding 40 "Fra visjon til virke, om høyere utdanning" setter som mål at 40 prosent av ungdomskullene skal ta høyere utdanning innen få år.

Men selv en sterkt økende studiefrekvens er ikke alene nok til å forklare veksten i studenttallet de seinere åra. Alt tyder på et system som er ute av likevekt, slik at høyere utdanning i dag presses av flere årskull samtidig. Vi har kunnet påvise at endringer i ventemønsteret mellom videregående skoler og høyere utdanning i en overgangsfase kan få svært store konsekvenser. En sterkt økende andel unge søker seg til høyere utdanning umiddelbart etter videregående skoler samtidig som det fortsatt kommer til nye studenter fra litt eldre og store ungdomskull.

De andre faktorene i figur 1 kan bare i begrenset grad tallfestes. Vi har gjennom våre kandidatundersøkelser påvist at flere fortsetter i en ny utdanning rett etter en avsluttet høgskoleutdanning (kapittel 1 og 5). Sannsynligvis er det også en økende andel som går videre til hovedfag. Begge disse faktorene tilsier at flere fortsetter i studier fra det ene året til det neste. Det innebærer dessuten en økning i gjennom-

snittlig studietid. Det er også sannsynlig at færre nå tar avbrudd i studiene når arbeidsmarkedet er dårlig, og flere av dem som midlertidig er utenfor systemet vender raskere tilbake enn de ellers ville ha gjort. Sett over tid vil det selvsagt være de samme studentene som tar avbrudd og som kommer tilbake, men i et enkelt år behøver antall som går ut og antall som kommer tilbake, ikke være like store. Dersom det i det siste har vært langt flere som kommer tilbake enn det er som midlertidig forlater systemet, bidrar dette til å øke studenttallet. Alle disse utviklingstrekkene er sannsynlige effekter av den høye arbeidsledigheten, og de virker sammen til å forklare den eksplosive etterspørselen etter høyere utdanning. Vi har ikke trukket inn hvilke effekter strengere adgangsbegrensninger og et samordnet opptakssystem kan få. Sannsynligvis bidrar dette til å flate ut vekstkurven, men til gjengjeld kanskje forlenge pressperioden for høyere utdanning.

Denne gjennomgangen sannsynliggjør at faktorer som gir en *midlertidig* effekt kan forklare en stor del av dagens press på høyere utdanning. I så fall vil presset under ellers like omstendigheter avta. Selv om både studiefrekvens og gjennomsnittlig studietid skulle øke, kan dette ikke alene opprettholde et studenttall på dagens nivå der vi nærmer oss 140 000, kanskje 150 000. Mye må skje dersom vi ikke innen utløpet av dette tiåret kommer ned mot det nivået vi hadde før veksten for alvor startet, dvs ca 110 000.

Et sentralt utdanningspolitisk mål er å øke effektiviteten og gjennomstrømningen av studenter. Dersom det lykkes å redusere den reelle studietida fram til eksamen, vil det isolert sett bidra til at med et gitt opptakstall vil studenttallet gå ned. Men samtidig kan det tenkes at færre da vil avbryte i en tidlig fase av studiet. En helt annen sak er at denne typen effektivisering neppe er mulig uten økt ressursinnsats bak hver student både fra lærestedets side og ikke minst til studiefinansiering. En reduksjon av antall deltidsstudenter vil dessuten føre til en økt ressursbruk pr. registrert student i systemet.

Litteratur

Berg, Lisbet (1990): *Studieløpet*. Forprosjektrapport. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt. Rapport 11/91.

Fenstad, Jens Erik: Studieplasser nok? Kronikk i Dagbladet 30. juli 1991.

Normann, Viktor D (1991): *Mot bedre vitende? Effektiviseringsmuligheter i offentlig virksomhet*. Bergen. NHH, Stiftelsen for Samfunns- og næringslivsstudier.

NOU 1991:4: *Veien videre til studie- og yrkeskompetanse for alle*. (Blegnutvalget).

3 Davy Crockett i utdanningssystemet: Hvem blir stifinnere og hvem havner i hengemyra når døra til utdanning lukkes?

Av Marit Egge

Vi setter stadig nye rekorder. For tiden er det utdanningsrekord, eller rettere, antallet som søker utdanning er høyere enn noen våget å antyde for bare et par år siden.

Økt press på utdanning har falt sammen med høy arbeidsledighet, et annet område der det settes rekorder. Det er mulig - for ikke å si sannsynlig - at tilstrømningen til utdanning og økningen i ledigheten har sammenheng. Men nettopp når sammenhenger synes innlysende kan det være nødvendig å hogge noen trær for å se skogen. Det er, etter min mening, for enkelt å betrakte utdanningsøkningen utelukkende som en følge av arbeidsledigheten og utdanningsinstitusjonene som avanserte sosial- og arbeidsformidlingskontorer. Jeg vil tro at endrede behov for utdanning og for utdannede er en viktigere - og kanskje den viktigste - årsaken til det som nå skjer ved våre utdanningsinstitusjoner.

Det er vanlig å betrakte utdanning som investering, både på individ- og samfunnsplan. Begge aspekter vil alltid være til stede, men hva som vektlegges sterkest vil variere. Fra en fokusering på utdanning som primært en investering i egen fremtid, har forståelsen av samfunnets behov for utdannede blitt stadig tydeligere. Vi skal se nærmere på hva denne forskyvningen egentlig innebærer.

Utdanning betraktet som investering i *egen fremtid* henger intimt sammen med oppfatningen av at utdanning betaler seg. Ikke bare som penger i form av lønn, men også i status, egenutvikling og trygghet i forhold til arbeidsmarkedet. Man høster det man sår. Dette har i vårt land medført en holdning om at utdanning skal være tilgjengelig for alle. At enhetsskole og studiefinansieringsordninger ikke har virket like utjevne som vi liker å tro, rammer ikke intensjonene bak tiltakene.

Den sterke vektlegging av det individuelle aspektet ved utdanning har i perioder nedtonet den mer strukturelle og *samfunnsmessige betydningen*. At et moderne samfunn trenger et visst antall lærere, jurister, rørleggere og sykepleiere er selvfølgelig, men det totale utdanningsvolumet i befolkningen er blitt mindre fokusert. Kanskje ikke så rart så lenge sju-årig folkeskole og hyre var en alternativ utdanningsvei til "gagns menneske".

1984 har passert uten at Orwells visjoner om fremtidssamfunnet ble realitet - et samfunn som i ekstrem grad kontrollerte og disiplinerte. En viktig strategi for Orwells maktmennesker var å la kunnskap komme i miskreditt. "Uvitenhet gir styrke" ble derfor lansert som slagord av partiets lojale kamerater.

I motsetning til hva Orwell spådde er det kunnskapsmengden og ikke kunnskapsknappheten som i dag oppleves som problem, og utfordringen ligger i hvordan vi klarer å nyttiggjøre og spre tilgjengelig kunnskap.

Bildet kompliseres ved at kunnskapssamfunnet ikke entydig ber om det vi har vennt oss til å betrakte som kunnskap. Fagkunnskap er bare en liten del av den kompetansen som kreves. Det er evnen til omstilling, samarbeid og nyutvikling som vil være etterspurt. Målet er ikke å yrkesutdanne befolkningen, men å gi flest mulig mest mulig *handlingskompetanse*. Samfunn som ikke klarer å møte denne utfordringen opplever at store grupper ender i funksjonell analfabetisme - et begrep skapt for å beskrive dem som på tross av skolegang og på tross av lese- og skriveferdighet mangler tilstrekkelig kunnskap for å fungere i det samfunnet de lever i. Det er i dette perspektivet synet på utdanning dreies fra en personlig investering til en samfunnsmessig. Kursendringen medfører at utdanning endres fra å være noe eksklusivt til å bli alminneliggjort. Den tidligere innbygde jobbgarantien svekkes. Utdanning blir ikke lenger noe man tilbys, men noe man må ha for å fungere i samfunnet og for å få en jobb.

Det er også fra denne synsvinklen vi må betrakte de som faller utenfor utdanningssystemet. Manglende mulighet for utdanning er i sin ytterste konsekvens en *utelukkelse fra samfunnet*. Det er derfor all grunn til å ta det alvorlig når ungdom som søker utdanning blir avvist.

En intens mediediskusjon om ungdoms mulighet for og rettighet til utdanning høsten 1990 var noe av bakgrunnen for at Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF) ga Utredningsinstituttet i oppdrag å fremskaffe informasjon om de som stod uten skole- eller studieplass høsten 1990. Undersøkelsen "Avviste søkere" danner grunnlaget for tallene i denne artikkelen (Egge 1991).

3.1 Hvor mange ble avvist?

Antallet avviste søkere er en hovedproblemstilling i diskusjonen om rett til og mulighet for utdanning.

I *videregående utdanning* er opptaket til alle offentlige skoler sentralisert gjennom inntakskontorene i det enkelte fylket. Departementet fører elevstatistikk over alle søkerne. For skoleåret 1990/91 var det ca 12 000 som hadde fått endelig avslag på sin søknad om videregående utdanning innenfor det offentlige skoleverk.

Dette avvek ikke i særlig grad fra tidligere år, fra 1986 til 1990 har antallet variert fra 11 500 til 12 500.¹

Siden hovedtyngden av opptaket i videregående utdanning er organisert sentralt, gir statistikken fra departementet oss ganske sikre opplysninger om antall avviste. Utelatte grupper er de som *bare* har søkt skoler utenom det fylkeskommunale fellesopptaket, f.eks. folkehøgskoler, private videregående skoler eller lærlingeordningen.

Høyere utdanning hadde høsten 1990 ikke sentralisert opptak, og antallet avviste innenfor denne delen av utdanningssektoren var høyst uvisst. Bare ved Universitetet i Oslo var det 5 700 søkere som hadde fått avslag på fakultetsplass ved oppstart høsten 1990. I hvilken grad disse hadde søkt og kommet inn på annen utdanning fantes det ikke tall på. De pedagogiske høgskolene har samlet opptak. På landsbasis var det ca 2 000 uten plass etter avsluttet inntak.

3.2 Hvem er med i undersøkelsen?

Det sikreste resultatet ville vi fått hvis alle som var avvist fra utdanning var blitt spurt. Men som i de fleste andre undersøkelser må vi nøye oss med et utvalg. Utfordringen ved utvalgsundersøkelser er å sikre at de som velges ut i størst mulig grad representerer hele gruppen.

Innenfor videregående utdanning tok vi utgangspunkt i departementets statistikk, og trakk ut hver fjerde. Utvalget vi stod igjen med skulle dermed være representativt for alle avviste i videregående skole høsten 1990.

For høyere utdanning var det ikke mulig å få et tilnærmet landsdekkende utvalg. Vi har latt Universitetet i Oslo og de pedagogiske høgskolene representere all høyere utdanning. I disse to institusjonene sendte vi spørreskjema til halvparten av de som var registrert som avviste høsten 1990. Det er et vurderingsspørsmål i hvilken grad resultatene i undersøkelsen er gyldige for avviste fra alle typer høyere utdanning. Vi omtaler likevel denne delen av undersøkelsen som "høyere utdanning", uten stadig å referere til at det er Universitetet i Oslo og de pedagogiske høgskolene det siktes til.

En undersøkelses troverdighet avhenger også av hvor mange som svarer på spørreskjemaet. I videregående skole var det 2 300 som ble trukket ut til å delta. 68 prosent svarte. I høyere utdanning ble 3 700 spurt. Svært mange returnerte skjemaet, hele 80 prosent. Til sammen i begge utvalgene er det 4 448 personer som har svart.

¹ Dekningsgraden i videregående skole er avhengig både av kullens størrelse og antall søkere fra andre kull. I perioden 1986 til 1990 har antall skoleplasser i den videregående skole økt, mens ungdomskullene har blitt mindre. Når tallet på avviste søkere har vært nærmest konstant i perioden, betyr det at flere fra eldre årskull har søkt seg til videregående skole.

Vi vet ikke om de som har latt være å svare på spørreskjemaet skiller seg ut fra de som har svart. Erfaringer tilsier imidlertid at de som er lite fornøyd med egen situasjon svarer noe sjeldnere på spørreskjemaer av denne typen enn de som er fornøyd. Resultatmessig vil det bety at andelen som oppgir å ha klart seg dårlig antagelig er noe *lavere* enn den ville vært om alle hadde svart.

I utvalget er det dobbelt så mange kvinner som menn. Dette gjelder både avviste fra videregående skole og høyere utdanning. Til Universitetet i Oslo og de pedagogiske høgskolene søkte langt flere kvinner enn menn. Det var med andre ord ingen kjønnsmessig forskjell mellom de som hadde søkt og de som var blitt avvist i høyere utdanning. Annerledes var det for videregående skole. Her var utvalget på det nærmeste landsdekkende og representativt. *Likevel var det dobbelt så mange kvinner som menn blant de avviste.* Søkere som ikke fikk plass i videregående skole var med andre ord skjævt fordelt med hensyn til kjønn. Det er rimelig å anta at grunnen til dette var en sterkere konkurranse i opptaket til de kvinnedominerte yrkesfaglige utdanningene. Dermed vil flest kvinner bli avvist.

Aldersspennet i utvalget er fra 16 år til over 70 år. Alle under 18 år tilhører naturlig nok avviste søkere fra videregående skole, mens de som er eldre kan være søkere enten til videregående skole eller til høyere utdanning. Blant de avviste fra videregående skole er det bare en liten andel 16-åringere som ikke har fått plass. Hovedtyngden av de avviste på dette utdanningsnivået finner vi blant 17 til 19-åringene. Det ser derfor ut som videregående skole i det alt vesentlige klarte å gi tilbud til 16-åringene som ønsket videre skolegang, men i langt mindre grad klarte å møte 17 til 19-åringenes utdanningsbehov. Dette bekrefter et mye omtalt misforhold mellom antall elevplasser på grunnkurs og videregående kurs i videregående skole.

De siste årene har et økende antall unge søkt høyere utdanning umiddelbart etter avsluttet videregående skole. Ved opptak konkurrerer de med eldre søkere som har hatt mulighet til å skaffe seg tilleggspoeng, enten gjennom arbeid eller annen type utdanning. Dette viste seg i gruppen som ble avvist. Innenfor høyere utdanning kom den største andelen avviste rett fra videregående skole, nesten hver fjerde var 19 år.

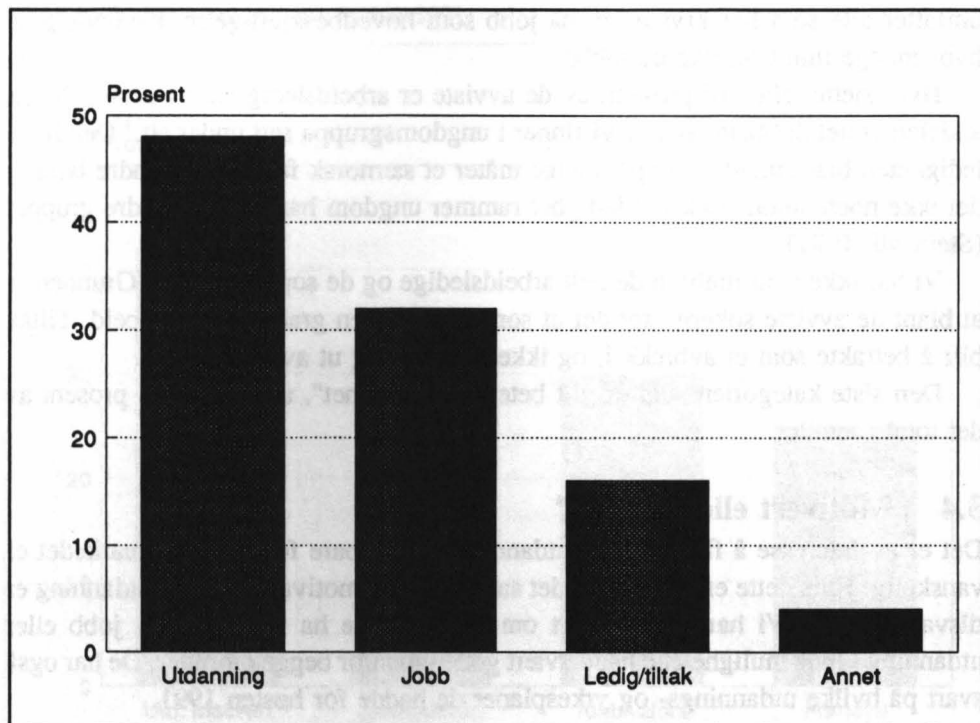
3.3 Er avviste søkere utelukket fra utdanning?

Undersøkelsen prøver å gi svar på noen sentrale spørsmål rundt avviste søkeres muligheter og ønsker.

- Finnes det alternative utdanningsveier?
- Er det arbeid der det ikke er utdanning?
- Fungerer opplæring i arbeidslivet (lærlingeordningen) som et tilbud til de få eller representerer det et alternativ som monner?

Figur 1 viser alle avviste søkere fordelt etter om de var under utdanning, i jobb, arbeidsledige/i tiltak eller gjorde andre ting etter avslaget høsten 1990. Kategorien "annet" omfatter hjemmeværende med barn, militærtjeneste og liknende.

Figur 1 Høstaktivitet. Prosent.

Som vi ser var nesten halvparten, 48 prosent, i utdanning. Andelen kan virke overraskende høy når kriteriet for å være med i undersøkelsen var *avvisning* fra utdanning. Dette bekrefter at mange søker flere utdanninger, og at om en dør lukkes, kan det være andre som står på klem. Noen var kommet inn på utdanninger som var likeverdig med den de ble avvist fra. Særlig gjaldt dette for de som søkte høyere utdanning. Karaktergrensene varierte noe mellom utdanningsinstitusjonene, slik at utelukkelse fra for eksempel Universitetet i Oslo ikke nødvendigvis betydde at samme type utdanning ved et annet universitet var stengt. Alle typer utdanning er imidlertid medregnet, også deltidsstudier og kveldskurs. Det var derfor mer vanlig at alternativ utdanning *ikke* var i samsvar med det opprinnelige utdanningsønsket. Ofte var utdanningen av kortere varighet og gav mindre kompetanse enn hva som opprinnelig var planlagt.

Enkelte linjer ved videregående skole har lærlingeutdanningen som et mulig og likeverdig alternativ. De som var blitt avvist fra videregående skole ble derfor spurt

om de hadde søkt, eventuelt fått tilbud om lærlingeplass. 16 prosent svarte at de hadde søkt, mens bare mellom 1 og 2 prosent hadde fått lærlingeplass. Ut fra undersøkelsen ser lærlingutdanningen ikke ut til å minske presset på videregående skole i særlig grad.

Om lag hver tredje av de spurte, 32 prosent, oppga å være i arbeid. Dette omfatter alle som har krysset av på jobb som hovedbeskjeftigelse, uavhengig av hvor mange timer pr. uke de jobbet².

Hver sjettede, eller 16 prosent, av de avviste er arbeidsledige eller i tiltak. Denne andelen er det dobbelte av hva vi finner i ungdomsgruppa sett under ett.³ Den høye ledigheten blant ungdom er på mange måter et særnorsk fenomen. I andre land er det ikke noen automatikk i at ledighet rammer ungdom hardere enn andre grupper (Steinsvik 1991).

Vi har ikke skilt mellom de helt arbeidsledige og de som er i tiltak. Grunnen er at blant de avviste søkerne ser det ut som tiltak i liten grad fører til arbeid. Tiltak blir å betrakte som et avbrett i, og ikke som en veg ut av ledigheten.

Den siste kategorien som er gitt betegnelsen "annet", utgjør bare 4 prosent av det totale antallet.

3.4 Motivert eller motløs?

Det er av interesse å finne ut om utdanning velges bare fordi arbeidsmarkedet er vanskelig. Hvis dette er tilfellet, er det sannsynlig at motivasjonen for utdanning er tilsvarende lav. Vi har derfor spurt om hva de ville ha foretrukket - jobb eller utdanning - hvis mulighetene hadde vært gode innenfor begge områder. De har også svart på hvilke utdannings- og yrkesplaner de hadde for høsten 1991.

Ønsket om utdanning viste seg å være høyt prioritert i gruppen. Tre av fire foretrakk utdanning fremfor jobb. Et flertall ville prøve å gjøre utdanningsønsket til virkelighet ved å søke igjen høsten 1991.

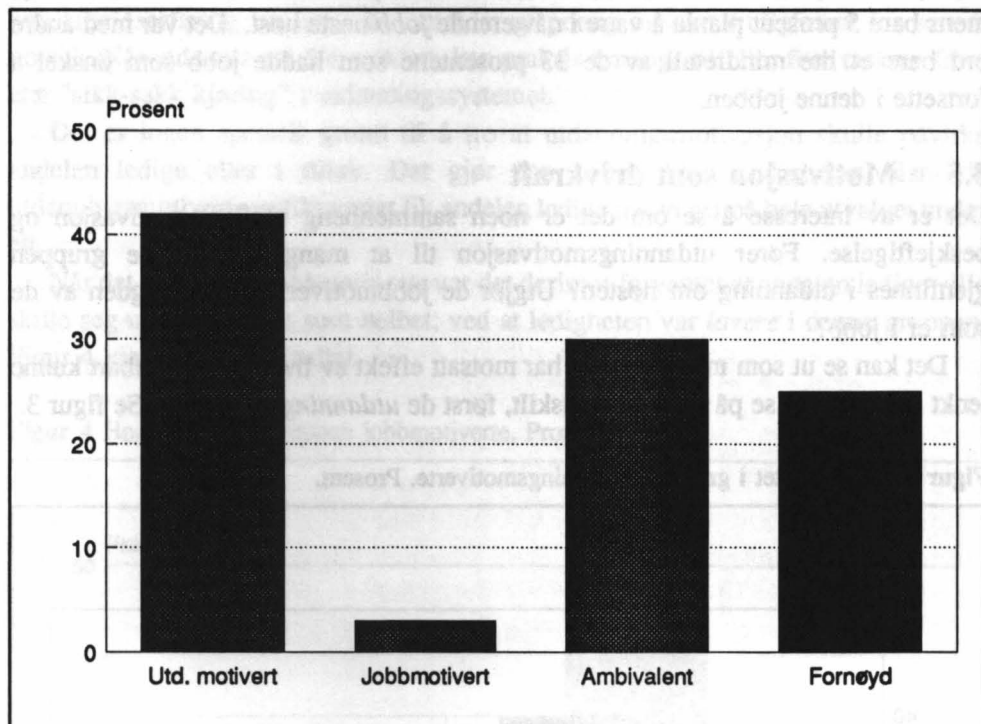
En viktig drivkraft for å lykkes er å vite hva man ønsker seg, og planlegge i forhold til målsettingen. De som både ønsket seg og planla utdanning har vi gitt betegnelsen *utdanningsmotiverte*, mens de *jobbmotiverte* er de som primært ønsket og planla jobb. For noen var ønsket ikke sammenfallende med det som ble planlagt. Litt misvisende, men i mangel av noe bedre, har vi kalt de som *ikke* planla å følge sitt primære ønske for *ambivalente*. Den fjerde gruppen representerer de som *ikke*

² I materialet var det ca 50 prosent som oppga full tid. 8 prosent jobbet under 15 timer pr. uke.

³ Ungdomsundersøkelsen 1990 (Arbeidsdirektoratet) omhandler aldersgruppen 17- 24 år. Den finner at 4 prosent er ledige og 4 prosent i tiltak. Både undersøkelsen "Avviste søkere" og Ungdomsundersøkelsen opererer med prosentvise andeler av hele gruppen, og ikke bare av arbeidsstyrken.

tenkte å begynne på noe nytt høsten 1991, men fortsette i den jobben eller utdanningen de allerede hadde. Vi må regne med at disse var rimelig tilfredse med utdannings- eller jobbtilbudet de hadde fått, og kaller gruppen *fornøyde*. Fordelingen mellom gruppene vises i figur 2.

Figur 2 Ønsker og planer for høsten 1991.

De *utdanningsmotiverte* er i antall langt flere enn de *jobbmotiverte* og utgjør over 40 prosent av det totale antallet. De *jobbmotiverte* utgjør bare 3 prosent. Det store antallet utdanningsmotiverte støtter forståelsen av at utdanning ble søkt for egen del, og ikke som et direkte resultat av vanskelig arbeidsmarked.

30 prosent er *ambivalente*. Disse omfatter både utdanningssøkende som ønsket seg jobb, og jobbsøkende som ønsket utdanning. De som ikke hadde bestemt seg, og de som planla å gjøre noe annet enn å jobbe eller ta utdanning, er også regnet med i denne kategorien. Andelen som *ønsket jobb* men *søkte utdanning* er i denne sammenheng interessant, fordi det er rimelig å anta at gruppen går inn i utdannings-systemet uten særlig høy grad av motivasjon. Litt under en tredel av de ambivalente, eller 9 prosent av hele utvalget, tilhører gruppen. For disse er det nærliggende å tro at det vanskelige arbeidsmarkedet var den viktigste årsaken til at utdanning

blir søkt. Gruppen burde representere en utfordring i arbeids- og sysselsettings-sammenheng. I stedet skyves den over til utdanningssektoren.

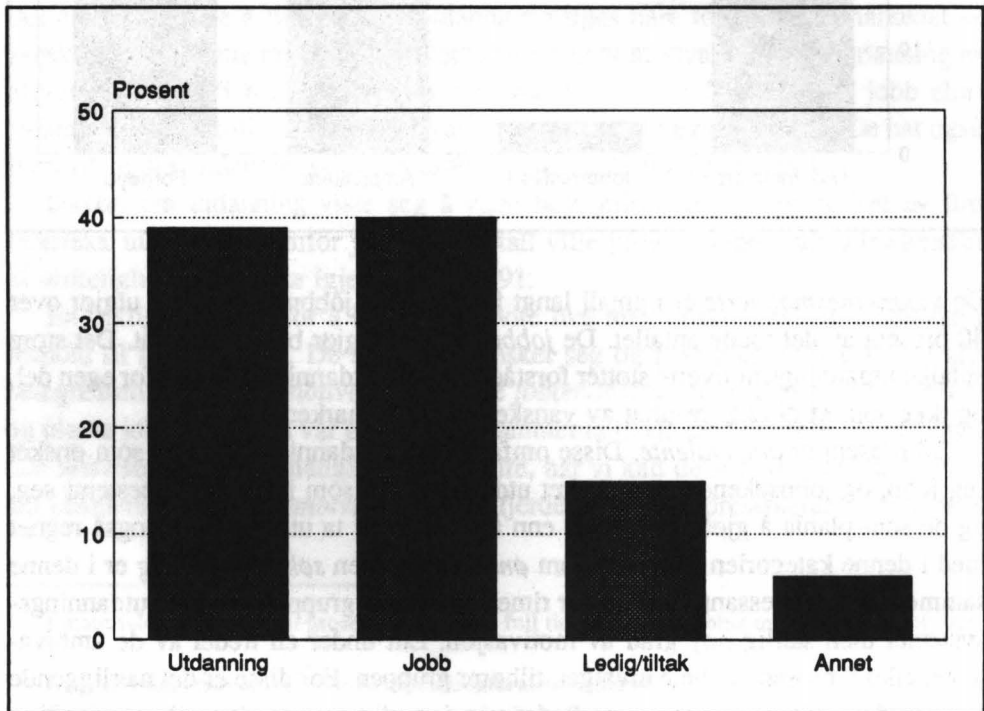
De *fornøyde* omfatter både de som var tilfreds med jobben de var i, og de som var tilfreds med utdanning de hadde påbegynt. Til sammen gjelder det 25 prosent av hele utvalget. Og det er innenfor utdanning vi finner den største gruppen fornøyde. 20 prosent av alle som har svart sa de planla å fortsette i *utdanning*, mens bare 5 prosent planla å være i nåværende *jobb* neste høst. Det var med andre ord bare et lite mindretall av de 33 prosentene som hadde jobb som ønsket å fortsette i denne jobben.

3.5 Motivasjon som drivkraft

Det er av interesse å se om det er noen sammenheng mellom motivasjon og beskjeftigelse. Fører utdanningsmotivasjon til at mange fra denne gruppen gjenfinnes i utdanning om høsten? Utgjør de jobbmotiverte hovedtyngden av de som er i jobb?

Det kan se ut som motivasjonen har motsatt effekt av hva vi umiddelbart kunne tenkt oss. Vi skal se på gruppene adskilt, først de *utdanningsmotiverte*. Se figur 3.

Figur 3 Høstaktivitet i gruppen utdanningsmotiverte. Prosent.

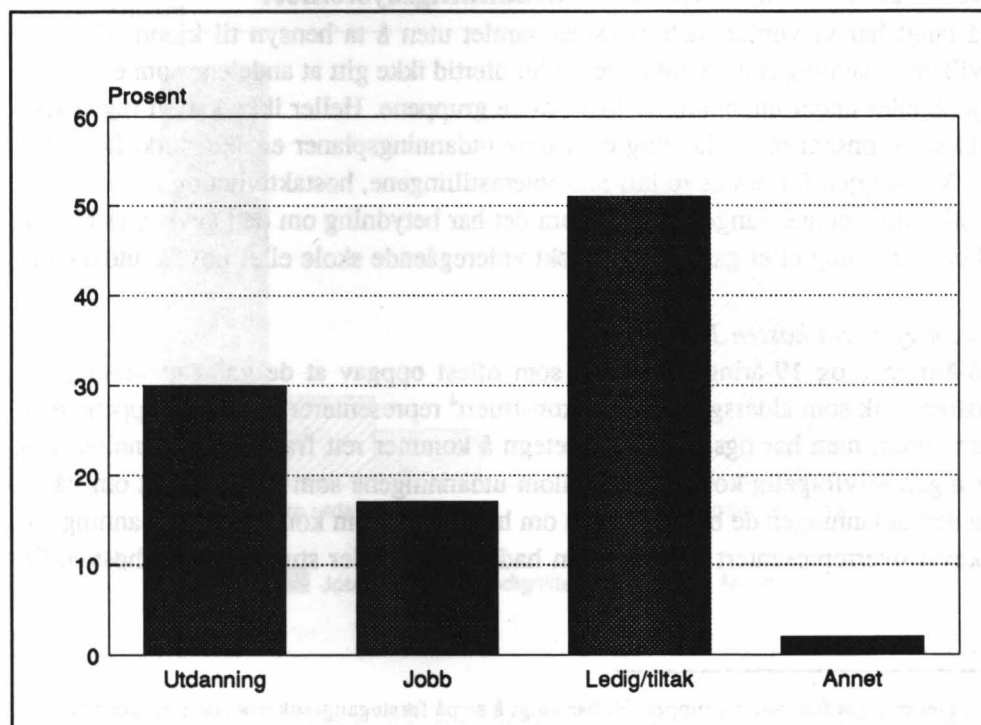

De som var sterkt motivert for utdanning gjenfinnes i like stor grad i utdanning som i jobb, 40 prosent innenfor hver aktivitet. Det kan umiddelbart virke overraskende at utdanningsandelen i denne gruppen er lavere enn i utvalget sett under ett, mens jobbandelen er tilsvarende høyere. På grunnlag av andre funn i undersøkelsen er det sannsynlig at resultatene gjenspeiler at det innenfor gruppen ikke bare var høy utdanningsmotivasjon, men også målrettet planlegging. For mange studieretninger kan arbeidserfaring fra spesielle områder gi poeng og øke muligheten for senere opptak. Når utdanningsmålet er klart, kan praksis i mange tilfeller føre raskere fram enn "sikk-sakk kjøring" i utdanningssystemet.

Det er ingen spesiell grunn til å tro at utdanningsmotivasjon skulle påvirke andelen ledige eller i tiltak. Det gjør den heller ikke. Ledigheten blant de utdanningsmotiverte er tilnærmet lik andelen ledige når vi ser på hele utvalget under ett.

Når det gjelder de *jobbmotiverte* var det derimot forventet at andelen ledige ville skille seg ut fra utvalget som helhet; ved at ledigheten var *lavere* i denne gruppen. Figur 4 viser motsatt resultat.

Figur 4 Høstaktivitet i gruppen jobbmotiverte. Prosent.

Over halvparten, 51 prosent, er ledige eller i tiltak. Andelen i jobb er 30 prosent, mens det er 18 prosent som har skole eller studieplass.

Om resultatene fra gruppen *utdanningsmotiverte* ved første øyekast virket overraskende, virker den høye ledigheten i gruppen *jobbmotiverte* paradoksal. Skoletrøtthet, manglende motivasjon og giddaløshet brukes ofte som forklaringer på at enkelte ungdommer klarer seg dårlig i jobb- eller skolesammenheng. Det ligger utenfor denne artikkelens tema å diskutere en slik forståelsesmodell. Vi skal nøye oss med å fastslå at de arbeidsledige i utvalget nødvendigvis *ikke* kan ha ovennevnte kjennetegn. Vi vet at de er motivert for å jobbe, og i tillegg ikke mer plaget av skoletrøtthet enn at de har søkt utdanning. Det er derfor rimelig å søke andre forklaringer på den høye ledigheten blant de jobbmotiverte. En mulig årsak kan være at for seriøst jobbsøkende er det naturlig og nødvendig å stille krav til jobben. Det kan da være mer rasjonelt å bruke krefter på å få en jobb det går an å leve av og med, enn å ta tilfeldig og kortvarig arbeid hvis det i det hele tatt er mulig å få. Som seriøs arbeidssøkende er man bruker av arbeidskontoret, og registrert som ledig.

3.6 Hvem blir stifinnere i utdanningssystemet?

Så langt har vi vurdert hele utvalget samlet uten å ta hensyn til kjønn, alder og hvilken utdanning som er søkt. Det er imidlertid ikke gitt at andelene som er ledige, i jobb eller under utdanning er like i disse gruppene. Heller ikke kan vi regne som sikkert at ønsket om utdanning og videre utdanningsplaner er like sterkt hos alle.

Vi tar igjen for oss de to hovedproblemstillingene, høstaktivitet og utdannelsesmotivasjon, denne gangen for å se om det har betydning om den avviste er kvinne eller mann, ung eller gammel, har søkt videregående skole eller høyere utdanning.

Hvem gjør hva høsten 1990?

16-åringene og 19-åringene var de som oftest oppgav at de var i utdanning om høsten. Slik som aldersgruppene er konstruert⁴ representerer disse to gruppene ikke bare alder, men har også som kjennetegn å komme rett fra annen utdanning. Det er ingen selvfølgelig kontinuitet mellom utdanningene som ble avsluttet om våren og den utdanningen de befinner seg i om høsten. De som kom rett fra utdanning var likevel overrepresentert blant de som hadde skole- eller studieplass på høsten. En

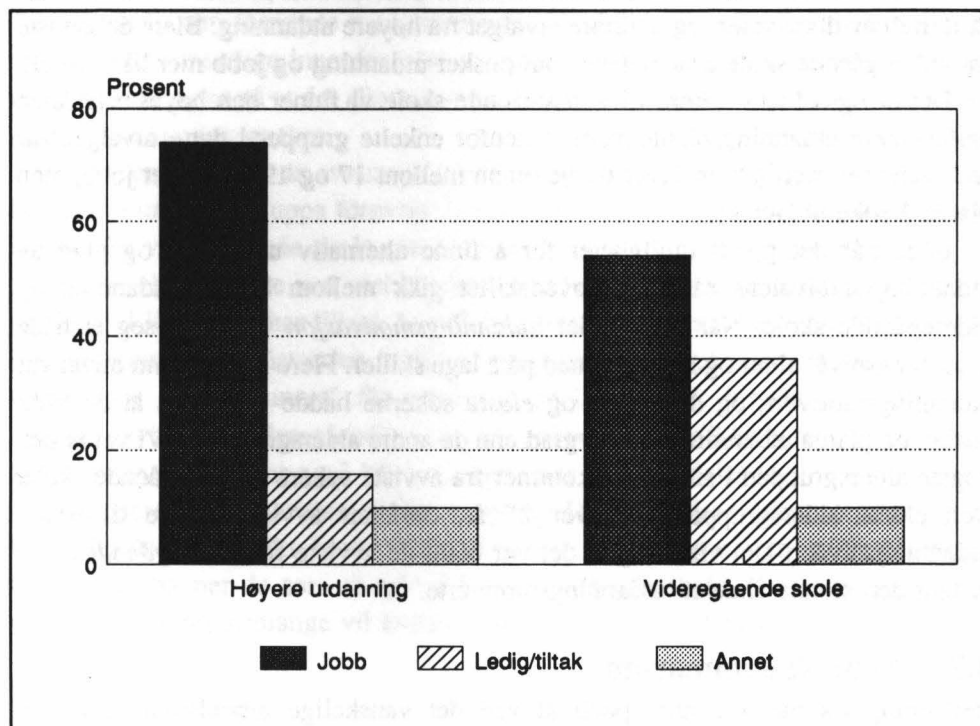
⁴ Det er laget fem aldersgrupper. Vi har valgt å se på førstegangssøkerne, de som kommer rett fra ungdomsskolen eller videregående skole, som egne aldersgrupper (16 år og 19 år). Dette hadde som konsekvens at 17 til 19-årige søkere til videregående utdanning ble en egen gruppe. De to eldste aldersgruppene, 20 til 24 år og over 25 år omfatter alle, uansett hva slags utdanning som ble søkt.

kjent sammenheng bekreftes: hvor man kommer fra virker inn på hvor man ender opp.

For de to utdanningsnivåene, videregående skole og høyere utdanning, er utvalgene av avviste søkere ulikt sammensatt. Det fylkeskommunale fellesopptaket til videregående skole dekker det vesentligste av gruppens utdanningsmuligheter. Etter avslag er derfor utdanningsalternativene svært begrenset. Annerledes er det for utvalget hentet fra høyere utdanning. Siden dette bare består av søkere som har fått avslag fra Universitetet i Oslo og de pedagogiske høgskolene, var utdanningsalternativene mange fler. Som en konsekvens er utdanning som høstaktivitet hyppigst forekommende blant avviste søkere til høyere utdanning.

For å kunne sammenlikne avviste søkere fra de to utdanningsnivåene i forhold til jobb og ledighet har vi derfor fjernet de som fikk plass i utdanning fra begge utvalgene. Høstaktivitet for de som *ikke* kom inn i utdanning fordeler seg som vist i figur 5.

Figur 5 Høstaktivitet for de som ikke er kommet inn på utdanning.

Vi ser at ulikheten mellom de avviste søkerne til de to utdanningsnivåene opprettholdes. I videregående utdanning var ledigheten blant de avviste søkerne uten utdanningstilbud, 36 prosent. Tilsvarende andel for høyere utdanning var bare 16

prosent. Når det gjaldt jobb, var det omvendt. Litt over halvparten av søkerne til videregående skole var i arbeid, mens andelen steg til to tredeler for høyere utdanning.

Hvem lykkes best, og hvem planlegger mest?

Hvem er så disse som har lykkes i utdanningssystemet på tross av dystre spådommer, på tross av søkerkøer og på tross av avslag? Hva kjennetegner de som er kommet inn på en alternativ utdanning de vil fortsette med?

Som vi har sett er langt de fleste som har funnet alternative utdanningsveier blant de som søkte høyere utdanning. Hvor attraktivt det alternative utdanningstilbudet er varierer derimot sterkt. Hver tredje mann mellom 20 og 24 år var kommet inn på en type høyere utdanning som de oppga at de ville fortsette i. Mulighetene var langt dårligere for avviste fra videregående skole, og i særdeleshet for de yngste. Bare én av 25 hadde fått et alternativt utdanningstilbud som de var så fornøyd med at de tenkte å fortsette.

Da hele utvalget ble vurdert var den samlede andelen som ønsket utdanning høy. Et flertall av disse viser seg å tilhøre utvalget fra høyere utdanning. Blant de avviste fra videregående skole er andelen som ønsker utdanning og jobb mer likt fordelt.

Det er også blant søkere til videregående skole vi finner den høyeste andelen *ambivalente* utdanningsplanleggere. Innenfor enkelte grupper i dette utvalget var ambivalensen særlig stor. Hver tredje mann mellom 17 og 19 år ønsket jobb, men planla å søke utdanning.

Både når det gjaldt muligheter for å finne alternativ utdanning og grad av utdanningsambivalens så vi at hovedskillet gikk mellom høyere utdanning og videregående skole. Når det gjelder *utdanningsmotivasjon* viser det seg at både utdanningsnivå, alder og kjønn er med på å lage skiller. Flere *kvinner* enn menn var utdanningsmotivert, og de *yngste* og *eldste* søkerne hadde det felles at de både ønsket og planla utdanning i større grad enn de andre aldersgruppene. Vi vet at den yngste aldersgruppen i sin helhet kommer fra avviste søkere i videregående skole. Den eldste aldersgruppen, de over 25 år, omfatter avviste søkere til begge utdanningsnivåer. Det viste seg at det var blant de avviste fra *videregående skole* vi fant den største andelen utdanningsmotiverte.

3.7 Summa summarum

Innledningsvis ble det stilt spørsmål ved det vanskelige arbeidsmarkedet som forklaring på den store utdanningsøkningen. Formålet med denne artikkelen har vært å sette søkelyset på andre mulige årsaker enn knapphet på arbeid. Derfor har utdanningsønsker, -planer og -motivasjon vært fokusert.

Vi finner en gruppe som søker utdanning, men ønsker jobb. I utvalget sett under ett utgjør de i underkant av 10 prosent, stigende til over 30 prosent for enkelte grupper avviste fra videregående skole. Gjennomføres lovendringer som gir rett til treårig videregående opplæring for alle, vil gruppen representere en spesiell utfordring.

Langt de fleste ser imidlertid ut til å søke utdanning for utdanningens egen del. Det store antallet utdanningsmotiverte er en indikator som peker i den retningen, likeledes flertallets forsøk på å gjøre utdanningsønsket til virkelighet ved å søke også ved neste års inntak.

De sterkt motiverte, enten det er i forhold til utdanning eller jobb, ser ut til å handle rasjonelt. Det får imidlertid de litt paradoksale utslagene at blant de *utdanningsmotiverte* er andelen som om høsten er i jobb og andelen i alternative utdanninger like stor. I gruppen *jobbmotiverte* er ledigheten spesiell høy.

Av det store antallet utdanningssøkende som høsten 1990 ble registrert som avviste, har nesten halvparten fått alternativ skole- eller studieplass. Noe mer enn hver tredje av disse regner med å være i samme utdanning etter ett år, og kan forutsettes å være fornøyde med utdanningstilbudet de er i. De fornøyde befinner seg i det alt vesentlige innenfor høyere utdanning. For de resterende to tredeler er det mye som tyder på at det alternative utdanningstilbudet er lite i samsvar med det primære utdanningsønsket.

Under en tredel av de avviste er i jobb høsten 1990, og ledigheten er dobbelt så høy som i ungdomsgruppa forøvrig. Ledigheten er påfallende mye høyere blant de avviste fra videregående skole enn blant de avviste fra høyere utdanning.

Det skjebnesvangre ved utelukkelse fra utdanning ser ut til å være at arbeidsmarkedet i liten grad har tilbud. Ledigheten blir derfor svært høy, innenfor enkelte grupper dramatisk. Påstanden innledningsvis om at "utelukkelse fra utdanning er utelukkelse fra samfunnet" får gyldighet også i en slik forståelse. Ledigheten rammer avviste fra videregående utdanning dobbelt. De har ikke bare få utdanningsalternativer, men stiller også bakerst i køen når jobbene deles ut.

Stifinneren i overskriften, representert ved Davy Crockett, kjennetegnes ved at han eller hun har søkt høyere utdanning og er i begynnelsen av tjuårene. I hengemyra havner de som er avvist fra videregående skole. Klarer vi å dra dem opp, er det trolig at mange vil kvittere med interesse og sterk motivasjon.

Litteratur

Arbeidsdirektoratet: *Ungdomsundersøkelsen 1990*. Oslo. Rapport 1991:2.

Egge, Marit (1991): *Avviste søkere i høyere utdanning*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, ikke publisert notat.

Egge, Marit (1991): *Avviste søkere i videregående skole*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, ikke publisert notat.

NOU 1991:4: *Veien videre til studie- og yrkeskompetanse for alle*. Oslo, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Steinsvik, Åsa (1991): *Ungdomsarbeidsløshet i Norden*. Oslo, NAVFs program for ungdomsforskning. Rapport nr 2/91.

4 Tilgang og behov for høyere utdannet arbeidskraft

Av Terje Næss

4.1 Innledning

Den sterke veksten innen høyere utdanning på 60- og 70-tallet var i all hovedsak i samsvar med samfunnets behov for høyere utdannet arbeidskraft. Kraftig vekst i sysselsettingen og en vridning i nærings- og yrkesstrukturen mot flere profesjonelle og administrative yrker assimilerte det meste av den økte tilgangen på høyere utdannet arbeidskraft. Gradvis metning av behovet innen enkelte fagområder kunne raskt løses ved at studenttilstrømmingen ble kanalisert inn på fagområder hvor det var udekkede behov.

Den økende etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft skyldtes hovedsakelig en betydelig vekst i tjenesteyting. Fra 1974 til 1989 ble det anslagsvis skapt omlag 170 000 flere jobber som krevde høyere utdanning pga vekst i tjenesteyting. Vridning i yrkesstrukturen innen de ulike næringene mot flere profesjonelle og administrative jobber skapte omlag 65 000 nye utdanningskrevende jobber. Etterspørselen økte sterkest for ulike grupper av profesjonelle yrkesutøvere (sykepleiere, lærere, ingeniører osv).

Allikevel var det innen det økonomisk-administrative fagområdet at det på 80-tallet var en sterk satsing. Økende utdanningsetterpørsel blant ungdom ble i stor grad kanalisert inn i økonomisk-administrativ utdanning ved distriktshøgskoler eller private høgskoler. I tillegg tok stadig flere sysselsatte med andre utdanninger videreutdanning innen økonomisk-administrative fag. Denne utviklingen skapte en tendens til *overproduksjon* av høgskole-økonomer. Også for de øvrige DH-utdanninger var det samlet en betydelig vekst i studenttallet og tendenser til overproduksjon. Samtidig var det en betydelig *mangel* på sykepleiere og endel andre helsefagsgrupper.

Generelt har det ikke i betydelig grad vært overproduksjon av høyere utdannet arbeidskraft. Allikevel har den vanskelige arbeidsmarkedssituasjonen de seneste årene ført til større søke-ledighet også blant nyutdannede med høyere utdanning. Dersom det fortsatt blir lav tilvekst av nye stillinger som krever høyere utdanning, vil en økende tilgang på kandidater i årene fremover forsterke konkurransen om de utdanningskrevende jobbene. Særlig for DH-kandidatene kan dette skape betydelige vansker med å finne relevant arbeid. Antall sykepleiere og andre grupper av

helsefagsutdannede vil øke sterkt gjennom 90-tallet. Det vil derfor skje en gradvis dekking av behovet for personell med slik utdanning.

Etter år 2000 kan det bli en bedring i arbeidsmarkedet for høyere utdannet arbeidskraft. Det er to viktige årsaker til det. Flere eldre i arbeidsstyrken vil skape langt flere jobb-åpninger enn i dag. Det er også grunn til å vente at antall kandidater etterhvert vil reduseres, delvis pga mindre ungdomskull, men også fordi den kraftige tilstrømningen til høyere utdanning de seneste årene i stor grad "har brukt opp" potensialet for nye studenter. Det er allikevel rimelig å tro at det vil være flere studenter enn før "studenteksplosjonen".

4.2 Flere med høyere utdanning

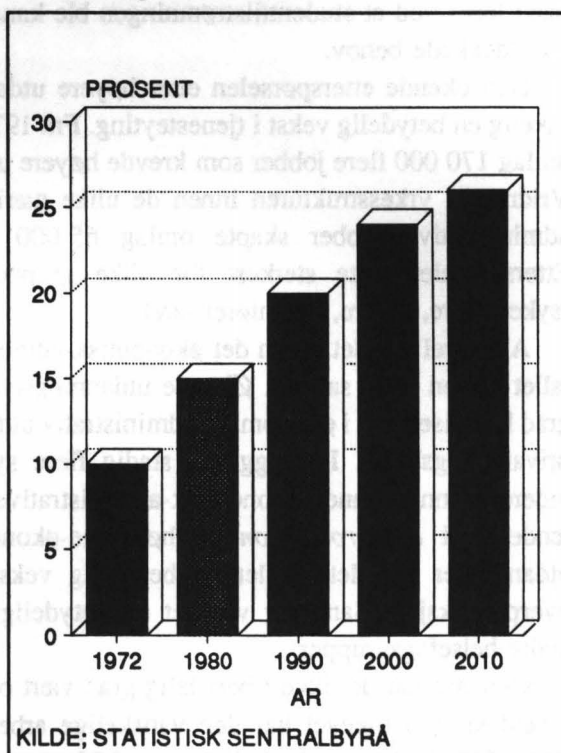
Økende offentlig satsing på høyere utdanning gjennom de siste ti-årene har ført til en kraftig vekst av arbeidskraft med høyere utdanning. Andelen av arbeidsstyrken med høyere utdanning økte fra 10 prosent i 1970 til 20 prosent i 1990 (figur 1). Statistisk Sentralbyrå har beregnet at denne andelen vil øke til 26 prosent i 2010.

Framskrivningene baserte seg på observerte bruttostrømmer i utdanningssystemet i 1987 og kunne derved ikke ta hensyn til den økte studenttilstrømningen de seneste årene. Denne tilstrømningen kan til en viss grad være et utslag av et forbigående vanskelig arbeidsmarked. Allikevel er det rimelig å tro at det også skyldes en permanent økende utdanningsetterspørsel blant ungdom, som man har observert

i mange andre land (se kapittel 2). Andelen av arbeidsstyrken med høyere utdanning vil da bli enda høyere enn beregningene fra Statistisk Sentralbyrå viser.

Bred satsing på høyere utdanning og sammenhengende vekst i studenttallet gjennom 30 år har økt tilstrømningen av arbeidskraft med de fleste typer høyere utdanning. Imidlertid har skiftende behov i samfunnet ført til omprioriteringer av

Figur 1 Andel av arbeidsstyrke med høyere utdanning. 1970 - 2010. Prosent.

utdanningskapasiteten. For enkelte studier som ble høyt prioritert i den tidligste utbyggingsfasen av det norske utdanningssystemet (lærere, filologer, leger og tannleger) ble rekrutteringen av nye studenter redusert på 70- og 80-tallet, ettersom man opplevde, eller forventet, et overskudd av personell med slik utdanning på arbeidsmarkedet. I stedet ble et økende antall utdanningssøkende kanalisert inn i kortere, yrkesrettet høgskoleutdanning, delvis for å tilgodese behovet for slik utdanning særlig i privat sektor, men også fordi man anså at ikke alle som ønsket å ta høyere utdanning hadde de nødvendige kvalifikasjoner for å ta en lengre universitetsutdanning.

På midten av 80-tallet ble helse- og sosialfag, teknologiske fag og økonomiske fag utpekt som *satsingsområder* innen høyere utdanning (St. m. nr. 19 1986-87). I en stortingsmelding om utbygging av barnehager kom også førskolelærerutdanning med som et satsingsområde. Innen teknologiske fag, økonomiske fag og enkelte helse- og sosialfag var det tidligere en betydelig vekst i antall personer med høyere utdanning.

Beregninger ved NAVFs utredningsinstitutt viser at det også er innen disse fagområdene en vil få den sterkeste *veksten i bestanden* i årene fremover (St. m. nr. 40 1990-91, vedlegg). Med bestanden menes her antall personer i alderen 20-65 år med slik utdanning, både yrkesaktive og ikke-yrkesaktive¹. Disse beregningene forutsetter at opptak av nye studenter til de ulike utdanningene er på samme nivå som i 1990². (Kandidater utdannet i utlandet er ikke inkludert i beregningene, med unntak for leger, tannleger og veterinærer.)

Særlig innen det *teknologisk/naturvitenskapelige* fagområdet vil det bli en kraftig økning i bestanden. Med den opptakskapasitet man hadde i 1990, vil bestanden av personer med ingeniørutdanning, sivilingeniørutdanning eller realistutdanning³ øke fra omlag 81 000 i 1990 til 158 000 i 2010, altså omlag en fordobling på 20 år. Også siste tiår ble bestanden fordoblet, fra 40 500 i 1980. For arkitekter vil bestanden bare vokse svakt i de kommende årene.

Det vil også bli en betydelig vekst i antall høyt utdannede for de fleste *helse- og sosialfag*. Sterkest vil veksten være for personer med vernepleierutdanning og barnevernutdanning. Også antall bioingeniører, sosionomer, sykepleiere, veterinærer og ergoterapeuter vil øke kraftig i årene fremover. For leger, farmasøyter og

¹ Bestanden i 1990 og beregnet bestand i 2010 for de enkelte universitetsutdanningene finnes i kapittel 9.

² For filologer, jurister og realister er det beregnet et høyt og et lavt alternativ. Det høye alternativet tilsvarer opptaket til disse studiene i 1990.

³ Høyt alternativ i tilgangen av realister.

fysioterapeuter vil det derimot være en relativt svak vekst i årene fremover. For tannleger vil bestanden reduseres. Samlet vil bestanden av personer med slike utdanninger vokse fra omlag 81 000 i 1990 til 132 000 i 2010.

Også innen det *økonomisk-administrative* fagområdet vil det bli en kraftig vekst i bestanden i årene fremover. I Statistisk Sentralbyrås fremskrivninger er det beregnet at antall personer med høyere økonomisk-administrativ utdanning vil vokse fra 73 000 i 1990 til 134 000 i 2010. De aller fleste av disse har bare ett- til treårig utdanning innen dette fagområdet. I 1990 var det bare 9 300 siviløkonomer. Bestanden av siviløkonomer vil, med den opptakskapasiteten man hadde i 1990, fordobles til 20 000 i 2010. I disse beregningene er utenlandsstudenter ikke med. Man regner med at omlag 40 prosent av alle nyutdannede siviløkonomer har tatt utdanningen i utlandet, slik at den reelle veksten nok blir betydelig høyere. Også på 80-tallet ble antall siviløkonomer fordoblet, fra 5 400 i 1980.

Økende tilstrømning av nye studenter til *samfunnsfagene* vil føre til en betydelig vekst av bestanden også innen dette fagområdet. Blant de som har fullført en universitetsutdanning med høyere grad vil det være sterkest relativ vekst for statsvitere. For sosialøkonomer, statsvitere, sosiologer og psykologer samlet vil bestanden øke fra 5 900 i 1990 til 12 000 i 2010, dvs en fordobling.

Også antall *jurister* vil vokse kraftig, fra 7 900 i 1990 til 14 500 i 2010 (høyt alternativ).

Innen *undervisning* har det vært en betydelig satsing på førskolelærerutdanningen. Antall førskolelærere vil vokse fra omlag 11 900 personer i 1990 til 35 400 i 2010. I 1980 var det bare omlag 7 100 personer som hadde slik utdanning. Som tidligere nevnt ble antall studieplasser i allmennlærerutdanningen redusert på 70- og 80-tallet pga en faktisk eller forventet overproduksjon (Jordell 1989). Nye beregninger har imidlertid vist et betydelig erstatningsbehov for allmennlærere i årene som kommer. Antall studieplasser har derfor blitt økt betydelig de seneste årene. På tross av dette vil bestanden av allmennlærere bare vokse svakt i årene fremover. Med de nåværende dimensjoneringsplaner for utdanningen vil antall allmennlærere vokse fra 59 500 i 1990 til 64 900 i 2005⁴. Etter dette vil stor aldersavgang føre til en reduksjon i bestanden.

For de *humanistiske fag* samlet vil det bare være en svak vekst i bestanden frem mot år 2010, på tross av en betydelig økt tilstrømning til det filologiske fagområdet de seneste årene. Antall filologer med høyere grads eksamen er beregnet å vokse fra 8 500 i 1990 til 10 900 i 2005 (høyt alternativ), for deretter å avta svakt. For teologene vil bestanden avta litt i årene fremover. Det skyldes færre studenter gjennom 80-tallet og en betydelig aldersavgang.

⁴ Det er forutsatt at opptaket av nye studenter øker til 2 000 i 1995.

Andelen *kvinner* av de høyere utdannede er i kraftig vekst. I år 2010 vil over 51 prosent av arbeidsstyrken med høyere utdanning være kvinner, mot bare 37 prosent i 1970. Dette viser beregninger foretatt av Statistisk Sentralbyrå. Beregningene bygger blant annet på observerte bruttostrømmer i utdanningssystemet i 1987.

Innen de fleste utdanningsområder er det en økt tilstrømning av kvinner, også til hva som tidligere ble regnet som typiske "mannsykker". Blant menn, derimot, er det fortsatt svært få som velger typiske kvinnefag.

Tekniske fag vil fortsatt være mannsdominerte. Det vil allikevel være betydelige forskjeller mellom de ulike utdanningene. NAVFs utredningsinstitutt har beregnet at med den fordeling av kandidatene på menn og kvinner man hadde våren 1989, vil bare 20 prosent være kvinner av sivilingeniører og av ingeniører i 2010. Av realister og av landbrukskandidater vil ca 30 prosent være kvinner. Blant arkitekter vil nærmere halvparten være kvinner.

Innen det økonomisk-administrative fagområdet vil det fortsatt være betydelig flere menn enn kvinner med full universitetsutdanning. I år 2010 vil bare 30 prosent av siviløkonomene være kvinner. Derimot vil det bli en overvekt av kvinner med kortere økonomisk-administrativ utdanning.

Helsefag og undervisning hvor det også tidligere har vært en høy kvinneandel, vil bli enda mer kvinnedominert. I år 2010 vil omlag 70 prosent av allmennlærerne og 50 prosent av filologene være kvinner. Av førskolelærere vil 95 prosent være kvinner. Av farmasøyter vil nærmere 90 prosent være kvinner, og også i andre helsefag vil det være en svært høy kvinneandel.

4.3 Mot kunnskapssamfunnet

4.3.1 Tjenesteyting i vekst

Gjennom 70- og 80 tallet ble en stadig større andel av arbeidsstyrken sysselsatt i offentlig tjenesteyting⁵ eller finansiell/forretningsmessig tjenesteyting⁶, og en stadig mindre andel ble sysselsatt innen vareproduksjon/distribusjon⁷ (figur 2). Tjenesteyting er langt mer kunnskapsintensiv enn vareproduksjon/distribusjon (tabell 2). Derfor var denne utviklingen en svært viktig årsak til en stadig stigende

⁵ Kap. 9 i Standard for Næringsgruppering (Offentlig administrasjon, forsvar, politi og rettsvesen, Undervisning, Helse- og sosialtjenester, Kulturell tjenesteyting, Personlig tjenesteyting)

⁶ Kap. 8 i Standard for Næringsgruppering (Bank og finansieringsvirksomhet, Forsikringsvirksomhet, Eiendomsdrift og forretningmessig tjenesteyting)

⁷ Kap. 1 - 7 i Standard for Næringsgruppering (Primær- og sekundærnæringer, Varehandel, hotell og restaurantvirksomhet, Transport, lagring, post og telekommunikasjon)

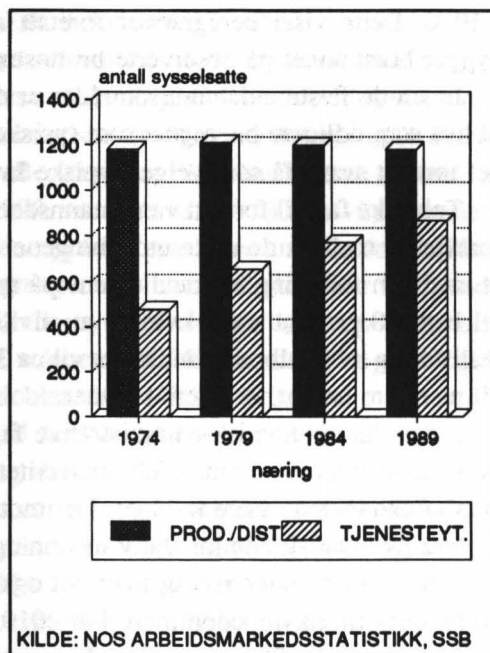
etterspørsel etter høyere utdannet arbeidskraft. Fra 1974 til 1989 ble det skapt 390 000 jobber innen tjenesteyting, mens antall jobber innen vareproduksjon/distribusjon ble redusert med 4 000 (sysselsettingen falt gjennom 80-tallet). Grovt regnet skapte sysselsettingsveksten i tjenesteyting alene omlag 170 000 nye jobber hvor høyere utdanning var relevant⁸.

Sysselsettingen vokste betydelig innen de fleste tjenesteytende næringsgrupper, slik at etterspørselen vokste etter de aller fleste typer høyere utdannet arbeidskraft. Etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft vokste sterkest for helse- og sosialfag, men også for tekniske og økonomiske fag var det en sterk vekst.

Veksten i tjenesteyting var relativt sett sterkest innen finansiell/forretningsmessig tjenesteyting. Fra 1974 til 1989 vokste antall sysselsatte innen denne næringen med 114 prosent (82 000 nye jobber). Grovt regnet krevde omlag 40 000 av disse høyere utdanning. Den største sysselsettingsveksten var innenfor gruppen forretningsmessig tjenesteyting⁹, og det er også i denne gruppen utdanningsnivået er høyest i privat tjenesteyting. Omlag 30 000 flere jobber relevant for høyere utdanning ble det innen denne næringsgruppen de femten siste årene. Flesteparten av de med høyere utdanning her har økonomisk, juridisk eller teknisk utdanning.

Veksten i tjenesteyting var relativt sett noe mindre innen offentlig tjenesteyting, der antall sysselsatte vokste med 75 prosent i samme periode. Tjenesteyting foregår hovedsakelig i den offentlige sektor, og i absolutte tall var det derfor særlig veksten i denne sektoren som ga en kraftig økning i etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft. I perioden 1974 til 1989 ble det skapt 304 000 jobber innen offentlig tjenesteyting. Av disse var omlag 140 000 relevante for høyere utdanning. Antall sysselsatte vokste i de fleste deler av den offentlige sektor. Størst vekst var det i helse- og sosial-sektoren, innen offentlig administrasjon, og innen kulturell

Figur 2 Antall sysselsatte etter næring, 1974-1989.

⁸ Om beregningene, se vedlegg 1 bakerst i rapporten.

⁹ Inkludert eiendomsdrift

tjenesteyting, hvor antall sysselsatte samlet vokste med 107 prosent fra 1974 til 1989. Innen undervisning vokste antall sysselsatte med 53 prosent. I gruppen personlig tjenesteyting var veksten bare 4 prosent¹⁰, i denne gruppen er det bare en liten andel av de sysselsatte som har høyere utdanning.

Flest nye jobber for høyere utdannede ble skapt innen helse- og sosialsektoren. I næringsgruppen undervisning, helse- og andre sosialtjenester ble det skapt omlag 95 000 nye jobber for høyere utdannede. Svært mange av disse jobbene krevde helse- eller sosialfagutdanning, eller pedagogisk utdanning. I 1989 hadde omlag 40 prosent av de som arbeidet i denne næringsgruppen pedagogisk utdanning, og omlag 30 prosent hadde helsefagsutdanning. De øvrige kom fra de fleste andre fagområder.

Også innen offentlig administrasjon, forsvar og politi var det en betydelig vekst i antall jobber som krevde høyere utdanning, 25 000. Omlag 2 av 3 med høyere utdanning innen dette næringsområdet i 1989 hadde utdanning innen administrasjon og økonomi, samfunnsvitenskap og jus, eller naturvitenskap og teknikk.

Tallene for næringsutviklingen bygger på hovedaktiviteten i de enkelte bedrifter og institusjoner. Bedriftene og institusjonene kan dekke tjenestebehovet internt, eller kjøpe tjenester fra andre bedrifter/institusjoner. En økende bruk av interne tjenester innen de fleste typer virksomhet kommer ikke frem i disse tallene. På den annen side har denne utviklingen også skapt en fremvekst av private tjenesteytingsfirmaer (konsulentfirmaer). Derfor er det uklart om produksjon og forvaltning har blitt mer eller mindre tjenesteintensiv enn det tallene over viser.

Mange ulike forhold har opp gjennom årene vært trukket frem som forklaring på den sterke veksten i sysselsettingen i tjenesteyting i de økonomisk utviklede land. Tidlige teorier hevdet at etterspørselen etter tjenester økte relativt mer enn etterspørselen etter varer i økonomisk utviklede land, og at produktiviteten vokste raskere i vareproduksjon enn i tjenesteproduksjon, slik at en økende andel av sysselsettingen måtte allokere til tjenesteproduksjon (Colin Clark, A.G. Fisher). Empiriske undersøkelser av disse teoriene i 60-årene fant at etterspørselseffekten spilte liten rolle, og konkluderte med at forskjeller i produktivitet utviklingen i industri og i tjenesteproduksjon var den viktigste forklaringsfaktor (Victor Fuchs, William Baumol).

Den sterke veksten i tjenesteyting de siste 10-20 årene i de fleste økonomisk utviklede land har fått mange forskere til å mene at endringer i produktivitet og etterspørsel ikke kunne være tilstrekkelige forklaringsfaktorer. De utviklet derfor nye teorier (for en oversikt, se Myklebust, 1990). En forklaringsfaktor som har blitt fremhevet er den raske spredning av *informasjonsteknologi-baserte tjenester*, gjort

¹⁰ I denne gruppen er det også et betydelig innslag av privat virksomhet

mulig gjennom en rask produktivitetsutvikling og hyppige innovasjoner. En annen type forklaringer tar utgangspunkt i at en økende andel av verdiskapningen skjer i den *offentlige sektor*. På mange områder, som helse- og sosialtjenester, undervisning ol, anser mange at det ikke vil være mulig å ivareta målsettinger om sosial likhet og sosial, teknologisk og kulturell utvikling innen privat virksomhet. Fremveksten av en offentlig sektor vil derfor i seg selv kunne være en drivkraft i fremvekst av slik tjenesteyting. En tredje type forklaringer er at *markedsutviklingen* har skapt en stor økning i bedriftenes bruk av produsenttjenester. Markedsutviklingen er kjennetegnet ved stadig hardere konkurranse og stadig raskere utvikling. Bedriftene må bruke mer ressurser på forskning, produktutvikling, markedsføring m.m. Slike tjenester kan produseres internt i bedriften eller eksternt i tjenesteytingsbedrifter. I Norge er et spesielt forhold oljevirkosomheten, som har gitt grunnlag for en betydelig fremvekst av private tjenester knyttet til denne virksomheten, f. eks. engineering.

4.3.2 Flere profesjonelle og administrative jobber

Gjennom hele 1970- og 1980-tallet var det innen de fleste deler av næringsliv og forvaltning en klar vridning i yrkesstrukturen mot flere profesjonelle¹¹ yrker og administrative yrker¹² (tabell 1). Det er særlig profesjonelle og administrative jobber som er relevante for høyere utdannede (tabell 2). Denne vridningen skapte derfor omlag 65 000 nye jobber som var relevant for høyere utdannede, fra 1974 til 1989¹³.

Etterspørselen økte særlig etter *profesjonelle* yrkesutøvere. Omlag 45 000 flere jobber innen teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid som var relevante for høyere utdanning, ble det som følge av vridningen i yrkesstrukturen. Den sterke økningen for denne yrkesgruppen skyldtes mest den betydelige vridningen mot slike jobber innen tjenesteyting, men også at kravene til formell utdanning er størst innen dette yrkesområdet. Både i vareproduksjon/distribusjon og i tjenesteyting økte andelen av slike jobber betydelig, men tallmessig var det klart størst vekst innen tjenesteyting.

Administrasjon og ledelse ble viktigere i de fleste deler av næringsliv og forvaltning. Andelen av sysselsatte innen dette yrkesområdet økte betydelig både innen

¹¹ Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid. Kap. 0 i Nordisk Standard for yrkesklassifisering.

¹² Administrasjon og forvaltningsarbeid og bedrifts- og organisasjonsledelse Kap. 1 i Nordisk Standard for yrkesklassifisering.

¹³ Om beregningene, se vedlegg 2 bakerst i rapporten.

vareproduksjon/distribusjon og innen tjenesteyting. Omlag 15 000 flere med høyere utdanning ble det behov for innen administrasjon og ledelse som følge av at en større andel av arbeidskraften ble benyttet til slikt arbeid. Nærmere halvparten av de sysselsatte med høyere utdanning innen dette yrkesområdet i 1989 hadde utdanning innen samfunnsvitenskap, økonomi/administrasjon eller jus. Omlag 1/3 hadde teknisk eller naturvitenskapelig utdanning.

Innen vareproduksjon/distribusjon økte andelen av de sysselsatte som hadde *kontor- og handelsarbeid*¹⁴ med 5 prosent fra 1974 til 1989. I tjenesteyting ble andelen noe lavere. Omlag 15 000 flere jobber for høyere utdannede ble det som følge av at en litt større andel av arbeidskraften ble benyttet til slikt arbeid. I denne yrkesgruppen er det særlig personell med utdanning i samfunnsvitenskap, økonomi/administrasjon eller jus som etterspørres. Av de sysselsatte innen denne yrkesgruppen i 1989 som hadde høyere utdanning, hadde omlag 2/3 slik utdanning. Særlig blant siviløkonomer og distriktshøgskolekandidater er det mange som finner arbeid innen dette yrkesområdet (se kapittel 5 og 9). En betydelig andel har også utdanning i teknikk eller naturvitenskap.

I gruppen *annet arbeid*¹⁵ har det blitt omlag 10 000 færre jobber for høyere utdannede. Andelen har avtatt både innen vareproduksjon/distribusjon og i tjenesteyting. Dette har særlig ført til en lavere etterspørsel etter personell med teknisk eller naturvitenskapelig utdanning. 1/3 av de sysselsatte i 1989 med høyere utdanning hadde slik utdanning. De øvrige hadde utdanninger fra en rekke ulike fagområder.

¹⁴ Kap. 3 og 4 i Nordisk Standard for Yrkesklassifisering (1965).

¹⁵ Jordbruks-, skogbruks- og fiskearbeid, Gruve- og sprengningsarbeid, Transport- og kommunikasjonsarbeid, Industri, Bygge- og anleggsarbeid, Servicearbeid (Kap. 5 - 9 i Nordisk Standard for Yrkesklassifisering).

Tabell 1 Sysselsatte etter yrke og næringsområde. Prosent.¹⁶

År	1974	1977	1980	1983	1986	1989
Næringsområde og yrke:						
Vareproduksjon/ distribusjon	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Teknisk, vitensk. og hum. arbeid	4,6	4,9	5,2	5,7	6,2	6,4
Adm. og forv., bedr. og org. ledelse	3,9	4,0	4,2	5,0	5,5	5,7
Handels- og kontorarbeid	20,4	21,7	22,6	23,5	24,2	25,7
Annet arbeid	71,2	69,4	67,9	65,7	64,1	62,2
Finansiell/for- retningsmessig og offentlig tjenesteyting						
Teknisk, vitensk. og hum. arbeid	39,2	41,6	42,6	42,1	43,6	45,9
Adm. og forv., bedr. og org. ledelse	5,9	7,4	6,5	6,8	7,1	7,6
Handels- og kontorarbeid	17,5	16,2	15,5	15,9	15,9	16,8
Annet arbeid	37,5	34,8	35,3	35,2	33,4	29,7

Kilde: Spesialutkjøring fra Arbeidskraftsundersøkelsene (AKU), Statistisk Sentralbyrå

At tjenesteyting er langt mer kunnskapsintensiv enn vareproduksjon/distribusjon henger sammen med at langt flere av jobbene i tjenesteyting er profesjonelle, dvs teknisk, vitenskapelig, humanistisk eller kunstnerisk arbeid (tabell 1). I 1989 var 46

¹⁶ Arbeidskraftsundersøkelsene er en utvalgsundersøkelse slik at det kan være tilfeldige avvik i tallene

prosent av jobbene i tjenesteyting profesjonelle, mot bare 6 prosent i vareproduksjon/distribusjon. Andelen administrative jobber var litt høyere i tjenesteyting (8 prosent) enn i vareproduksjon/distribusjon (6 prosent).

Vridningen i yrkesstrukturen mot profesjonelle og administrative jobber har relativt sett vært litt kraftigere innen vareproduksjon/distribusjon enn innen finansiell/forretningsmessig tjenesteyting. Men det er rimelig å forvente at den store forskjellen i yrkesstrukturen mellom de to næringsområdene vil holde seg også i lang tid fremover.

4.4 For mange høgskoleøkonomer?

Den sterke veksten innen høyere utdanning på 60- og 70-tallet var i all hovedsak i samsvar med samfunnets behov for høyere utdannet arbeidskraft. Kraftig vekst i sysselsettingen og en vridning i nærings- og yrkesstrukturen mot flere profesjonelle og administrative yrker assimilerte det meste av den økte tilgangen på høyere utdannet arbeidskraft. Gradvis metning av behovet innen enkelte fagområder kunne raskt løses ved at studenttilstrømmingen ble kanalisert inn på nye fagområder hvor det var udekkede behov.

Gjennom 80-tallet oppsto det ny ubalanse mellom tilgang og behov for ulike typer høyere utdannet arbeidskraft. Etterspørselen etter profesjonelle yrkesutøvere (sykepleiere, lærere, ingeniører m.m) vokste langt sterkere enn etterspørselen etter personell med økonomisk-administrativ utdanning. Allikevel var det innen det økonomisk-administrative fagområdet på 80-tallet en spesielt sterk satsing. Økende utdanningssetterspørsel blant ungdom ble i stor grad kanalisert inn i økonomisk-administrativ utdanning ved distriktshøgskoler eller private høgskoler. I tillegg tok stadig flere sysselsatte med andre typer utdanning videreutdanning innen økonomisk-administrative fag. Denne utviklingen skapte tendenser til *overproduksjon* av høgskole-økonomer. Også for de øvrige DH-utdanninger var det samlet en betydelig vekst i studenttallet, og også for disse var det tendenser til overproduksjon. Samtidig var det en betydelig *mangel* på sykepleiere og endel andre helsefagsgrupper.

Den sterke veksten i utdanningsnivået til nykommerne på arbeidsmarkedet skjedde innen yrkesområdet handels- og kontorarbeid, hvor en betydelig andel av kandidater med økonomisk-administrativ utdanning finner arbeid (tabell 2). Mange av kandidatene med høyere utdanning som har tatt slike jobber, har ansett at jobben ikke har krevd høyere utdanning (se kapittel 5.3).

Utdanningsnivået blant nykommerne i yrkeslivet innen de ulike yrkesområdene har gjennom de siste 15 årene økt betydelig (tabell 2). Dette har allikevel ikke generelt ført til lavere kvalifikasjonskrav i jobbene som nykommerne med høyere utdanning får. Det skyldes dels at kompetansekravene også har økt innen de ulike yrkesområdene og dels at det har vært et udekket behov for høyere utdannet

arbeidskraft innen enkelte yrkesområder. En oppgradering av utdanninger fra å bli regnet som yrkesskoler til å bli regnet som høyere utdanning (sykepleiere, ingeniører m.m.), har ført til at høyere utdanning nå kreves innen disse yrkene. Den betydelige satsingen på høyere utdanning innen yrkesområder hvor yrkesutdanning tidligere var dårlig utbygget, f. eks. utdanning innen økonomi-administrasjon, reiseliv, transport oa ved DH-skolene, skapte også muligheter for utnyttning av kunnskap fra høyere utdanning innen nye yrkesområder. Den teknologiske og organisatoriske utviklingen har også bidratt til et generelt høyere kvalifikasjonsnivå.

Tabell 2 Andelen av sysselsatte i aldersgruppen 25-34 år som har høyere utdanning, etter næringsområde og yrke. Prosent.

År	1974	1977	1980	1983	1986	1989
Vareproduksjon/ distribusjon:	12,1	16,0	15,0	16,0	16,2	15,8
Teknisk, vitensk. og hum. arbeid	53,5	59,0	55,4	61,1	60,2	68,4
Adm, forv., bedr. og org. ledelse	41,2	36,8	48,5	30,0	49,7	42,0
Handels- og kontorarbeid	11,1	14,7	16,5	20,3	17,2	19,2
Annet arbeid	3,0	6,9	3,8	5,5	4,5	5,2
Finansiell/for- retningsmessig og offentlig tjenesteyting:	41,3	52,5	49,3	50,7	49,5	44,6
Teknisk, vitensk. og hum. arbeid	64,0	76,0	68,9	72,0	68,7	66,6
Adm, forv., bedr. og org. ledelse	48,5	57,6	61,2	67,3	65,4	58,4
Handels- og kontorarbeid	16,2	16,2	19,1	26,5	23,3	27,5
Annet arbeid	5,6	6,6	8,8	8,4	9,7	10,0

Kilde: Spesialutkjøring fra Arbeidskraftsundersøkelsene (AKU) fra Statistisk Sentralbyrå.

4.5 Fremtidige yrkesmuligheter

Selv om det generelt ikke er overproduksjon av høyere utdannet arbeidskraft, har den vanskelige arbeidsmarkedssituasjonen de seneste årene ført til større søkeledighet også blant nyutdannede med høyere utdanning (se kapittel 1.2). Dersom det fortsatt blir lav tilvekst av nye stillinger som krever høyere utdanning, vil en økende tilgang på kandidater i 1990-årene *forsterke konkurransen* om de utdanningskrevende jobbene. Særlig for DH-kandidatene kan dette skape betydelige vansker med å finne relevant arbeid. Bestanden av sykepleiere og andre helse- og sosialfagsgrupper vil øke betydelig, slik at det vil skje en gradvis metning av behovet for personell med slik utdanning.

Etter år 2000 kan det bli en *bedring* i arbeidsmarkedet for høyere utdannet arbeidskraft. Det er to viktige årsaker til det. Flere eldre i arbeidsstyrken vil skape langt flere jobb-åpninger enn i dag. Det er også grunn til å vente at antall kandidater etterhvert vil reduseres, delvis pga mindre ungdomskull, men også fordi den kraftige tilstrømningen til høyere utdanning de seneste årene i stor grad "har brukt opp" potensialet for nye studenter. Det er allikevel rimelig å tro at det vil være flere studenter enn før "studenteksplosjonen".

Disse konklusjoner bygger på beregninger av den fremtidige etterspørsel etter høyere utdannet arbeidskraft foretatt ved NAVFs utredningsinstitutt. Det må allikevel understrekes at disse beregningene bygger på flere usikre forutsetninger¹⁷.

Beregningene er splittet opp i *tilvekst* av nye stillinger som krever høyere utdanning og *erstatningsbehov*. Tilvekst av nye stillinger som krever høyere utdanning kan skyldes at den totale sysselsetting vokser eller at det skjer en vridning i yrkesstrukturen mot flere profesjonelle og administrative jobber. Erstatningsbehov skyldes at sysselsatte forlater jobber som krever høyere utdanning. Beregningene forutsetter en moderat vekst i sysselsettingen, fortsatt vridning i sysselsettingen mot tjenesteyting og fortsatt vridning i yrkesstrukturen innen de ulike næringsområdene mot flere profesjonelle og administrative jobber.

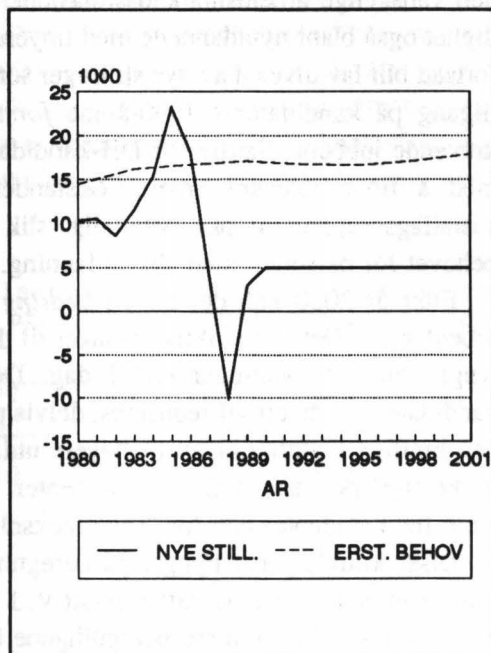
Figur 3 viser at den økonomiske nedgangen på slutten av 80-tallet førte til en betydelig reduksjon i antall ledige jobber relevante for kandidater fra høyere utdanning. Fra kandidatundersøkelsene vet vi at dette førte til betydelige vansker med å finne relevant arbeid blant enkelte kandidatgrupper. I dagens situasjon er det lite som tyder på at sysselsettingsveksten vil komme opp på samme nivå som før nedgangskonjunkturen. I våre beregninger er det antatt en viss bedring i sysselsettingsutviklingen. Allikevel vil det fortsatt være færre ledige jobber relevante for kandidater med høyere utdanning enn før nedgangskonjunkturen begynte. Når man samtidig vet at antall kandidater vil øke, er det derfor en betydelig fare for at

¹⁷ For en detaljert beskrivelse av forutsetningene, se vedlegg 3 bakerst i rapporten.

kandidater må ta jobber med lavere kvalifikasjonskrav og mindre gunstige yrkesvilkår enn det kandidater fra tidligere kull har vært vant til. Særlig vil dette kunne ramme DH-kandidater.

Etter år 2000 vil et økende erstatningsbehov kunne føre til at det blir flere ledige jobber for høyere utdannede. Samtidig er det rimelig å tro at minkende ungdomskull etterhvert vil kunne gi utslag i lavere kandidat-kull. Derfor kan det bli bedre yrkesmuligheter for kandidater med høyere utdanning etter år 2000. Balanse mellom tilgang og erstatningsbehov vil det allikevel bli først i år 2025.

Figur 3 Nye stillinger og erstatningsbehov for høyere utdannede pr. år. 1980 - 2001.

Litteratur

Jordell, Karl Øyvind (1989): *Behovet for allmennlærere i 90-åra*. I Jens-Christian Smeby og Liv Anne Støren (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1989*. Oslo, NAVFs Utredningsinstitutt, melding 1989:5, side 24-30.

Myklebust, Sissel (1990): *Arbeidsmarkedet i 90-årene. Teknologisk endring og nye kvalifikasjonskrav i tjenestesektoren*. Oslo, Senter for teknologi og menneskelige verdier, Universitetet i Oslo. Arbeidsnotat nr. 22.

Statistisk Sentralbyrå (1991): *Fremskrivning av arbeidsstyrken*. *Statistisk ukehefte* nr. 1/2.

Stortingsmelding nr. 19 1986-87: *Tillegg til St.meld. nr. 66 (1984-85) Om høyere utdanning*. Kultur- og vitenskapsdepartementet.

Stortingsmelding nr. 40 1990-91: *Fra visjon til virke*. Kirke, utdanning- og forskningsdepartementet. Vedlegg 1.

5 Er DH-kandidater for lite kvalifisert?

Av Terje Næss

5.1 Innledning

I siste halvdel av 80-tallet har distriktshøgskolekandidater som har fullført 2- eller 3-årig utdanning hatt økende vansker med å finne relevant arbeid. Av kandidatene uteksaminert våren 1989 hadde bare 25 prosent et halvt år etter eksamen funnet arbeid som kandidaten selv mente krevde høyere utdanning. Femten prosent hadde funnet arbeid hvor høyere utdanning var en fordel, og seks prosent hadde arbeid hvor kandidaten selv mente høyere utdanning var uten betydning. Tretten prosent av de som meldte seg på arbeidsmarkedet var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Også tidligere har det kommet signaler om økende tendenser til *overproduksjon* av kandidater med 2- eller 3-årig DH-utdanning.

En økende andel har fortsatt å studere fordi de har hatt vansker med å finne relevant arbeid. Av kandidatene uteksaminert våren 1989 hadde hele 41 prosent studier uten lønn som hovedbeskjeftigelse et halvt år etter eksamen.

En viktig målsetting for utbyggingen av distriktshøgskolene var å gi et utdanningstilbud innen yrkesområder hvor man anså at 2- og 3-årig høgskoleutdanning ville gi tilstrekkelig kompetanse. Målsettingen om å kunne gi et tilbud innen høyere utdanning i distriktene tilsa også at man ikke kunne tilby full universitetsutdanning. DH-utdanningen skulle også kunne kombineres med andre utdanninger.

Tidligere hadde kandidater med 2- og 3-årig utdanning generelt gode yrkesmuligheter. Utviklingen i siste halvdel av 80-tallet har derimot vært preget av et økende misforhold mellom DH-kandidatenes kvalifikasjoner og behovene i arbeidsmarkedet. Kandidater med DH-utdanning har i stadig større grad vært *overkvalifisert* for de jobbene de har fått, og *underkvalifisert* for de jobbene de har ønsket å få i konkurranse med universitetskandidatene. Det ser ut til at DH-utdanningen i mindre grad nå fungerer som en fullverdig yrkesutdanning, og i større grad bare er første trinn i en grunnutdanning på høyere nivå eller en videreutdanning.

Årsakene til denne utviklingen er dels at det gjennom 80-tallet har vært en tendens til overetablering av studiekapasitet ved distriktshøgskolene og de private høgskolene, og dels at det vanskelige arbeidsmarkedet på slutten av 80-tallet førte til at det ble mindre etterspørsel også etter nye kandidater med høyere utdanning. Sammen med stadig flere muligheter for påbygging på 2- og 3-årige DH-utdanninger har dette ført til en hardere konkurranse om jobbene, som igjen har ført til økt utdanningsetterpørsel.

Universitetskandidater med høyere grad har helt fra midten av 70-tallet hatt klart lettere for å finne kvalifikasjonskrevende arbeid enn DH-kandidater. Dette henger sammen med at universitetskandidater har høyere kompetansenivå enn høgskolekandidater, og at antall universitetskandidater har vært relativt stabilt frem til slutten av 80-tallet.

Andelen av universitetskandidatene som har tatt arbeid uten samsvar med utdanningen har vært lav og stabil gjennom lang tid. Den vanskelige arbeidsmarkedssituasjonen de seneste årene har heller ikke generelt ført til betydelige vansker med å finne relevant arbeid. Av universitetskandidatene våren 1989 hadde 75 prosent et halvt år etter eksamen arbeid som kandidaten selv anså krevde høyere utdanning. Seks prosent hadde arbeid hvor høyere utdanning var en fordel. Bare to prosent hadde arbeid hvor kandidaten selv mente at høyere utdanning var uten betydning. Syv prosent av de kandidatene som meldte seg på arbeidsmarkedet var arbeidsledige et halvt år etter eksamen.

Tallene er hentet fra NAVF utredningsinstitutt's undersøkelser av kandidater fra høyere utdanning et halvt år etter eksamen.

5.2 Yrke og yrkesområde

Andelen av kandidatene som har hatt inntektsgivende arbeid som hovedbeskjeftigelse et halvt år etter eksamen har vanligvis vært langt større blant universitetskandidatene enn blant DH-kandidatene. For DH-kandidatene har denne andelen dessuten sunket betydelig de senere årene, mens den har vært omtrent uendret for universitetskandidatene. Våren 1989 hadde 82 prosent av universitetskandidatene inntektsgivende arbeid som hovedbeskjeftigelse et halvt år etter eksamen, mot bare 46 prosent av DH-kandidatene.

Det var større vansker med å finne relevant arbeid blant kandidatene våren 1989 enn for tidligere kandidatkull. Dette førte ikke til at en større andel av kandidater i inntektsgivende arbeid tok arbeid innen mindre "akademiserte" yrkesområder der færre hadde høyere utdanning. Kandidatenes fordeling på ulike yrkesområder skilte seg ikke mye fra den yrkesmessige fordeling til hele arbeidsstyrken med høyere utdanning i den offisielle arbeidsmarkedsstatistikk (SSB 1990).

Omlag 2 av 3 kandidater (66 prosent), arbeidet i det som i den offisielle yrkesklassifiseringen¹ kalles "teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid"² (tabell 1). I denne gruppen regnes teknisk og naturvitenskapelig arbeid innen forskning og næringsliv, juridisk og samfunnsvitenskapelig arbeid, sosialt og

¹ Standard for yrkesgruppering i offentlig norsk statistikk, Arbeidsdirektoratet.

² Kap. 0 i yrkesklassifiseringen

annet humanistisk arbeid, og kunstnerisk og litterært arbeid. En høy andel av jobbene innen dette yrkesområdet krever høyere utdanning, og 64 prosent av samtlige sysselsatte innen dette yrkesområdet i 1989 hadde høyere utdanning.

Fjorten prosent av kandidatene var sysselsatt innen administrasjon/forvaltning og bedrift/organisasjons-ledelse³. Også innen dette yrkesområdet er det store kvalifikasjonskrav, og i 1989 hadde 45 prosent av alle sysselsatte høyere utdanning.

Seksten prosent av kandidatene var sysselsatt med handel- og kontor-arbeid⁴. Med slikt arbeid menes bokførings- og kassearbeid, kontorsekretærarbeid, stenografi og maskinskrivning, innkjøps- og salgsarbeid, formidling av kjøp og salg av eiendommer, verdipapirer m.m, reklamearbeid, og andre gjøremål ved kontor. Innen dette yrkesområdet er andelen av jobbene som krever høyere utdanning relativt liten, og i 1989 hadde bare 15 prosent av de sysselsatte høyere utdanning.

Bare 5 prosent av kandidatene arbeidet innen gruppen annet arbeid (industriarbeider, håndverker, bonde osv), hvor svært få jobber krever høyere utdanning⁵.

En langt større andel av universitetskandidatene enn DH-kandidatene fant arbeid innen de mest "akademiserte" yrkesområdene. I stor grad skyldes dette at utbyggingen av yrkesrettede DH-utdanninger skjedde innen yrkesområder hvor det tidligere bare i liten grad fantes relevant høyere utdanning. Et lavt utdanningsnivå innen de yrkesområder hvor mange DH-kandidater har funnet arbeid, impliserer derfor ikke nødvendigvis at høyere utdanning har vært mindre relevant enn i mer "akademiserte" yrkesområder. Men det kan også skyldes at DH-kandidatene har tapt i konkurransen med universitetskandidatene om de mest kvalifikasjonskrevende jobbene.

Av universitetskandidater i inntektsgivende arbeid var nærmere 80 prosent sysselsatt med vitenskapelig, teknisk eller humanistisk arbeid. Av de øvrige fant flest arbeid i gruppen "administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse", 13 prosent hadde slikt arbeid et halvt år etter eksamen. Omlag 8 prosent hadde handel- eller kontorarbeid. Bare 1 prosent hadde annet arbeid (industriarbeider, håndverker, bonde osv.).

Også av DH-kandidatene i inntektsgivende arbeid var det flest som hadde teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid, allikevel var andelen betydelig lavere enn for universitetskandidatene. 44 prosent av kandidatene i inntektsgivende arbeid hadde slik utdanning. Av de øvrige DH-kandidatene var det

³ Kap. 1 i yrkesklassifiseringen

⁴ Kap. 3 og 4 i yrkesklassifiseringen

⁵ Kap. 4 - 9 i yrkesklassifiseringen

flest som hadde handel og kontorarbeid, 31 prosent. Femten prosent av kandidatene arbeidet innen administrasjon- og forvaltning, bedrifts- og organisasjonsledelse. Ti prosent arbeidet innen yrkesgruppen "annet arbeid".

Langt flere av DH-kandidatene enn universitetskandidatene arbeidet i den private⁶ sektor, hvor andelen av stillinger som krever høyere utdanning er lavere enn i den offentlige⁷ sektor. Både innen den offentlige og den private sektor har en større andel av DH-kandidatene enn universitetskandidatene arbeidet innenfor yrkesområder hvor utdanningsnivået generelt er lavere.

Tabell 1 Yrkesområde, utdanning og sektor for kandidater våren 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Prosent.

Yrkesområde	Totalt	Vitensk., tekn. og humanist. arbeid	Adm./forv. og bedr./- organisasj. ledelse	Handel og kontor arbeid	Annet arbeid
Totalt	100	66	14	16	4
Privat	37	18	5	12	2
Offentlig	63	48	9	4	2
Univ. kand .	100	78	13	8	1
Privat	29	19	3	6	1
Offentlig	71	59	10	2	0
DH-kand.	100	44	15	31	10
Privat	53	18	6	23	6
Offentlig	47	26	9	8	4

Kilde: Kandidatundersøkelsen 1989, NAVFs utredningsinstitutt

De fleste universitetskandidater har funnet arbeid innen forskning/undervisning eller andre typiske profesjonelle yrker innen det fagområdet de har vært utdannet for (tabell 2). Særlig blant samfunnsvitere (unntatt sosialøkonomer og psykologer) og filologer har det vært mange som har funnet arbeid innen forskning/undervisning. Blant samfunnsviterne har det også vært mange som har funnet arbeid innen utredning/edb-arbeid og offentlig administrasjon.

DH-kandidatene har generelt gått til et mye bredere spekter av jobber enn universitetskandidater. Bare en mindre andel av kandidatene har funnet arbeid innen forskning/undervisning eller typiske "profesjoner" med klart definerte utdannings-

⁶ Kapittel 1 - 8 i Standard for Næringsgruppering, Statistisk Sentralbyrå

⁷ Kapittel 9 i Standard for Næringsgruppering, Statistisk Sentralbyrå

krav. I stedet har det vært mange DH-kandidater som har gått inn i typiske funksjonærstillinger med lavere kvalifikasjonskrav innen økonomi/regnskap, handel og kontor, utredning samt offentlig og privat administrasjon.

Tabell 2 Andel av kandidater med inntektsgivende arbeid i yrker hvor flest arbeider. Prosent. Vårkullet 1989.

Utdanning	Vanligste yrke		Nest vanligste yrke	
	Prosent	Yrke	Prosent	Yrke
Universitets-				
kandidater				
Filologer	73	forskn./underv.	6	off.adm
Teologer	100	religiøst		
Realister	41	teknisk/nat.vit.	38	forskn./underv.
Jurister	83	juridisk	9	off. adm
Sosialøkonomer	52	off. adm.	38	utredn./edb-arb.
Psykologer	79	psykologer	11	forskn./underv.
Sosiologer	47	forskn./underv.	27	utredn./edb-arb.
Statsvitere	33	forskn./underv.	26	utredn./edb-arb.
Pedagoger	84	forskn./underv.	11	off. adm.
Samf. vit.				
ellers	37	forskn./underv.	10	off. adm.
Tannleger	100	medisinsk arb.		
Veterinærer	87	teknisk/nat.vit.	13	forskn./underv.
Siviløkonomer	32	økonomi/regnskap	22	utredn./edb-arb.
Sivilingeniører	62	teknisk/nat.vit.	25	forskn./underv.
Arkitekter	74	teknisk/nat.vit.	11	off. adm.
Landbrukskand.	43	teknisk/nat.vit.	17	forskn./underv.
DH-kandidater				
DH-humanist.	19	handel & kontor	15	off. adm.
DH-samfunns.	31	off. adm.	18	annet kontorarb.
DH-media/komm.	47	kunstn. arbeid	7	forskn./underv.
DH-datafag	47	utredn./edb-arb.	17	forskn./underv.
DH-nat.vit	23	teknisk/nat.vit.	23	forskn./underv.
DH-øk.fag	39	økonomi/regnskap	10	annet kontorarb.
DH-samferdsel	23	annet kontorarb.	10	privat adm.

Kilde: Kandidatundersøkelsen 1989, NAVFs utredningsinstitutt

Andelen av kandidatene som har funnet arbeid i de mest akademiserte yrkesområdene, har vært langt lavere i den private sektor enn i den offentlige sektor.

På hele 1980-tallet fram til 1987 gikk en økende andel av de nye kandidatene til privat sektor (figur 1). Det forårsaket allikevel ikke en utvikling mot at flere kandidater måtte ta mindre relevant arbeid. Arbeidsmarkedsutviklingen for nye

kandidater i denne perioden var god, og kandidatene som fant arbeid i den private sektor fikk i gjennomsnitt høyere lønn enn kandidatene som tok arbeid i den offentlige sektor. Etter 1987 har denne tendensen snudd. Selv om flere da har tatt arbeid innen "teknisk, naturvitenskapelig og humanistisk arbeid", betyr altså ikke det nødvendigvis at kandidatene nå finner mer relevant arbeid.

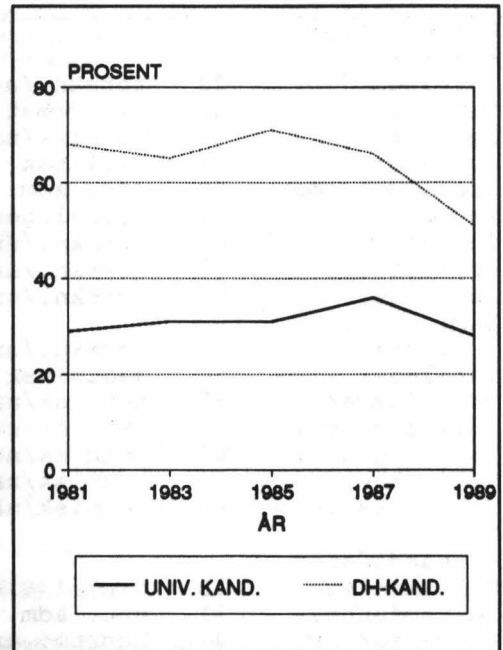
Av figur 1 ser en at andelen kandidater som gikk til privat sektor sank betydelig fra 1987 til 1989 både for universitetskandidater og DH-kandidater. Tendensen gjorde seg gjeldende blant kandidater fra de aller fleste typer utdanning, men reduksjonen var mest dramatisk for DH-kandidatene.

Blant universitetskandidatene sank andelen av de yrkesaktive⁸ som fant arbeid i privat sektor fra 36 prosent i 1987 til 28 prosent i 1989. Av de som arbeidet i privat sektor arbeidet vel halvparten innenfor finansiell/forretningmessig tjenesteyting.

Andelen av universitetskandidatene som fant arbeid i universitets- og høgskolesektoren økte betydelig i samme periode. Denne tendensen gjorde seg gjeldende for de fleste universitetsutdanningene.

Av de yrkesaktive DH-kandidatene har tidligere omlag 65-70 prosent funnet arbeid i privat sektor. Utover i 1980-åra ble den stadig synkende andelen som gikk til sekundærnæringene motvirket av en økning i andelen som gikk til finansiell og forretningmessig tjenesteyting. De økonomiske problemene innenfor næringen finansiell og forretningmessig tjenesteyting førte imidlertid til at bare 24 prosent av DH-kandidatene fra vårkullet 1989 fant arbeid i denne næringen, mot 41 prosent av 1987-kullet. I 1989 var det derfor bare 50 prosent av DH-kandidatene som fant arbeid i

Figur 1 Yrkesaktive kandidater i private næringer et halvt år etter eksamen i prosent av alle yrkesaktive kandidater. Universiteter og DH-skoler. Vårkullene 1981 - 1989.

⁸ Som yrkesaktive regnes kandidater som har inntektsgivende arbeid som hovedbeskjeftigelse og arbeidet er relevant for utdanningen

privat sektor. I stedet var det betydelig flere som fant arbeid innen offentlig administrasjon og andre deler av offentlig sektor.

5.3 Kandidatenes vurdering av kvalifikasjonskrav i arbeidslivet

I siste halvdel av 80-tallet har stadig færre av DH-kandidatene som har funnet arbeid ment at arbeidet deres har krevd høyere utdanning. Av kandidatene våren 1989 som var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen var det bare 56 prosent som mente at arbeider krevde høyere utdanning, mot 71 prosent i 1985. Hele 13 prosent mente at høyere utdanning var uten betydning for arbeidsoppgavene. Også tidligere har det vært en økende tendens til at DH-kandidatene har hatt vansker med å finne relevant arbeid.

Universitetskandidater har generelt hatt få vansker med å finne relevant arbeid. Av universitetskandidatene med høyere grad våren 1989 som hadde inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen mente 91 prosent at høyere utdanning var nødvendig i arbeidet deres. Bare 2 prosent mente at høyere utdanning var uten betydning for arbeidsoppgavene.

Disse resultatene er hentet fra følgende spørsmål som ble stilt kandidatene: Er arbeidsoppgavene i din stilling på et nivå som krever høyere utdanning, dvs utdanning fra høgskole eller universitet? Kandidatene hadde faste svarkategorier som er gjengitt i tabell 8.

Forskjellen mellom universitetskandidatene og DH-kandidatene skyldes delvis at en større andel av DH-kandidatene enn universitetskandidatene arbeidet innen yrkesområder med generelt lave kvalifikasjonskrav (handel- og kontorarbeid, annet arbeid). Dessuten vurderte DH-kandidatene generelt kvalifikasjonskravene som lavere enn universitetskandidatene innen de ulike yrkesområdene (tabell 4).

Det er imidlertid viktig å merke seg at disse kandidatene bare har vært i arbeid noen få måneder. Yrkeslivet kan bare gradvis tilpasse seg og utnytte en økende tilgang på arbeidskraft med høyere utdanning. Mer produktive arbeidsrutiner tilpasset arbeidskraft med høyere utdanning kan bare skapes over tid. Særlig vil dette gjelde DH-kandidater, som i langt større grad er utdannet til å "overta" for lavutdannede. Allikevel, en økende andel av kandidatene som anser at deres arbeid ikke krever høyere utdanning må tolkes som et signal om at en økende andel av kandidatene tar arbeid hvor tilknytningen til høyere utdanning er svakere.

Både blant DH-kandidater og universitetskandidater har det i siste halvdel av 80-tallet, blant de som mente at arbeidsoppgavene krevde høyere utdanning, vært en økende andel som mente at arbeidet ikke krevde deres utdanning, og en avtagende andel som mente at arbeidet krevde den utdanning de har fullført. Det kan være flere årsaker til dette:

- 1) større likhet mellom det faglige innholdet i de ulike utdanningene, f.eks. TOS-studier (realist-sivilingeniører); filologer med samfunnsfag; tilnærming mellom sivilingeniører, realister og landbrukskandidater
- 2) mindre etterspørsel etter fag-spesifikk utdanning relativt til etterspørselen etter mer generelle ferdigheter og personlige egenskaper utviklet gjennom studiet
- 3) større misforhold mellom utdanningskapasiteten innen de ulike typer høyere utdanning og etterspørselen etter ulike typer høyere utdannet arbeidskraft
- 4) større vekst i generalist/administrative stillinger enn i spesialist-stillinger

Tabell 3 Kvalifikasjonskravene i stillingen et halvt år etter eksamen vurdert av kandidater fra universiteter, distriktshøgskoler og allmenlærerlinjen ved pedagogiske høgskoler. 1985 - 1989. Prosent.

	1985				1987				1989			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Universiteter:	66	25	8	2	62	27	8	2	61	30	7	2
Filologer, teologer	55	27	11	6	55	33	8	4	49	37	13	1
Siviløkonomer	66	23	11	0	60	30	10	1	48	39	11	1
Samfunnsvitere	49	42	7	3	49	40	10	1	48	43	6	3
Jurister	94	5	1	1	90	5	4	1	83	13	4	1
Realister	61	30	6	3	64	28	5	3	67	28	5	1
Siving./Arkitekter	73	19	6	2	66	23	9	2	58	34	7	2
Helsefag	92	7	1	0	80	13	8	0	90	9	1	0
Landbrukskandidater	66	21	11	1	52	33	13	3	63	26	10	2
Distriktshøgskoler:	41	30	26	4	39	27	26	9	27	29	30	13
Økonomiske fag	42	29	26	3	40	23	28	9	28	28	31	14
Naturvit. fag	55	29	14	3	49	31	13	7	36	29	23	12
Andre fag	18	35	37	11	18	41	33	7	22	36	30	13
Allmenlærere	70	13	13	4					77	15	6	2

- 1= ja, arbeidsoppgavene krever den type høyere utdanning jeg avsluttet våren ...
- 2= ja, arbeidsoppgavene krever høyere utdanning, men ikke nødvendigvis den jeg avsluttet våren ...
- 3= nei, arbeidsoppgavene krever ikke høyere utdanning, med det er en fordel å ha det
- 4= nei, det er helt uten betydning om man har høyere utdanning

Kilde: NAVFs utredningsinstitutt, Kandidatundersøkelsen 1985, 1987, 1989

Fra tabellen under ser en at det var betydelige forskjeller i hvordan kandidatene uteksaminert våren 1989 som hadde inntektsgivende arbeid som hovedbeskjeftigelse et halvt år etter eksamen, vurderte kvalifikasjonskravene i de ulike yrkesområdene.

Av de som var sysselsatt i vitenskapelig, teknisk og humanistisk arbeid var det over 90 prosent som mente at arbeid krevde høyere utdanning. Også administrasjon/forvaltning, bedriftsorganisasjon- og ledelse var kompetansekrevende; nesten 80 prosent av de som var sysselsatt i slikt arbeid anså at det krevde høyere utdanning. Handel- og kontor-arbeid var mindre utdanningskrevende; under 50 prosent av de som hadde slikt arbeid anså at det krevde høyere utdanning. I gruppen "annet arbeid" var det bare 22 prosent som mente at jobben krevde høyere utdanning.

Selv om DH-kandidatene generelt vurderte kvalifikasjonskravene som noe lavere enn universitetskandidatene, var det allikevel en klar likhet mellom universitetskandidatene og DH-kandidatene i hvordan de vurderte kvalifikasjonskravene i ulike yrkesområder.

Tabell 4 Yrkesområde, utdanning og kvalifikasjonskrav. Vårkullet 1989 fra universiteter og høyskoler. Prosent.

Yrkesområde	Vitensk., tekn. og humanist. arbeid	Adm./forv. og bedr./ organisas. ledelse	Handel og kontor arbeid	Annet arbeid
Totalt				
Kvalifikasjonskrav:				
Egen utd. nødvendig	61	35	25	7
Høyere utd. nødv.	31	42	22	15
Høyere utd. fordel	7	22	36	29
Høyere utd. uten bet.	1	1	17	49
Univ.kand				
Kvalifikasjonskrav:				
Egen utd. nødv.	67	38	40	13
Høyere utd. nødv.	28	47	33	33
Høyere utd. fordel	5	14	23	13
Høyere utd. uten bet.	1	1	4	40
DH-kand				
Kvalifikasjonskrav:				
Egen utd. nødv.	39	31	17	5
Høyere utd. nødv.	42	32	17	10
Høyere utd. fordel	17	36	43	33
Høyere utd. uten bet.	2	1	23	52

Kilde: NAVFs utredningsinstitutt

5.4 Lønn, yrke og kvalifikasjonskrav

Den gjennomsnittlige lønna til kandidatene uteksaminert våren 1989 og som hadde inntektsgivende arbeid som hovedaktivitet et halvt år etter eksamen, viste en klar positiv sammenheng med kvalifikasjonskravene (tabell 5), både for DH-kandidater og universitetskandidater. Lønna var klart høyere i yrkesgruppene med høyest kvalifikasjonskrav (vitenskapelig, teknisk og humanistisk arbeid; administrasjon/forvaltning og bedrift/organisasjons-ledelse), enn i handel- og kontorarbeid, hvor andelen av stillinger som krever høyere utdanning er lavere, og dette igjen var klart høyere enn lønnsnivået i gruppen "annet arbeid", hvor svært få jobber er relevante for høyere utdannede. Innen de enkelte yrkesområdene var også den gjennomsnittlige lønna mye høyere blant de som anså at arbeidet krevde høyere utdanning, enn blant de som anså at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. Lønna var klart lavest blant de som anså at høyere utdanning var uten betydning. I den grad lønna gjennom markedskreftene avhenger av avkastningen av utdanning, bekrefter disse resultatene kandidatenes vurdering, og utdanningsnivået i de ulike yrkesgruppene, som mål på hvordan kvalifikasjonskravene er i de ulike yrkesgruppene.

For universitetskandidatene var lønnsnivået i administrasjon/forvaltning, bedrifts- og organisasjonsledelse, og handel- og kontorarbeid noe høyere enn i vitenskapelig, teknisk og humanistisk arbeid. Lønnsnivået var lavest for sysselsatte i gruppen "annet arbeid". Gjennomsnittslønna for de som anså at høyere utdanning ikke var nødvendig, men en fordel, var bare litt lavere enn gjennomsnittslønna for de som anså at høyere utdanning var nødvendig. Derimot var det et stort lønns-gap til de som mente at høyere utdanning var helt uten betydning.

For DH-kandidatene var lønnsnivået høyest i administrasjon/forvaltning, bedrifts- og organisasjonsledelse, og teknisk, vitenskapelig og humanistisk arbeid. Lønnsnivået var lavest i gruppen "annet arbeid". Gjennomsnittslønna var betydelig høyere for de som mente at høyere utdanning var nødvendig, enn for de som mente at høyere utdanning bare var en fordel, som igjen var betydelig høyere enn for de som anså at høyere utdanning var uten betydning.

Universitetskandidatene hadde i gjennomsnitt høyere lønn enn DH-kandidater. Lønnsforskjellen hadde tre viktige årsaker: 1) flere av DH-kandidatene enn av universitetskandidatene arbeidet innen de lavest betalte yrkesområdene, 2) DH-kandidatene arbeidet generelt i stillinger med lavere kvalifikasjonskrav enn universitetskandidatene, og hvor lønna var lavere, 3) universitetskandidatene fikk høyere lønn innen samme yrke og samme kvalifikasjonsnivå.

Tabell 5 Gjennomsnittlig lønn, yrkesområde, utdanning og kvalifikasjonskrav. Kandidater våren 1989 i heltidsarbeid et halvt år etter eksamen. Kroner.⁹

Yrkesområde	Totalt	Vitensk., tekn. og humanist. arbeid	Adm./forv. og bedr./- organisasj. ledelse	Handel og kontor arbeid	Annet arbeid
Totalt	14426	14754	14880	13349	11735
Kvalifika- sjonskrav					
1	14905	14917	14935	14871	13352
2	14861	14751	15712	14301	13688
3	13055	13526	13097	12801	12381
4	10259	11960		10161	10047
Univ. kand	15152	15059	15600	15509	13110
Kvalifika- sjonskrav					
1	15131	15089	14988	16032	
2	15338	15047	16232	15549	
3	14848	14731	15091	15028	
4	11695				
DH-kand	13010	13691	13646	12242	11455
Kvalifika- sjonskrav					
1	13975	13910	14829	13477	
2	13890	14057	14340	13134	13461
3	12298	12567	11887	12316	12286
4	10082			10059	9990

- 1= ja, arbeidsoppgavene krever den type høyere utdanning jeg avsluttet våren ...
- 2= ja, arbeidsoppgavene krever høyere utdanning, men ikke nødvendigvis den jeg avsluttet våren ...
- 3= nei, arbeidsoppgavene krever ikke høyere utdanning, med det er en fordel å ha det
- 4= nei, det er helt uten betydning om man har høyere utdanning

Kilde: NAVFs utredningsinstitutt.

Den gjennomsnittlige reallønna for kandidatene uteksaminert våren 1989 som var yrkesaktive og heltidsarbeidende et halvt år etter eksamen, var lavere enn for kandidatene uteksaminert våren 1987. Dette gjaldt både universitetskandidater og

⁹ Det er ikke presentert gjennomsnittslønn for grupper med mindre enn 5 personer.

DH-kandidater. For mannlige industriarbeidere var reallønna på samme nivå (fig. 2).

En viktig årsak til lønnsreduksjonen var at en lavere andel av kandidatene fant arbeid i privat sektor, hvor lønna i gjennomsnitt er høyere enn i offentlig sektor. I tillegg kom en generelt svak lønnsutvikling. En annen viktig årsak for DH-kandidatene var at flere måtte ta arbeid som de anså ikke krevde høyere utdanning, og hvor lønnsnivået i gjennomsnitt var lavere enn i arbeid som ble ansett å kreve høyere utdanning.

Reallønna har endret seg lite både for universitetskandidater og DH-kandidater gjennom 80-tallet som helhet (fig. 2). For mannlige industriarbeidere, som kan tas som et tilnærmet mål på lønna til arbeidskraft uten høyere utdanning, har det skjedd en klar heving av reallønna gjennom 80-tallet.

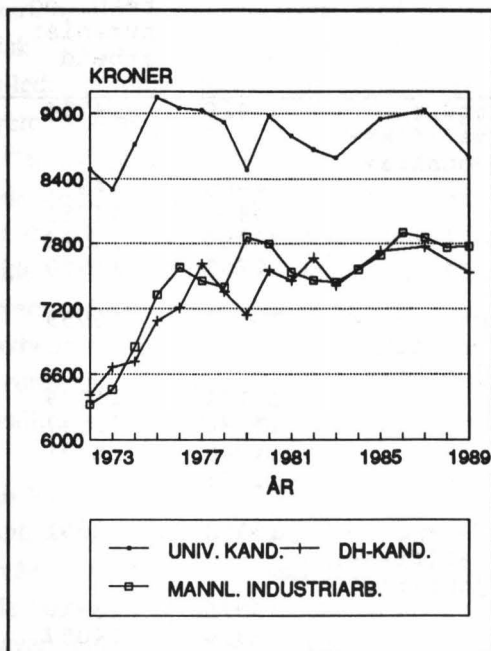
I den grad lønna gjennom markedskreftene bestemmes av arbeidskraftens kvalifikasjonsnivå, viser denne utviklingen at den marginale avkastning av høyere utdannet arbeidskraft har blitt lavere i forhold til den marginale avkastning av annen arbeidskraft.

Figur 2 viser også at det på 70-tallet skjedde en betydelig lønnsutjamning mellom universitetskandidater og DH-kandidater. Dette har antakelig også bidratt til en økende preferanse for universitetskandidater fremfor DH-kandidater i arbeidsmarkedet for høyere utdannet arbeidskraft.

5.5 Økende behov for lengre utdanning innen distriktshøgskolesektoren

Økende etterspørsel etter videreutdanning blant høgskolekandidater og den stadige fremvekst av nye påbyggingsordninger og tilleggstudier innen den regionale høgskolesektoren vitner om et massivt behov for kompetanse utover det en 2- eller 3-årig høgskoleutdanning gir. Blant DH-kandidatene våren 1989 var det hele 41 prosent som var opptatt med videre studier et halvt år etter eksamen, mot 27 prosent

Figur 2 Gjennomsnittlig månedslønn for yrkesaktive heltidsarbeidende kandidater et halvt år etter eksamen, og for mannlige industriarbeidere. 1973 - 1989. Basisår=1981.

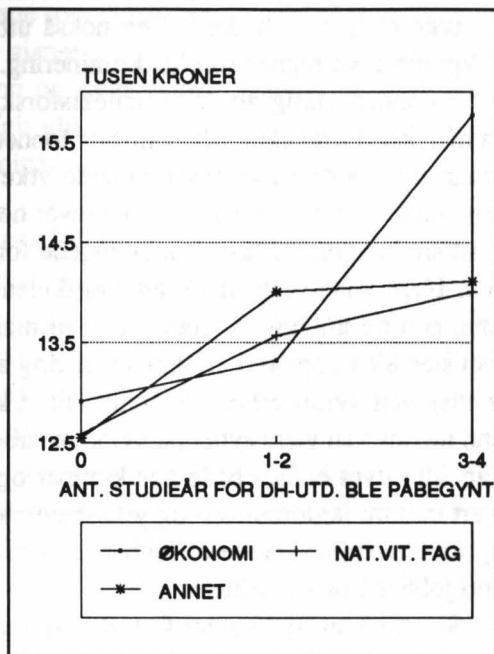
i 1985. Det var også en betydelig andel av kandidatene som hadde tatt annen høyere utdanning tidligere. Når utdanning både før og etter DH-utdanningen medregnes, tok 59 prosent av DH-kandidatene annen høyere utdanning i tillegg til DH-utdanningen.

En viktig årsak til at så mange valgte å studere videre, var det vanskelige arbeidsmarkedet. To av tre DH-kandidater som studerte videre oppga at de gjorde det helt eller delvis på grunn av vansker med å finne arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen.

Et sentralt spørsmål er i hvilken grad denne utviklingen skyldes udekkede behov for kompetanse innen yrkeslivet, eller i hvilken grad det skyldes at et økende utdanningsnivå i arbeidsstyrken har økt konkurransen om de attraktive jobbene, uten at dette har tilsvart utviklingen i kvalifikasjonskravene i jobbene. I det første tilfellet innebærer tendensen til lengre studier at studentene skaffer seg mer og bedre kompetanse relevant for yrkeslivets behov. I det andre tilfellet får tendensen til lengre studier et preg av et stadig mer ressurskrevende nullsum spill.

Kandidatundersøkelsen viser klart at DH-kandidater med annen utdanning har bedre yrkesmuligheter i form av lønnsnivå (figur 3) og kvalifikasjonskrav, enn DH-kandidater uten annen utdanning. Tilleggsutdanning vil lønne seg for den enkelte. Allikevel er det ikke sikkert at det vil lønne seg samlet for alle, når mange gjør det.

Figur 3 Gjennomsn. månedslønn for yrkesaktive heltidsarbeidende DH-kandidater etter antall år med høyere utdanning før DH-utdanning ble påbegynt. Vårkullet 1989.

Litteratur

SSB (1990): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1989*. Oslo, Statistisk Sentralbyrå, NOS B 926.

Arbeidsdirektoratet (1965): *Nordisk yrkesklassifisering. Standard for yrkesgruppering i offentlig norsk statistikk*. Oslo.

6 Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn med høyere utdanning: Kvinners valg eller kjønnsdiskriminering¹?

Av Liv Anne Støren

6.1 Hva kan vi regne som diskriminering?

En årsak til inntektsforskjeller mellom menn og kvinner ligger i at kvinner utfører mindre betalt arbeid - det vil si at kvinner har færre år i yrkeslivet eller oftere har deltidsarbeid. I tillegg har kvinner hittil hatt lavere utdanning. Inntektsforskjeller på grunn av forskjeller i *arbeidstid, ansiennitet og utdanning* er aksepterte forskjeller. Selv om disse faktorene slår ulikt ut for kvinner og menn - fordi kvinners og menns liv ikke er like - er det vel en nokså utbredt enighet om at forskjeller med slik bakgrunn ikke regnes som diskriminering.

En annen viktig årsak til inntektsforskjeller er at menn og kvinner i stor grad samler seg i yrkesgrupper som blir lønnet ulikt. Det er forskjeller i lønn mellom mannsdominerte og kvinnedominerte yrker, både når det gjelder yrker som krever høy utdanning og yrker som ikke krever høy utdanning. Disse forskjellene har i stor grad sin bakgrunn i historisk betingede forskjeller mellom *manns- og kvinneyrker*, som blant annet gjør at tre års høgskoleutdanning til kvinneyrker fører til lavere lønn enn tre års høgskoleutdanning til mannsyrker. Slike forskjeller er viktige, og kan sies å ha opphav i en diskriminering av kvinner i form av en nedvurdering av tradisjonelt kvinnearbeid. Én grunn til at kvinners arbeid generelt lønnes dårligere enn menns kan være synet på kvinners arbeid som et "attåt-arbeid", et syn som nok kan sitte dypt enda - både hos kvinner og menn. Andre årsaker er at kvinner har vært mindre fagforenings- og yrkesbevisste, andre igjen ligger i at pleie-, omsorgs- og undervisningsyrkene er jobber i offentlig sektor, som generelt er lavere lønnet enn jobber i privat sektor.

Siden menn og kvinner fortsatt i stor grad tar ulike utdanninger, kan en lønnsforskjell mellom manns- og kvinneyrker med samme utdanningsnivå i seg selv være én grunn til å svare nei på et spørsmål om høyere utdanning fører til lønnsmessig likestilling mellom menn og kvinner.

¹ Artikkelen er en noe omarbeidet utgave av foredrag holdt ved Akademikernes Fellesorganisasjons seminar 05.12.90: "Fører høyere utdanning til lønnsmessig likestilling mellom kvinner og menn?".

Fra ett synspunkt kan altså ulik avlønning av yrker innebære lønnsdiskriminering av kvinner. Vi skal her ikke gå nærmere inn på dette, men konsentrere oss om den diskriminering som kan skje når vi *sammenlikner kvinner og menn med samme utdanning og samme ansiennitet*. Finner vi også da lønnsforskjeller i mennenes favør? I så fall er det klare holdepunkter for at det foregår ren lønnsdiskriminering av kvinner.

Er det også lønnsdiskriminering av kvinner hvis kvinner systematisk er i lavere betalte *stillinger* enn menn med samme utdanning og ansiennitet? Om en i tillegg til å ta hensyn til ansiennitet og utdanning i en statistisk undersøkelse, også tar hensyn til at kvinner og menn er i ulike typer stillinger, får en ofte redusert den opprinnelige påviste forskjellen mellom manns- og kvinnelønninger. Det kan hevdes at en da dekker over at kvinner blir lønnsdiskriminert; at menn går foran kvinner når det gjelder opprykk ol. Synspunktet er ikke alltid holdbart. Vi kan ikke være sikre på at kvinners manglende, eventuelt forsinkede, avansement alltid skyldes diskriminering på arbeidsplassen. En årsak kan være mindre selvtilit blant kvinner enn menn. Men framfor alt er de bindingene som omsorgsoppgaver påfører kvinner viktige årsaker til at kvinner får mindre sjanse til å avansere, kanskje ikke orker prøve. Dette kan gi seg utslag i at menn og kvinner med samme utdanning og ansiennitet får ulike type stillinger, som gir ulike lønner til menn og kvinner, men det betyr ikke nødvendigvis lønnsdiskriminering på arbeidsplassen.

6.2 Undersøkelser om lønnsforskjeller

Det har i 80-åra vært utført flere undersøkelser som har konkludert med at kvinner har lavere lønn enn menn uavhengig av ansiennitet og utdanningsnivå. Enkelte undersøkelser har tatt hensyn til ulik fordeling av stillinger blant menn og kvinner med samme utdanning. Det er så blitt påvist en til dels "uforklart" forskjell mellom menn og kvinner (Myrvold 1989, Titlestad og Rødseth 1980).

Lønnsforholdene i offentlig virksomhet er av særlig betydning for høyere utdannede. Ca 60 prosent av sysselsatte med høyere utdanning arbeider innen næringsgruppen offentlig, sosial og personlig tjenesteyting, mot vel 1/4 av øvrige sysselsatte. I denne næringsgruppen er det helsevesen, undervisning og offentlig administrasjon som dominerer.

Det er lønnsforskjeller mellom menn og kvinner også *innen* offentlig sektor - der det er faste regler for avlønning etter stillingskategori. Det har tidligere undersøkelser fra Utredningsinstituttet vist (Arnesen 1989, Støren 1989), og Myrvold (1990) påvist.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn *i staten* kan i følge Myrvold (1990) i hovedtrekk forklares slik:

- Lavere formelle kvalifikasjoner blant kvinner, det vil si at lønnsforskjellen ikke skyldes diskriminering.
- Kvinner har lavere betalte stillinger enn menn. Dette synes i noen grad å skje på tvers av formelle kvalifikasjoner. Dette kan som nevnt være kjønnsdiskriminering, men det behøver heller ikke være det.
- For *regulativlønn* var det (ved kontroll av flere variable) ingen lønnsforskjell mellom menn og kvinner i departementene og en del andre statlige arbeidsplasser. I enkelte etater, for eksempel blant helsepersonell som angår mange høyere utdannede, var det imidlertid forskjeller mellom menn og kvinner også i regulativlønn, noe som kunne tyde på lønnsdiskriminering av kvinner disse stedene.
- Kjønnsforskjeller i lønn var i hovedsak knyttet til *tilleggene*. Tilleggene gis som kompensasjon for ulempe ol., eller ut fra mengde utført arbeid (overtid). Det er vanskelig å si at forskjeller mellom menn og kvinner i tilleggene til regulativlønn skyldes kjønnsdiskriminering. Trolig kommer slike lønnsforskjeller hovedsaklig av en generell forskjell mellom menn og kvinner i *tilpasningen mellom familie og arbeid*. Kvinner har som regel mindre muligheter til å påta seg overtid og annet ekstraarbeid.

Fra ett perspektiv kan det, som nevnt, sies å være kjønnsdiskriminering når *kvinneyrker* systematisk lønnes lavere enn *mannsykker*. Hvor stor betydning har det å tilhøre kvinneyrke i seg selv? Barth og Mastekaasa (1990) viser at det å tilhøre et kvinneyrke gir et lønnsfratrekk på 5 prosent, når det samtidig er kontrollert for yrkeserfaring, utdanning mm. Den samme analysen viser at offentlig sektor gir om lag samme avkastning av utdanning for kvinner som for menn. Avkastning av utdanning er imidlertid større i privat enn offentlig sektor. Dette får følger for kvinner med høyere utdanning, som i større grad enn menn tar arbeid i offentlig sektor.

Ofte er det vanskelig å få gode data for flere av de forholdene som har virkninger på lønnen, for eksempel både utdanningsnivå og utdanningstype, samtidig med stilling. Som regel har ikke de høyere utdannede vært spesielt i søkelyset i undersøkelser av lønnsforskjeller. Det er derfor ikke sikkert at lønnsdiskriminering på grunnlag av kjønn er særlig framtreddende blant høyere utdannede, eller blant alle grupper av høyere utdannede.

6.3 Lønnsforskjeller mellom menn og kvinner med høyere utdanning et halvt år etter eksamen.

Utredningsinstituttets undersøkelser av situasjonen på arbeidsmarkedet blant kandidater med høyere utdanning et halvt år etter eksamen, har påvist lønns-

forskjeller mellom menn og kvinner. For høgskolekandidater som førskolelærere, allmennlærere, sosionomer, barnevernspedagoger og ingeniører fant vi for årene 1985 - 1987 lønnsforskjeller mellom menn og kvinner, uavhengig av om de arbeidet heltid og om de arbeidet i offentlig eller privat sektor (Støren 1989). Disse personene hadde alle bare rukket å få noen få måneders ansiennitet etter eksamen. Forskjellene var små, men de syntes å være gjennomgående. Også resultatene for distriktshøgskolekandidater og universitetskandidater for årene 1985 og 1987 viste samme tendens, mest uttalt for DH-kandidatene. Om kvinner fikk samme fordeling som menn på utdanningstype og sektor, eller på alder, storby eller ikke storby, så var det fortsatt lønnsforskjell (Amesen 1989). Utredningsinstituttets senere kandidatundersøkelser, fra og med 1989, gir mulighet til å trekke inn flere forhold som kan forklare lønnsforskjeller enn tidligere undersøkelser kunne.

Kvinner og menn fordeler seg forskjellig på de ulike utdanningene. Derfor har vi undersøkt lønnsforskjeller for enkeltgrupper av nyutdannede med høyere utdanning. Resultater vises i vedlegg 1-3². Undersøkelsen omfatter alle kandidater med bestemte utdanninger som ble uteksaminert våsemesteret 1989. Det er ikke trukket utvalg, og over 80 prosent av de som fikk spørreskjema svarte.

Det er flere faktorer som kan forklare lønnsforskjellene, og som blir trukket inn i analysene av de nyutdannede. For lærere og distriktshøgskolekandidater ser vi på om de hadde *tidligere utdanning på høgskole/universitetsnivå*, i tillegg til den utdanningen de nettopp hadde avsluttet. For alle gruppene undersøker vi om fordeling på *offentlig og privat sektor* har betydning. Antakelsen er at det å arbeide i privat sektor vil gi høyere lønn enn i offentlig sektor, og ulik fordeling av menn og kvinner når det gjelder sektor kan dermed være grunn til lønnsforskjeller. Videre ser vi på betydningen av om kandidatene hadde fått et *lederyrke* eller ikke, siden ledere er høyere lønnet. Ut fra at lønnsnivået ofte er høyest i sentrale strøk, ser vi på hva slags *strøk* arbeidsstedet var i. Vi sammenlikner fire ulike *næringssektorer*³ med næringssektoren helsevesen, undervisning, offentlig og personlig tjenesteyting. For å få mål på yrkeserfaring, er *alder, tidligere arbeid* og om det tidligere arbeidet var hos *samme arbeidsgiver* trukket inn. Tidligere yrkeserfaring spiller en rolle for lønnen. Den kan ha vært før studiene eller i løpet av studietida, på heltid eller deltid osv. Vi har beregnet omfanget av alt slikt arbeid til "antall måneder tidligere

² Resultater for små utdanningsgrupper er utelatt, siden tallgrunlaget for hver gruppe blir for lavt til at analyser kan foretas.

³ 1. Primær- eller sekundærnæringer, 2. Varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet, samferdsel, bygge- og anleggsvirksomhet, kraft- og vannforsyning, transport og lagring, 3. Bank-, finansierings- og forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting, 4. Offentlig administrasjon.

arbeid", og herunder omregnet deltidsarbeid til heltidsarbeid. Fra tidligere undersøkelser av universitetsstudenter vet vi at mannlige studenter med barn øker tid brukt på inntektsgivende arbeid, mens kvinnelige studenter ikke gjør det (Berg og Aamodt 1987). Derfor trekker vi inn opplysninger om kandidatene hadde fått barn før siste semester, og ser spesielt på betydningen av dette for de kvinnelige nyutdannede kandidatene.

Månedslønnen for nyutdannede er noe - men svært lite - forskjellig for menn og kvinner når vi ser på de enkelte utdanningsgruppene.

Tabell 1 Gjennomsnittlig brutto ordinær månedslønn⁴ for heltids ansatte et halvt år etter eksamen, november 1989. Kroner

	Menn	Kvinner	Kvinne- lønn i % av menns
Universitetskandidater med høyere grad i alt	15.201	15.029	98,9
Av dette:			
- Filologer og samfunns- vitere	14.995	15.032	100,2
- Realister	14.930	14.627	98,0
- Jurister	15.220	14.641	96,2
- Siviløkonomer	16.006	15.954	99,7
- Sivilingeniører og arkitekter	15.643	15.167	97,0
Distriktshøgsk.kand. i alt	13.837	12.278	92,1
Av dette:			
- Økonomiske fag	13.991	12.883	88,7
Allmennlærere	12.363	12.278	99,3

⁴ Overtid og ekstrainntekter er ikke medregnet.

Med unntak av en gruppe, filologene og samfunnsviterne, hadde kvinnene gjennomgående litt lavere lønn enn menn. Lønnsforskjellene er - med ett unntak - små, og kan være utslag av tilfeldigheter for flere av gruppene. Spørsmålet er om disse forskjellene forstørres, eller blir borte, når vi tar hensyn til at menn og kvinner fordeler seg ulikt på for eksempel offentlig og privat sektor, og andre faktorer som dem vi omtalte foran. Når det blir kontrollert for slike faktorer, viser det seg at det ikke er signifikante lønnsforskjeller mellom menn og kvinner, med unntak av for en gruppe, distriktshøgskolekandidater i økonomiske fag, (vedleggene 1-3).

For en nyutdannet mannlig filolog eller samfunnsviter (slått sammen på grunn av lavt tallgrunnlag) som arbeider i offentlig sektor, i storby, med undervisning og er 27 år, vil lønnen øke med 1514 kroner om han i stedet arbeidet i privat sektor og alt annet var konstant (vedlegg 1). Lønnen vil øke med 159 kroner om personen var 28 år i stedet for 27 år, og med ytterligere 144 kroner (6 x 24) om han hadde to års arbeidspraksis før hovedfagseksamen. Det å være kvinne reduserer *ikke* lønnen for de nyutdannede filologene/samfunnsviterne, snarere er det en motsatt tendens.

Blant nyutdannede *sivilingeniører og arkitekter* hadde menn høyere lønn enn kvinner når det ble kontrollert for fordeling på næringssektor, lederstilling mm, men forskjellen var for liten til å være statistisk sikker.

Blant nyutdannede *siviløkonomer* tjente menn og kvinner omtrent likt, om vi ikke tok hensyn til at det kan være forskjell mellom de kvinnelige og mannlige siviløkonomene når det gjaldt hvor de jobbet, hvor mange som hadde lederyrke osv. Når vi tar hensyn til slike forhold, tjente mannlige nyutdannede siviløkonomer noe mindre enn kvinnene. Kvinnelige nyutdannede siviløkonomer synes å ha fått noe større avkastning enn mannlige av å ha et lederyrke og av å jobbe i privat versus offentlig sektor.

Heller ikke for realister, jurister eller lærere finner vi signifikante lønnsforskjeller mellom menn og kvinner. Det å jobbe i privat sektor eller i andre næringer enn undervisning har betydning for lønnen blant *realistene*, som blant de øvrige. Om en er mann eller kvinne synes ikke å bety noe.

For *juristene* er det først og fremst det å få et lederyrke som betyr noe for lønnen, og lederyrke hadde kvinnelige jurister minst like ofte som menn et halvt år etter eksamen.

Blant nyutdannede *lærere* er det ikke forskjeller i lønn mellom menn og kvinner. Slike lønnsforskjeller har vi funnet i tidligere undersøkelser (1986). I 1989 var det knapt noen forskjell, selv før vi tok hensyn til at menn og kvinner kunne fordele seg ulikt med hensyn til tidligere arbeid eller utdanning e.l. Vi finner også i 1989 noe uventet at det å jobbe i privat sektor hadde negativ betydning for lønnen til de nyutdannede. Dette gjaldt både for menn og kvinner, og forklarer altså ikke spesielt mennenes lave lønn. Lederstilling hadde stor betydning for lærernes lønn - for de

få som hadde lederstilling et halvt år etter eksamen. Kvinnelige lærere fikk større tillegg i lønnen av det å ha lederstilling enn mennene fikk. På den annen side var det bare ca en prosent både av mannlige og kvinnelige nyutdannede lærere som hadde lederstilling. Annen utdanning før lærerhøgskolen, på grunnfagsnivå eller høyere, økte også lønnen, siden lærere automatisk får lønnsopprykk av tilleggsutdanning. Noe flere mannlige enn kvinnelige lærere hadde slik tilleggsutdanning før lærerhøgskolen, 22 mot 15 prosent på grunnfagsnivå, 22 mot 17 prosent på nivå høyere enn grunnfag. Vi kunne vente at dette ville ført til at mennene ville få høyere gjennomsnittslønn enn kvinnene. Det skjedde ikke, blant annet på grunn av at kvinnene fikk større tillegg av det å ha lederstilling enn mennene. Det synes også å være slik at kvinnene når de hadde tilleggsutdanning gjennomsnittlig fikk noe mer tillegg i lønnen enn mennene fikk. Dette kan være tilfældige og usikre resultater. Resultatene viser at det i 1989 *ikke* var lønnsdiskriminering av nyutdannede kvinnelige lærere i forhold til mannlige.

Blant *distriktshøgskolekandidater i økonomiske fag* er det imidlertid klare holdepunkter for at det foregår lønnsdiskriminering av kvinner. Det er også blant DH-kandidatene vi har funnet størst forskjeller i lønn mellom menn og kvinner i våre undersøkelser i 1985 og 1987 (Arnesen 1989). Den totale lønnsforskjellen i 1989 mellom mannlige og kvinnelige DH-økonomer ble nesten halvert når det ble tatt hensyn til forhold som næringssektor, tidligere arbeidspraksis eller utdanning, om de arbeidet i sentralt eller i usentralt strøk, i privat eller offentlig sektor. Blant annet var det noe flere menn enn kvinner (38 mot 31 prosent) som hadde treårig DH-utdanning (i stedet for toårig) og som hadde tilleggsutdanning på høyere nivå enn grunnfag (11 mot 6 prosent), det vil si kjennetegn som øker lønnen. Men det er en lønnsforskjell mellom menn og kvinner også når vi tar hensyn til dette. En grunn synes å være at effekten av å jobbe i privat sektor var noe større for menn enn kvinner (790 kr mot 530 kr i tillegg), og også at mennene fikk større uttelling av å ha treårig versus toårig utdanning enn kvinnene fikk. På den annen side synes tidligere arbeidspraksis og lederstilling å ha større effekt på lønnen for kvinnene enn for mennene.

Det er uklart hvorfor det spesielt er blant DH-økonomene vi finner lønnsforskjeller mellom menn og kvinner. Men sannsynligvis foregår det lønnsdiskriminering av kvinnelige DH-økonomer i privat sektor. Flertallet av DH-økonomene jobbet i privat sektor (63 prosent av mennene, 61 prosent av kvinnene), men flertallet av de andre kandidatene jobbet i offentlig sektor. Privat sektor er mer lønnsdifferensiert, og gir bedre "muligheter" til å diskriminere kvinner lønsmessig. Trolig kan en nærmere kontroll for hva slags stillinger den enkelte går inn i avsløre noe mer av årsaken til lønnsforskjellene mellom menn og kvinner blant de nyutdannede.

Utdanningen til DH-økonom har utviklet seg fra å være en mannsdominert til en kjønnsnøytral, kanskje snart kvinnedominert utdanning. Utredningsinstituttets kandidatundersøkelser tyder på at gruppen har hatt en noe dårligere lønnsutvikling i 80-åra enn de fleste andre DH-utdanningene (se kapittel 9), og relativt sett dårligere enn de med høyere grad på universitetet. Noen vil kanskje spørre seg om denne utviklingen har sammenheng med det store inntoget av kvinner til denne utdanningen. En kanskje like nærliggende forklaring er økt konkurranse om jobbene. Denne økte konkurransen kommer både fra siviløkonomene og fra folk med utdanning på samme nivå. Økningen i kandidater med utdanning i økonomiske fag har vært svært stor, og det har vært en tendens til "statusfall" i jobbene som de nyutdannede DH-økonomene får (se kapittel 5).

6.4 Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn ti år etter høgskoleeksamen

Tendensen i resultatene for nyutdannede med høyere utdanning, som vi har omtalt over, er forskjellig fra resultater fra andre undersøkelser om lønnsforskjeller mellom menn og kvinner. Én grunn til dette er trolig at kandidatundersøkelsene fokuserer nettopp på de med høyere utdanning. En annen grunn kan være at virkeligheten også forandrer seg - ren lønnsdiskriminering av kvinner er kanskje blitt mer uvanlig?

Det er også forskjell på nyutdannede og andre med høyere utdanning. Gjennom noen års yrkesaktivitet foretar menn og kvinner ulike arbeidsmarkedstilpasninger, noe som får følger blant annet for lønnsforhold.

I Utredningsinstituttets undersøkelse av høgskolekandidater ti og et halvt år etter eksamen⁵ får vi tatt hensyn til de valg menn og kvinner gjør og erfaringer de får gjennom noen år i yrkeslivet, som for eksempel *avbrudd i yrkeskarrieren, videreutdanning og hvor de jobber*⁶. Vi kan se hvordan dette virker inn på lønnen.

Lønnsforskjellene mellom menn og kvinner med høgskoleutdanning og mellom kvinne- og mannsutdanningene, var svært store ti år etter eksamen, i forhold til det en finner blant nyutdannede.

Ingeniører og DH-økonomer hadde en svært stor lønnsøkning gjennom ti år i yrkeslivet sammenliknet med førskolelærere, sykepleiere og lærere. Det er også forskjeller innen hver utdanningsgruppe avhengig av yrkestilhørighet. Ingeniører som går inn i undervisning tjener dårligere enn andre ingeniører (tabell 2).

⁵ Se redegjørelse for undersøkelsen i Enoksen og Støren 1990.

⁶ Lønnsforskjeller ti år etter eksamen er også nærmere omtalt i Hoel, Mastekaasa og Arnesen (1990); med særlig vekt på forskjeller mellom offentlig og privat sektor.

Tabell 2

Gjennomsnittlig brutto ordinær månedslønn 10 og et halvt år etter eksamen, 1989. Deltidslønn omregnet til heltidslønn. Ansatte. Kroner

	I alt	Menn	Kvinner	Kvinner lønn i % av menns
Førskolelærere	12.939	14.014	12.841	92
Distriktshøgskole- kandidater i øk. fag	21.342	22.132	18.968	86
Ingeniører	19.204	19.481	16.390	84
Sykepleiere	13.456	15.564	13.114	84
Lærere	14.065	14.750	13.614	93
		Mnd.lønn	Kvinner lønn i % av menns	
Førskolelærere				
Ikke pedagogisk yrke		13.944	91	
Pedagogisk yrke		12.832	95	
Ingeniører				
Ikke pedagogisk yrke		19.401	84	
Pedagogisk yrke		15.672	86	
Lærere				
Ikke pedagogisk yrke		16.876	83	
Pedagogisk yrke		13.676	98	
Sykepleiere				
Ikke sykepleier-yrke		15.742	86	
Sykepleieryrke		13.118	89	

Vi ser tydelig at det er om en går ut av sykepleieryrker eller pedagogiske yrker at en øker lønnen (tabell 2). Det er altså fordi menn i større grad enn kvinner har gått ut av sykepleieryrker eller pedagogiske yrker (se kapittel 8) at lønnsforskjellen er blitt så stor. Mannlige og kvinnelige lærere i pedagogisk yrke tjener nesten det samme ti år etter eksamen (rundt 13 600 kroner pr mnd, februar 1989). Men blant lærere i ikke-pedagogisk yrke tjener kvinnene bare 83 prosent av mennenes lønn på 16 900 kr. Det er altså flere forhold enn yrke som betyr noe. Eller blir kvinnelige lærere lønnsdiskriminert når de er utenfor pedagogisk yrke? Når det er kontrollert både for yrke, næring, videreutdanning mm (vedlegg 4) er det *ingen* statistisk sikker forskjell i lønn mellom kvinnelige og mannlige lærere ti år etter eksamen. Blant lærere betyr det å ha et lederyrke svært mye, og det har like stor positiv betydning for lønnen som den samvirkende effekten av det å arbeide i privat sektor og ha et ikke-pedagogisk yrke.

Blant *sykepleiere* (vedlegg 5) har både yrke, avbrudd i yrkeskarrieren, deltidsarbeid⁷, nivå på videreutdanning og hva slags næring en arbeider i betydning for lønnen. Kjønn har ingen selvstendig betydning; det er ingen statistisk sikker forskjell i lønn mellom mannlige og kvinnelige sykepleiere ti år etter eksamen.

Forskjellen i lønn mellom menn og kvinner forsvinner ikke for alle høgskolegruppene ved at vi tar hensyn til videreutdanning, næringssektor, lederyrke osv. Blant *førskolelærerne* og *ingeniører* er det lønnsforskjeller mellom menn og kvinner ti år etter eksamen som ikke kan forklares av de forholdene vi har trukket inn i analysen. Kvinnelige førskolelærere tjener 6 prosent mindre enn mannlige. Blant ingeniørene er forskjellen 9 prosent (Hoel, Mastekaasa, Arnesen 1990).

6.5 Avslutning

På spørsmålet som ble stilt i overskriften; om lønnsforskjeller mellom menn og kvinner har sin bakgrunn i kvinners valg eller kjønnsdiskriminering, må svaret bli: Både kvinners valg og kjønnsdiskriminering. Resultatene for de *nyutdannede* i 1989 ga - med unntak av for én utdanningsgruppe - ikke holdepunkter for at det foregår ren lønnsdiskriminering av kvinner. Men resultatene viste også at det sannsynligvis foregår lønnsdiskriminering av kvinnelige DH-økonomer. Resultatene *ti år etter eksamen* ga også holdepunkter for lønnsdiskriminering av kvinner i to av de fem undersøkte høgskolegruppene (ingeniører og førskolelærere). I disse gruppene var det lønnsforskjeller mellom menn og kvinner med samme utdanning som ikke kunne forklares av yrke, videreutdanning, ansiennitet ol.⁸

I løpet av ti år etter høgskoleeksamen hadde kandidatene byttet jobb noen ganger, de fleste hadde fått barn, svært mange av kvinnene hadde hatt permisjoner eller redusert sin arbeidstid, ca halvparten hadde tatt videreutdanning osv. På disse områdene gjør *menn og kvinner mange ulike valg*. Resultatene av noen av disse valgene er med på å føre til lønnsforskjeller.

Det er i hovedsak de valg en mer eller mindre fritt må ta etterhvert som en etablerer seg med familie, som fører til lønnsforskjeller. De ulike valgene menn og kvinner gjør gjelder type utdanning, yrker/stilling, næring, deltid og overtid,

⁷ Lønn i deltidsarbeid er omregnet til heltidslønn.

⁸ Data over ansiennitet kan, i flere undersøkelser, gi et bilde av likhet mellom menn og kvinner i tid brukt i inntektsgivende arbeid som ikke er helt riktig. Både ulønnet og lønnet omsorgspermisjon gir ansiennitet i det offentlige. Sammen med perioder med redusert arbeidstid (som inngår i ansienniteten) kan permisjoner være med på å forklare at kvinner får forsinket avansement i forhold til menn, og dermed lavere lønn til tross for "lik" ansiennitet. Arnesen (1991) har kontrollert for dette, og funnet at de påviste kjønnsforskjellene fortsatt er til stede, om enn noe mindre.

permisjoner, avbrudd i yrkesaktivitet samt videreutdanning. Forskjellige *rammer rundt livene* til unge kvinner og menn, rammer som legger *ulike føringer på valgene* en tar, for eksempel i de første ti årene i yrkeslivet, synes å være langt viktigere årsaker til lønnsforskjeller mellom menn og kvinner enn ren lønnsdiskriminering av kvinner.

Gitt vår bestemte lønnsstruktur for kvinneyrker og mannsyrker, er hovedforklaringen på lønnsforskjellene mellom menn og kvinner med høyere utdanning at menn og kvinner på mange måter fortsatt *lever ulike liv*.

Litteratur

Arnesen, Clara Åse (1989): Manns- og kvinnelønninger - på vei mot likestilling? I Smeby og Støren (red): *Utdanning og arbeidsmarked 1989*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Melding 1989:5, side 77-87.

Arnesen, Clara Åse (1991): Upublisert materiale, NAVFs utredningsinstitutt.

Barth, Erling og Arne Mastekaasa (1990): Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i offentlig og privat sektor. I *Søkelys på arbeidsmarkedet 2/90*, Institutt for Samfunnsforskning, side 47-52.

Berg, Lisbet og Per Olaf Aamodt (1987): *Tid til studier?* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Notat 2/87.

Enoksen, Jens Are og Liv Støren (1990): *Arbeid, omsorg eller videreutdanning?* En undersøkelse av høgskolekandidater ti år etter eksamen. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 2/90.

Hoel, Marit, Arne Mastekaasa, Clara Åse Arnesen (1990): *Overganger fra offentlig til privat sektor blant høgskoleutdannede*, Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 4/90.

Myrvold, Trine (1990): *Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i staten*. Oslo, Institutt for Samfunnsforskning, Rapport 90:5.

Støren, Liv Anne (1989): Kvinner og menn med høgskoleutdanning, likestilt på arbeidsmarkedet? I Smeby og Støren (red): *Utdanning og arbeidsmarked 1989*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Melding 1989:5, side 69-76.

Titlestad, Kristin Dale og Asbjørn Rødseth (1980): *Lønn, stilling og kjønn. En statistisk undersøkelse av funksjonærer i industrien*. Bergen, Industriøkonomisk institutt, Arbeidsrapport nr 36.

7 Er lærere utilfredse?

Av Karl Øyvind Jordell

7.1 Innledning

Debatten om læreres arbeidsforhold og utdanning har vært nokså intens i de siste årene. Denne artikkelen ser på hva lærerne selv mener om sin situasjon, om de er tilfreds med skolen og sitt arbeid der. Mer konkret er spørsmålene:

- Hvordan vurderer lærere sin utdanning for læreryrket?
- Hva er trivselsfaktorene ved læreryrket?
- Hvilke elevgrupper bruker lærere mest tid på, og er dette slik det bør være?
- Vil lærere anbefale yrket sitt til andre?
- Hvor stor del av lærerne har søkt, og eventuelt fått, arbeid utenfor læreryrket?

Svarene på spørsmålene kommer hovedsakelig fra Utredningsinstituttets undersøkelse av høgskolekandidater ti år etter eksamen (se Enoksen og Støren 1990). Noen av disse spørsmålene ble bare stilt til allmennlærere, andre spørsmål ble stilt tilsvarende til alle grupper høgskolekandidater. Undersøkelsen omfattet allmennlærere, førskolelærere, distriktshøgskolekandidater i økonomisk-administrative fag, ingeniører og sykepleiere uteksaminert i 1978.

Spørreskjema ble sendt til halve kullet allmennlærere fra 1978. 68 prosent av kvinnene og 72 prosent av mennene svarte, i alt 459 allmennlærere, 275 kvinner og 184 menn. Vi har her sett bort fra svarene fra 18 personer som aldri har hatt stilling som lærer¹. Gjennomgående har et mindre antall ikke besvart et gitt spørsmål, slik at de fleste resultater baserer seg på svar fra 400-450 lærere, som altså utgjør ca 65 prosent av utvalget, eller vel 30 prosent av alle allmennlærere uteksaminert i 1978.

Lærernes svar på de enkelte spørsmål er sett i forhold til svar fra de andre høgskolekandidatene, og er analysert mot visse bakgrunnsvariabler (kjønn, om man har barn, om man arbeider som lærer eller ikke, om man bor i storby eller ikke). Dessuten har vi undersøkt sammenhenger mellom svarene på de ulike spørsmål som

¹ Det er bare personer som aldri har vært lærer som er tatt ut av utvalget; personer som etter noen tid i skolen er gått over i andre yrker, er inkludert.

ble stilt til lærere.² Svarene fra tiårsundersøkelsen er relatert til Utredningsinstituttets undersøkelser av kandidater et halvt år etter eksamen samt andre undersøkelser av lærere.

7.2 Vurderinger av lærerutdanningen

Både norske og utenlandske undersøkelser (sammenfattet i Jordell 1986) viser at lærere er kritiske til den utdanning de har fått. Gjennomgående er de særlig kritiske til pedagogikkstudier, ofte ønsker de mer praksis, de er også forbeholdne til de (skole)faglige deler av sin utdanning, og ønsker i det hele mer praktisk orienterte studier. Holthe og Pedersen (1979) refererer at bare 34 prosent av et utvalg som hadde gjennomgått treårig allmennlærerutdanning svarte ja på et spørsmål om man gjennom lærerutdanningen hadde fått et godt grunnlag for læreryrket, 53 prosent svarte nei; 64 prosent mente det var for lite praksis i lærerutdanningen. Osborg (1981) refererer at 67 prosent av lærerne i hans utvalg mente at lærerutdanningen hadde gitt dem et "delvis" tilstrekkelig grunnlag for lærerarbeid. Bare 12 prosent gav et mer positivt svar, og 20 prosent var klart negative i sin vurdering.

Jordell bad i begynnelsen av 80-åra et utvalg nyutdannede lærere vurdere sin lærerutdanning langs en femleddet skala. Ved bearbeidingen av dataene ble svarene delt i tre grupper: positive, middels og forbeholdne. Bare 7 prosent av nyutdannede universitetsutdannede lærere, og 8 prosent av nyutdannede lærere fra lærerhøgskolene, vurderte sin lærerutdanning klart positivt, som et svært eller meget godt grunnlag for undervisning i det skoleslaget hvor man arbeidet. Henholdsvis 31 og 19 prosent anså utdanningen som et middels godt grunnlag, mens hhv. 58 og 71 prosent var forbeholdne - de anså utdanningen som brukbar eller dårlig (hhv. 4 og 2 prosent svarte ikke) (upubliserte data, jfr. Jordell 1982).

Resultater fra utredningsinstituttets halvtårsundersøkelser representerer et noe avvikende mønster - det er jevnlig 50-60 prosent av yrkesaktive allmennlærerne som sier at innholdet i utdanningen passer "godt" (til forskjell fra "middels" eller "dårlig") for arbeidsoppgavene (NAVFs utredningsinstitutt 1989b).

I utredningsinstituttets tiårsundersøkelse fra 1989 ble lærerne stilt følgende spørsmål: "Er du tilfreds med den fagutdanningen du har fått, sett i forhold til de oppgavene du har møtt som lærer?" Svarene fremgår av tabell 1, hvor det også er tatt med svar fra andre yrkesgrupper, som ble stilt et tilsvarende spørsmål.

² Ved slike krysskjøringer er antallet verdier på den enkelte variabel såvidt mulig redusert f.eks. fra fem til tre, for at det i hver enkelt celle ikke skal bli for få respondenter. Det redegjøres ikke i detalj for alle krysskjøringene, men i hovedsak bare for de sammenhenger som fremtrer som rimelig sikre (signifikansnivået for chi-kvadratet er 0,05 eller lavere).

Tabell 1 Ulike yrkesgruppers vurdering av sin utdanning ti år etter eksamen. Prosent.

	Lærere (N=459)	Førsk.l. (N=722)	DH-kand. (N=153)	Ingeniører (N=552)	Sykepl. (N=521)
Meget tf.	2	3	29	10	20
Nokså tf.	45	67	65	70	75
Nokså utf.	43	29	5	16	5
Meget utf.	10	2	1	4	-
	100	101	100	100	100

Her bekreftes tendensen fra tidligere undersøkelser, at andelen lærere som er misnøyd med sin utdanning er større enn andelen fornøyd. Skepsisen til utdanningen er større enn i halvtårsundersøkelsene. Den faktiske prosentfordeling vil selvfølgelig variere fra undersøkelse til undersøkelse. Foruten reelle variasjoner, som kan ha sammenheng med den utdanning som vurderes, og/eller tidsavstanden mellom avsluttet utdanning og vurderingstidspunkt, vil spørsmålets utforming og antall svaralternativer virke inn.

Tallene i tabell 1 viser også at færre allmennlærere er tilfreds med sin utdanning enn tilfellet er i andre grupper. Mens 70-95 prosent av de øvrige yrkesgrupper er tilfreds med sin utdanning, gjelder det bare 47 prosent av lærerne.

Materiale fra halvtårsundersøkelsene støtter opp om denne tendensen (NAVFs utredningsinstitutt 1989a). Blant kandidater med høyere grad fra universiteter er det jevnlig 65-70 prosent som mener utdanningen passet "godt" til de arbeidsoppgavene de har et halvt år etter eksamen. En tilsvarende andel finner man blant førskolelærerne og barnevernspedagoger, mens sosionomene ligger på 55-60 prosent, altså på omtrent samme nivå som lærerne.

Ved en vurdering av de ulike yrkesgruppernes svar bør man ta hensyn til at spørsmålet om hvordan utdanningen passer til arbeidsoppgavene, vil kunne bli besvart på nokså forskjellige måter, avhengig av om man har gjennomført en yrkesutdanning (profesjonsutdanning) eller ikke. Yrkesutdannede vil med en viss rett kunne legge til grunn for sine vurderinger at utdanningen skal være utformet slik at de blir i stand til å løse de problemer de stilles overfor i yrket. Har man likevel problemer, kan man se på utdanningen som en årsak til problemene. Kandidater fra utdanninger hvor man går inn i mange forskjellige yrker (dette gjelder en del kandidater med høyere grad, en del distriktshøgskolekandidater, og vel også ingeniører) vil kunne besvare spørsmålet med et noe mindre strengt kriterium, idet de er klar over at en høyere utdanning bare legger én del av grunnlaget for yrkesutøvelse.

Fra en annen side sett er det bemerkelsesverdig at også førskolelærere (se tabell 1) og universitetsutdannede lærere (jfr. foran) samt sykepleiere (se tabell 1) er mer positive i sine vurderinger enn allmennlærere. En mulig forklaring kan være at arbeidsoppgavene er mer enhetlige og derfor mer i samsvar med utdanningen for de tre nevnte gruppene enn for allmennlærerne. Førskolelærerne arbeider med småbarn. Universitetsutdannede lærere jobber med ungdom, i videregående skole oftest med relativt skoleflink ungdom, og underviser stort sett bare i de fag de har studert. Sykepleiere forholder seg som regel til en bestemt type pasienter ved sin avdeling. Lærere underviser hele årskullet av barn og unge, ofte i fag de ikke har studert ved lærerhøgskolen (Jordell 1982, s 340 ff).

En rekke forfattere har drøftet mulige årsaker til lærernes forbeholdne vurderinger av sin utdanning. Ryan (1979) understreker kompleksiteten i det å drive lærerutdanning. Det man faktisk gjør, er å tilby generelle programmer for gjennomsnitts studenter, med tanke på at de skal undervise gjennomsnittselever i gjennomsnittsskoler. I realiteten står man imidlertid overfor personer med ulike forutsetninger, som har gått gjennom lærerutdanningsprogrammer av noe ulik art, og som senere underviser ulike elever i ulike skoler. Men dette er kanskje synspunkter som kan gjøres gjeldende for andre yrkesgrupper også.

Lortie (1975) peker på at anklager om at lærerutdanning er for teoretisk i hans materiale ikke betyr for abstrakt, men for idealistisk - utdanningen kan gi overdrevne forventninger til hva som er mulig å gjøre som lærer, med negativisme mot utdanningen som resultat når forventningene ikke kan innfris. Arfwedson (1984) peker på en annen mulig svakhet: studenter kan forvente å bli presentert for løsninger på skolens og undervisningens problemer i utdanningen, mens de faktisk blir tilbudt analyser og problematiseringer. Det gjenspeiles at de to sistnevnte forfatterne nok skriver om noe ulike lærerutdanninger - hhv normativt orienterte og analytiske. Men begge utdanningstyper kan medføre uinnfridde forventninger.

De data som fremgår av tabellen foran, gir ikke grunnlag for nærmere analyse av årsaker til lærernes misnøye med lærerutdanningen. Her ville det være nødvendig med inngående tilnærminger, gjerne med intervjuer.

Kvinnelige lærere er ifølge nærmere analyser av data i tiårsundersøkelsen noe mer positive enn menn i sin vurdering av utdanningen, men skilnaden mellom kjønnene er ikke statistisk signifikant. I halvtårsundersøkelsene er det ikke påvist klare forskjeller mellom menns og kvinners vurderinger (NAVFs utredningsinstitutt 1989b).

Misnøye med utdanningen forhindrer imidlertid ikke at et flertall av lærerne (53 prosent) ønsker lærerutdanningen utvidet med ett eller flere år. (Bare 2 prosent mener utdanningen er i lengste laget.) Disse synspunktene varierer ikke med kjønn, og heller ikke med vurderinger av utdanningen. Det er imidlertid verdt å merke seg at lærere utdannet i universitetsbyene Oslo, Trondheim og Tromsø relativt oftere

enn andre (ca 70 prosent) ønsker lengre utdanning³. En mulig forklaring kan være at disse lærerne oftere enn andre arbeider sammen med lærere med mer langvarig (universitets)utdanning, og av den grunn ønsker en forlenget lærerutdanning også for allmennlærere.

7.3 Trivselsfaktorer

Lærerne ble i tiårsundersøkelsen stilt spørsmål om ti trivselsfaktorer i læreryrket spørsmål som også ble stilt av Vestre i 1974 (Vestre 1976). Som det fremgår av tabellen nedenfor, er betydningen av lønn (gode økonomiske kår) som trivselsfaktor tredoblet i løpet av de siste 15 år, og betydningen av "anseelse og respekt" er doblet. Lønnsforhold (økonomiske kår) var i 1974 en av de to minst viktige trivselsfaktorer; i 1989 rangerer den som nummer tre. Anseelse har rykket opp fra en åttende til en femteplass. Det er likevel ikke mer enn henholdsvis ca 1/3 og ca 1/4 av lærerne som har nevnt disse faktorene - på tross av at dårlig lønn og synkende anseelse er temaer som har vært fokusert i debatten om lærerne, ikke minst fra fagorganisasjonens side.

Tabell 2 Trivselsfaktorer. Prosent. (Hver respondent kunne krysse av for tre faktorer.) Rangering av faktorene i parentes.

	1974	1989
Godt samarbeid m. foreldre	47 (3)	24 (6)
Gode kollegiale forhold	77 (1)	66 (1)
Anerkjennelse fra elever og foreldre	11 (9)	16 (8)
Høve til å søke hjelp hos spesialister	14 (7)	6 (10)
Skolemotiverte og interesserte elever	72 (2)	40 (2)
Gode muligheter for selvstendig arbeid	16 (5)	33 (4)
Demokratisk skoleledelse	15 (8)	16 (8)
Anseelse for yrket i samfunnet	13 (9)	26 (5)
Gode økonomiske kår	11 (9)	35 (3)
Muligheter for etterutdanning	24 (4)	24 (6)

Det er fortsatt gode kollegiale forhold som nevnes som viktigste trivselsfaktor, av ca 70 prosent. Og betydningen av skolemotiverte elever er fortsatt nest viktigst for trivselen, men prosentandelen som nevner denne faktoren er nesten halvert, til 40 prosent. Dette gjenspeiler kanskje at debatten om ni-årig skole, hvor manglende

³ Hvordan det er med lærerne utdannet i Bergen fremgår ikke, fordi svarene er gitt med referanse til fylke. Dermed kommer lærerne utdannet i Bergen og på Stord i samme gruppe.

skolemotivasjon på ungdomstrinnet var fremtredende, har fortatt seg. Betydningen av godt samarbeid med foreldre er halvert, til ca 25 prosent, og har sunket fra tredje til sjetteplass.

Materialet viser dermed en betydelig forskyvning i lærerens trivselsfaktorer - fra temaer som relasjoner til elevene og deres foreldre, i retning av ytre belønninger, som lønn og anseelse. Mulighetene for selvstendig arbeid nevnes av dobbelt så mange i 1989 som i 1974. Kanskje er dette uttrykk for en sterkere profesjonsorientering blant lærerne.

Det er knapt overraskende at kollegiale forhold oftere nevnes av kvinner enn av menn, mens lønnsforhold oftere nevnes av menn enn av kvinner, og oftere av lærere i større byer. Det er også verdt å merke seg at kollegiale forhold betones oftere av lærere som fortsatt er i skolen, enn av lærere som ikke arbeider i skolen.

De lærere som betoner muligheter for etterutdanning som en trivselsfaktor (24 prosent, som i 1974) er relativt oftere enn andre utilfreds med sin utdanning, ønsker oftere lenger utdanning, og uttrykker oftere behov for etterutdanning.

7.4 Tidsbruk og vektlegging i skolen

I norsk skole har det i en god del år vært et bærende prinsipp at alle elever skal få undervisning i samsvar med sine forutsetninger. Samtidig har det vært arbeidet for at flest mulig elever skal gå i vanlige klasser, og ikke skilles ut i spesialklasser eller gå i spesialskoler. Det kan synes som disse prinsippene, som betegnes som individualisering og integrering, står sterkere blant skolepolitikere og ledende skolefolk enn i den allmenne offentlige debatt. På store deler av 80-tallet var det i hvert fall andre temaer som stod høyere på dagsordenen i den allmenne skoledebatten. Ett sentralt tema var den angivelige nivåsenkning - elevene lærer mindre enn før, og de lærer ikke de riktige tingene.

Lærere kommer lett i klemme mellom kravene om individualisering og integrering på den ene side, og kravet om kunnskapsskolen på den annen. Selv om lærertettheten har økt (mer som følge av nedgang i årskullene enn på grunn av sterk ressursinnsprøyting ved integrasjon av funksjonshemmede) må de fleste lærere fortsatt forholde seg til klasser på 20-30 elever. Gjennom sin lærerutdanning er de blitt påvirket av skolepolitiske hovedideer - undervisningen skal individualiseres; det er rett og riktig at svake elever integreres. Viktigere enn den ideologiske påvirkning i lærerutdanningen er nok imidlertid det faktiske forhold at de svake elevene er der - og ved bare å være der stiller krav om tilpasset undervisning. Samtidig vil lærerne være under påvirkning av den offentlige debatt, og kan f.eks. merke seg Hernesutvalgets uttalelse om at Mønsterplanens intensjoner er gode, men urealistiske. (At akkurat dette utsagnet refererer til lokale læreplaner kan lett gå hus fordi - både i avisredaksjoner og hos lærere.)

Lærere kommer dermed i den situasjon at de i sitt daglige virke føler at kravene til deres virke er urealistiske, de kan føle at de kommer til kort, og gjennom den offentlige debatt får de signaler om at andre mener det samme. At de ulike aktørers premisser for kritikk ikke alltid er like klare, er ikke til hinder for at den enkelte lærer kan føle at han/hun pålegges oppgaver som mange med ham/henne mener er urealistiske - og som skolen kanskje heller ikke *burde* ha.

Av tabell 3 og 4 fremgår det klart at et stort flertall av lærerne mener de ideelt sett bør fordele sin tid og oppmerksomhet likt mellom elevene, mens et nesten like stort flertall meddeler at i realiteten får de svakeste mest tid. Nærmere analyser viser at selv blant de som mener man bør bruke mer tid på å stimulere de dyktigste, er det 2/3 som sier at de faktisk bruker mest tid på de svakeste.

Tabell 3 Lærernes oppfatning av hvordan tid og oppmerksomhet bør fordeles. Prosent.

Bør gi alle like mye tid og hjelp	73
Bør hjelpe de svakeste mest	19
Bør bruke mer tid på å stimulere de dyktige	8
	<hr/>
	100

Tabell 4 Lærernes oppfatning av hvem de reelt gir mest tid til. Prosent.

De flinkeste/dyktigste	3
Mellomgruppen	36
De svakeste	62
	<hr/>
	101

Det gjenspeiler vel rådende verdimønstre at kvinner oftere enn menn tilkjenner seg at de gir mest av sin tid til de svakeste. Det er mer uklart hvorfor de som mener man bør hjelpe de svakeste mest, oftere mener at deres utdanning burde vært lenger. Men det er mulig de opplever behov for spesialpedagogisk kompetanse, som de håper å kunne få dekket gjennom forlenget utdanning.

Av de to følgende tabeller (5 og 6) går det fram at et relativt knepent flertall av lærerne mener det legges for liten vekt på kunnskapstilegnelse i dagens skole, og at et noe større flertall mener det legges for liten vekt på at elevene skal lære seg å yte en jevn arbeidsinnsats.

Tabell 5 Læreres oppfatninger av vekten på kunnskaps-
tilegnelse i dagens skole. Prosent.

Altfor sterk vekt	1
Noe for sterk vekt	3
Passe sterk vekt	42
Noe for liten vekt	45
Altfor liten vekt	10
	<hr/>
	101

Tabell 6 Lærernes oppfatning av vekten på at elever skal
lære seg å yte en jevn arbeidsinnsats i dagens
skole. Prosent.

Altfor sterk vekt	0
Noe for sterk vekt	1
Passe vekt	38
Noe for liten vekt	47
Altfor liten vekt	15
	<hr/>
	101

Nærmere analyser viser at det er betydelig samvariasjon i svarene på de to spørsmål: de som mener det legges for lite vekt på det ene, mener også at det legges for lite vekt på det annet. Kjønn synes ikke å ha betydning for vurderingen av spørsmålet om kunnskapstilegnelse, mens menn relativt oftere enn kvinner finner at det legges for liten vekt på å fremme jevn arbeidsinnsats. De som har lagt vekt på skolemotiverte elever som en trivselsfaktor (se 7.3), hevder relativt oftere enn de øvrige lærerne at det legges for liten vekt på kunnskapstilegnelse i dagens skole. Videre er det sammenheng mellom synet på hvilke elevgrupper som bør få mest tid, og synet på betoningen av kunnskapstilegnelse i dagens skole. I lærergruppen som helhet er det et flertall som mener det legges for lite vekt på kunnskapstilegnelse. Men blant de som gjerne vil tilgodese de svakeste elevene, er det et mindretall som mener kunnskapstilegnelse står svakt i dagens skole.

Sammenfattende viser svarene at de svakeste elevene får mer tid enn lærerne egentlig ønsker å gi dem. Om dette gjenspeiler realiteter, vet vi egentlig ikke. Men det er sannsynliggjort at det er de svakere elevene som styrer lærernes progresjon gjennom fagstoffet (Lundgren 1972).

Fra en side sett kan resultatene i de to siste tabeller sammenfattes slik: De fleste lærerne mener det legges for lite vekt på kunnskapstilegnelse og arbeidsinnsats; et mindretall på ca 40 prosent forsvarer den vektlegging de selv er med på å iverksette. Fra en annen side sett er det kanskje nærmest oppsiktsvekkende at ca 40 prosent av lærerne uttrykte tilfredshet med dagens vektlegging, på tross av at de stilles overfor krav som kan synes vanskelig å forene, og på tross av at sentrale

aktører i den offentlige debatt kan oppfattes som å mene at veien ut av dilemmaene vil være en større vektlegging på tradisjonelle verdier som kunnskap og arbeidsinnsats.

7.5 Vurderinger av læreryrket

To spørsmål fra tiårsundersøkelsen må antas å gjenspeile lærernes relativt helhetlige vurderinger av læreryrket:

- Vil du anbefale andre å bli lærer?
- Har du noengang søkt arbeid uten tilknytning til læreryrket, og har du evt. fått slikt arbeid?

Det førstnevnte kan gjenspeile oppfatninger og meninger om yrket, på et relativt uforpliktende plan. Det å søke og evt. ta imot andre typer stillinger gjenspeiler faktiske handlinger. Disse handlinger skyldes ikke nødvendigvis direkte mistrivsel i yrket, men vil vel som regel måtte forstås som uttrykk for at man mener arbeidslivet utenfor skolen er mer tiltrekkende enn læreryrket.

Svarene på det førstnevnte spørsmål fremgår av tabell 7. Her er også tilsvarende svar fra andre yrkesgrupper inkludert.

Tabell 7 Vil du anbefale andre å bli lærer/førskolelærer osv. Prosent.

	Lærere (N=445)	Førsk.l. (N=746)	DH-kand. (N=157)	Ing. (N=520)	Sykepl. (N=570)
Ja, utvilsomt	16	27	60	45	33
Ja, sannsynligvis	34	40	31	44	40
Usikker	28	19	6	9	15
Neppe	19	12	3	1	10
Nei	3	3	1	1	3
	101	101	101	100	101

Lærerne skiller seg ut ved at bare ca 50 prosent utvilsomt eller sannsynlig vil anbefale yrket; det tilsvarende tall for de øvrige yrkesgrupper varierer mellom 67 prosent (førskolelærere) og 91 prosent (DH-kandidater).

I et oppfølgingsspørsmål ble de lærere som hadde svart "nei" eller "neppe" anmodet om å oppgi viktigste grunn til dette. I praksis viste det seg at mange oppgav to grunner, se tabell 8.

Tabell 8 Viktigste grunner for ikke å anbefale læreryrket (N=90). Absolutte tall.

	1. grunn	2. grunn
Lønnsforhold	42	20
Knappe ressurser	20	9
(Manglende) status/anseelse	10	13
Psykisk arbeidsmiljø	9	10
Personalpolitikk	1	11

Som grunner til ikke/neppe å anbefale yrket nevnes først og fremst det vi foran har kalt ytre arbeidsforhold, så som lønn og manglende anseelse. Lønn nevnes av i alt 62 av 90 lærere (dvs. 69 prosent), manglende anseelse av 23 (26 prosent). Indre arbeidsforhold, så som skolens ressursituasjon, psykiske arbeidsmiljø og personalpolitikk nevnes ikke av mer enn ca 15-30 prosent.

Lærernes rangering av årsaker for ikke/neppe å ville anbefale yrket, er for de fire førstnevnte faktorer lik førskolelæreres rangering. Førskolelærerne nevner imidlertid fysisk arbeidsmiljø oftere enn personalpolitikk.

Nesten 1/4 av lærerne (23 prosent) hadde søkt og fått arbeid uten tilknytning til læreryrket (se tabell 9 nedenfor). (En fjerde kategori, de få som hadde søkt, fått, men ikke tatt arbeid utenfor skolen, er her slått sammen med midtkategorien).

Tabell 9 Lærere som har søkt arbeid uten tilknytning til læreryrket. Prosent.

Ja, søkt, fått og tatt	23
Ja, søkt, ikke fått/ikke tatt	20
Nei	58
	101

Svarene på de to spørsmål om vurderinger av læreryrket har rimeligvis høy grad av samvariasjon - de som ikke eller neppe vil anbefale yrket til andre, har relativt oftere enn andre lærere tatt arbeid utenfor skolen. De som ikke eller neppe vil anbefale læreryrket er også mer kritiske til utdanningen enn andre lærere.

Mannlige lærere, og lærere som bor i storby, er overrepresentert blant de som har tatt eller søkt stilling utenfor skolen. De som ikke har søkt slik stilling, legger sjeldnere enn andre vekt på økonomiske kår som trivselsfaktor. Denne gruppen markerer også oftere et behov for forlenget utdanning.

Av de fem utdanningsgrupper som var med i tiårsundersøkelsen, har også førskolelærerne og sykepleierne fått spørsmål om de har søkt seg bort fra yrket.

(Det har ikke vært naturlig å stille dette spørsmålet til ingeniører og DH-kandidater med økonomisk-administrative fag, som ikke har et så entydig forhold mellom utdanning og det yrket de utdanner seg for.) Lærerne viser seg å være minst trofaste mot sin yrkesutdanning: mens det blant lærerne bare var 58 prosent, er det blant førskolelærere 69 prosent, og blant sykepleierne hele 82 prosent som aldri har søkt stilling utenfor sitt yrke. Dette gjenspeiler vel imidlertid for det første ulikheter i utdanningens art like meget som mulig manglende tilfredsstillelse i yrket - allmennlærerutdanning oppfattes vel som meget anvendelig av arbeidsgivere utenfor skolen, og mer anvendelig enn de to andre utdanninger. For det annet virker kjønn inn: kvinnelige lærere er omtrent like trofaste mot skolen som førskolelærerne er det (og av de sistnevnte er 93 prosent kvinner).

7.6 Er lærere utilfredse?

Lærernes svar i tiårsundersøkelsen og andre undersøkelser tilsier at svaret på dette spørsmålet skulle være et ubetinget ja. Lærere er mer utilfredse enn andre med hensyn til sin utdanning. De vil sjeldnere anbefale yrket til andre, og de søker seg bort fra yrket mer hyppig enn andre sammenlignbare yrkesgrupper søker seg bort fra sine yrker. Den manglende tilfredshet kan bunne i misnøye med hva de må gjøre eller ikke får gjort i yrkesutøvelsen (for lite vekt på kunnskapstilegnelse), eller misnøye med ytre forhold (lønn og anseelse er blitt langt viktigere trivselsfaktorer for lærerne i løpet av de siste 15 år).

Denne konklusjonen bør imidlertid ikke trekkes for langt. Svarene må også tolkes ut fra at de ble avgitt i februar 1989, altså mot slutten av en periode da læreres misnøye var blitt fokusert på av fagorganisasjoner, massemedia og vanlige lærere. Selv om jappetiden var på hell, hadde nok mange av vurderingene sin basis i lærernes opplevelser i denne tiden, da det ble skapt et inntrykk av at jobber utenfor det offentlige var gullkantede. Siden da har det vært flere omganger med innskrenkninger i flere av de bransjene som noen lærere gikk over til. Søkningen bort fra læreryrket har nok også fortatt seg - det er lite annet å søke på, og det er ofte tale om jobber i privat sektor som har vist seg å være usikre. Dette er nok en av forklaringene på at søkningen til lærerutdanning har tatt seg opp igjen de siste par-tre årene. Og det ville ikke være unaturlig om flere lærere nå ville anbefale yrket til andre.

Den offentlige debatt om kvalitet i utdanningssystemet hadde også spesielle trekk i 1988/89 - i forlengelsen av OECD-evaluering, Hermesutvalget m.m. Man kunne få inntrykk av at det var opplest og vedtatt at kvaliteten var lav, nivåsenkningen sterk, og at Mønsterplanen av 1987 var et tvilsomt grunnlag for skolens arbeid. I løpet av de siste par årene er vel også denne debatten blitt mer nyansert. Kanskje det betydelige mindretall som mente kunnskapstilegnelse hadde passe vekt i skolen, er blitt styrket.

Fra en side sett er det rimelig å anta at hvis lærerne i 1989 syntes mye annet var vondt og leit, så tok de i samme slengen også hardt i hva angår lærerutdanningens kvalitet. Her er det imidlertid verdt å merke seg at svarene føyer seg inn i et mønster - både tidligere norske undersøkelser og utenlandske undersøkelser (som ikke er referert i detalj her) viser at et flertall av lærerne er mer eller mindre misfornøyde med sin utdanning. Dette fenomenet synes å gjøre seg gjeldende relativt uavhengig av lærerutdanningsordning, selv om det kan spores variasjoner. På dette grunnlag må man anta at endringer i lærerutdanningen som bare innebærer variasjoner over samme lest ikke vil endre vurderingene. Den type reform som synes å kunne ha et visst håp om å resultere i bedre lærerutdanning (sett fra lærernes side) er utdanningstyper hvor tilknytningen til lærerutdanningsinstitusjonen blir svakere (i hvert fall i perioder i utdanningen) og tilknytningen til skolen - praksis - blir sterkere. Slike reformer ble foreslått av lærerutdanningsutvalget (NOU 1988:32), men synes å ha blitt høflig, men bestemt ignorert i de seneste stortingsmeldingene om saken. Desentralisert lærerutdanning er en annen modell som i dette perspektiv ser ut til å ha positive virkninger (jf. Jordell 1991).

Et annet, men antagelig mindre vesentlig moment, kan være at vi her til lands "strekker fellen for langt", når vi sertifiserer lærere for undervisning i alle fag på ni klassetrinn. En noe større nøkternhet her ville medføre en mer spesialisert utdanning, som kanskje ville bli vurdert mer positivt. Her kan vedtaket om fire-årig lærerutdanning resultere i endringer, ikke i kompetansespørsmålet, men ved at lærere forpliktet til å studere flere av skolens fag i løpet av lærerutdanningen, mot til nå bare tre-fire. Med et bredere faglig grunnlag som basis, kan det også vise seg at vurderingene av lærerutdanningen blir mer positiv.

Litteratur

Arfwedson, G (1984): *Det är inte lärarutbildernas fel*. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning, Institutionen för pedagogik, Forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion, rapport nr 5, 1984.

Enoksen, J-A og Støren, L (1990): *Arbeid, omsorg eller videreutdanning? En undersøkelse av høyskolekandidater ti år etter eksamen*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 2/90.

Holthe, H og Pedersen, N K (1979): *Lærerutdanning*. Upublisert hovedoppgave fra Statens Spesiellærerhøgskole.

- Jordell, K Ø (1982): *Det første året som lærer. En spørreskjemaundersøkelse.* Tromsø, Universitetet i Tromsø, Avdeling for praktisk-pedagogisk utdanning, rapport nr 1, 1982.
- Jordell, K Ø (1986): *Fra pult til kateter. Om sosialisering til læreryrket - en teoretisk studie.* Tromsø, Universitetet i Tromsø, Avdeling for praktisk-pedagogisk utdanning, rapport nr 1, 1986.
- Jordell, K Ø (1991): Learning to teach through teaching and being taught. I *Scandinavian Journal of Educational Research*, 35, s. 131 - 144.
- Lortie, D C (1975): *Schoolteacher. A Sociological Study.* Chicago, University of Chicago Press.
- Lundgren, U P (1972): *Frame Factors and the Teaching Process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching.* Stockholm, Almqvist & Wiksell/Göteborg Studies in Educational Sciences 8.
- NAVFs utredningsinstitutt (1989a): *Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen 1987.* Oslo. Notat 3/89.
- NAVFs utredningsinstitutt (1989b): *Fire kvinneyrker og ett mannsyrke. En undersøkelse av arbeidsmarkedssituasjonen blant kvinner og menn for tre årskull nyutdannede høgskolekandidater.* Oslo. Notat 4/89.
- NOU 1988:32: *Mot et lærerrikt samfunn.*
- Osborg, P (1981): Læreres syn på si grunnutdanning. I *Pedagogen*, 24, nr 6, s 22-26 og s 61.
- Ryan, K a o (1979): "My teacher education program? Well ... " First-Year teachers reflect and react. I *Peabody Journal of Education*, 56, s. 267 - 271.
- Vestre, S E (1976): Lærer i 70-årenes skole. I *Vår skole*, 62, nr 1 - 2 (dobbeltnr).

8 "Omsorg = pengesorg" og stor avgang fra kvinneyrkene?

Av Liv Anne Støren

8.1 Innledning

Flukt fra omsorgsykker har vært tema for debatt siden midten av 80-tallet. Mange mener avgangen er svært stor, og ulike tall har vært presentert i media, basert på mer eller mindre korrekte gjengivelser av resultater fra undersøkelser. Situasjonen på egen arbeidsplass, for eksempel i en "opphetet" periode i 1987/88, kan også ha ført til generaliseringer og enkelte kjappe konklusjoner. At det er få menn i pleie-, omsorgs- og undervisningsyrker, og at de få mennene som er der oftere enn kvinnene velger alternative karriereveier, har også ført til konklusjoner om stor flukt fra slike kvinneyrker. Det faktum at kvinneyrkene er lavlønne i forhold til mannsyrker med samme utdanningsnivå, og at jobbene innenfor yrkene ofte er belastende, har bidratt til å styrke troen på at avgangen fra disse yrkene *må* være stor.

I dette kapitlet ser vi på omfang av, og årsak til, avgang fra læreryrket, sykepleieryrket og førskolelæreryrket i løpet av de første ti årene etter høgskoleeksamen. Omfanget av slik avgang vil avhenge av hva slags definisjon av primæryrket en benytter. Vi vil vise at avgangen fra primæryrkene i løpet av ti år er liten, nesten uansett definisjon. Selv om avgangen er liten, vil vi se på årsakene til at noen velger alternative yrker, både ut fra statistiske analyser og ut fra de grunner personene selv oppgir til at de skifter jobb. Vi vil også se på om det særlig er mennene som forsvinner fra omsorgs- og undervisningsyrkene, og hvilken betydning dette kan ha for "flukten" fra yrkene.

Vi har data fra en undersøkelse av høgskolekandidater ti og et halvt år etter eksamen, som Utredningsinstituttet gjennomførte i 1989. En nærmere presentasjon av undersøkelsen gis i Enoksen og Støren (1990). Vi konsentrerer oss her om tre av gruppene som var med; førskolelærere, allmennlærere og sykepleiere uteksaminert våren 1978. Svarprosenten i undersøkelsen var 70. Intervjupersonene var bedt om å oppgi alle jobber de hadde hatt i ti-års perioden fram til 6. februar 1989. Disse jobbene ble gitt en yrkeskode i følge Nordisk standard for yrkesklassifisering

(SSB 1984). I tillegg registrerte vi også jobbene ved en noe mer findelt stillingskode¹.

8.2 Hva kan vi regne som avgang fra førskolelæreryrket, læreryrket og sykepleieryrket?

Det finnes vel neppe en autorisert definisjon på hva som er avgang eller "flukt" fra yrket. Vi skal her presentere mål på avgang ut fra to ulike definisjoner.

En nokså streng definisjon kan vi her kalle "*primæryrke*"-definisjonen. Her regnes førskolelærere og lærere som ikke har fått yrkeskode for pedagogisk arbeid² å være utenfor sitt yrke. Sykepleiere som ikke har fått yrkeskode for oversykepleier, jordmor eller sykepleier ellers regnes å være utenfor yrket. Grunnen til denne avgrensningen er at vi synes det er av interesse å se på forskjeller mellom dem som blir igjen "på gulvet", i dette tilfellet i barnehagene, ved sykesengene eller opptatt med undervisning, og dem som velger å bruke utdanningen sin på annen måte.

En annen, *utvidet* definisjon kaller vi "*mykt yrke*"-definisjonen. I tillegg til yrker som omfattes av "*primæryrke*"-definisjonen, omfatter "*myke yrker*" også arbeid i undervisnings-, sosial-, omsorgs- eller pleiesektoren som er dreid bort fra primæryrket. For eksempel omfatter "*mykt yrke*"-definisjonen sykepleiere eller lærere som har fått yrkeskode for "sosialt arbeid"³. Vi inkluderer også personer med sykepleierutdanning som har fått yrkeskode for lærer og som er sykepleielærere. Sykepleielærerne har svært ulike arbeidsforhold, fra forelesningsaktivitet eller kateterundervisning til veiledning i avdeling og ved sykesengen.

Administrativt arbeid er ikke innlemmet i noen av disse to definisjonene, men ses her på som *avgang fra yrket*. Det gjelder for eksempel arbeid der kandidatene i sin karriere har fjernet seg fra de "lokale" arbeidsplassene, for eksempel fra skolen. Noe slikt arbeid kan ses som direkte relevant i forhold til utdanningen. En del av det administrative arbeidet som enkelte av høgskolekandidatene har, kunne de kanskje ikke fått uten å ha tatt høgskoleutdanningen. Det er imidlertid vanskelig å skille relevant administrativt arbeid fra annet administrativt arbeid.

¹ Eksempel: Sykepleielærere som i følge den standardiserte yrkeskodelisten fikk den samme koden som andre lærere, fikk i tillegg en stillingskode for å kunne skille dem fra andre lærere.

² Omfatter førskolelærere, spesialpedagoger, undervisningskonsulenter, skoleledere, universitets- og høgskoleansatte (som utfører undervisning), adjunkter, lektorer, lærere (herunder faglærere).

³ Omfatter miljøarbeidere, sosionomer, barne- og sykehjemsbestyrere, ungdomsledere ol.

8.3 Hvor mange er i yrket ti år etter eksamen? Har lærerne større avgang enn sykepleierne?

Hvilken av de tre høyskoleutdanningene som hadde størst eller minst avgang fra yrket, varierer etter hvilken av definisjonene vi legger til grunn. Etter "primæryrke"-definisjonen var avgangen om lag like stor i alle tre gruppene, men noe mindre blant førskolelærerne enn blant sykepleierne og lærerne. Etter "mykt yrke"-definisjonen er avgangen størst blant lærerne. Hovedtendensen er likevel klar. *Avgangen fra yrkene er liten i følge begge definisjonene*, med mellom 85 og 93 prosent av de yrkesaktive i relevant yrke ti år etter eksamen (se vedlegg 1). Det er også verdt å merke seg den store *likheten* mellom de tre høyskolegruppene i yrkesforløpet.

Hadde vi hatt en tredje definisjon, der vi inkluderte offentlig administrativt arbeid som relevant yrke, ville vi knapt registrert noe avgang fra førskolelærer- eller sykepleieryrket. I dette ligger en forutsetning om at høyskoleutdanningen er relevant for det meste av det administrative arbeidet som høyskolekandidatene er registrert med ti år etter eksamen. Det er det nok ofte, for eksempel kan det innebære administrasjon av kommunalt ansatte med samme type høyskoleutdanning som en selv har. Ti år etter eksamen var det bare 5 prosent av de yrkesaktive sykepleierne som hadde annet arbeid enn sykepleiearbeid, sosialt, pedagogisk eller offentlig administrativt arbeid. Tilsvarende andel av førskolelærerne var 4 prosent, og av lærerne 11 prosent (Enoksen og Støren 1990).

Andelen av yrkesaktive *lærere* som var i pedagogisk yrke ti år etter eksamen var 85,5 prosent i desember 1988, i følge "primæryrke"-definisjonen. Siden det ikke var så vanlig blant lærerne som blant sykepleierne og førskolelærerne å inneha yrker som fikk kode for "sosialt arbeid", var resultatene for lærerne nesten like etter de to definisjonene (se vedlegg 1).

Andelen av yrkesaktive *førskolelærere* som var i pedagogisk arbeid ti og et halvt år etter eksamen var 89,5 prosent etter "primæryrke"-definisjonen, mot 93,4 prosent i følge "mykt yrke"-definisjonen. Blant *sykepleierne* gir de to definisjonene større forskjeller; henholdsvis 85,2 og 92,2 prosent var i yrket desember 1988.

Det var heller ikke særlig flukt fra yrket i betydningen overgang til *yrkespassivitet*. Andelen av alle som var i inntektsgivende arbeid var høy i hele ti-årsperioden, og ti og et halvt år etter eksamen var rundt 90 prosent av kvinnene i de tre utdanningsgruppene yrkesaktive minst ti timer pr uke. Derimot var det svært mange - særlig sykepleiere - som arbeidet *deltid* (Enoksen og Støren 1990). Vi tar ikke her opp den personellmangel utbredelsen av deltid kan medføre. Vi skal heller ikke ta opp diskusjonen om stort omfang av deltidsarbeid, eventuelt på grunn av sterk slitasje i slike jobber, kan ses på som en form for "flukt" fra yrkene.

Vi skal i fortsettelsen konsentrere oss om personer som har beveget seg *bort fra sykesengene, barnehagene og klasseværelsene*; med andre ord avgang fra yrket etter "primæryrke"-definisjonen.

8.4 Øker avgangen mye i løpet av ti år etter eksamen?

Andelen av yrkesaktive førskolelærere som ett år etter eksamen var i *pedagogisk arbeid* etter "primæryrke"-definisjonen var 94,8 prosent, mot 89,5 prosent ti år etter eksamen. Det vil si en reduksjon i andel i yrket på 5 prosentenheter fra første året etter eksamen til ti år etter eksamen. Vi kan ikke si at det innebærer en stor økning i avgang fra yrket i løpet av de ti årene vi undersøkte. I forhold til påstander vi har støtt på om at den gjennomsnittlige levetiden i førskolelæreryrket er tre år, eller at ingen er igjen i yrket etter ti år, må en si at våre resultater peker i en helt annen retning, og i retning av stabilitet.

I disse tallene ligger det kanskje likevel en vei vekk fra barnehagene og over i annet pedagogisk arbeid, som det kanskje kan være grunn til å bekymre seg over. Men det er ikke så altfor mange som følger den veien heller, i følge våre tall. Andelen av yrkesaktive som var førskolelærere (styrere og avdelingsledere i barnehager samt vanlige førskolelærere) var 72 prosent ti og et halvt år etter eksamen. Det var altså 17 prosent som var i *annet pedagogisk arbeid* enn førskolelæreryrket, en andel som økte i løpet av ti år etter eksamen, fra 6 prosent første året etter eksamen. Førskolelærere i annet pedagogisk arbeid omfattet først og fremst spesialpedagoger og lærere. Flukt fra yrket kan dette neppe kalles, men snarere helt naturlige karriereveier. Men det må sies å være et problem at *mennene forsvinner fra barnehagene*; bare 34 prosent av mannlige yrkesaktive førskolelærere var i førskolelæreryrket ti år etter eksamen. Mennene gikk til annet pedagogisk arbeid, og i stor grad til "sosialt arbeid". Dette innebærer ikke noen stor flukt fra barnehagene, siden mennene er så få. Men det innebærer at det blir svært få menn i barnehagene, noe som *kan* påskynde at stadig færre menn vil ønske å arbeide i barnehager.

Blant *sykepleierne* ble andelen av yrkesaktive som var i primæryrket redusert fra 96,4 prosent i 1979, ett år etter eksamen, til 85,2 prosent i 1988, ti år etter eksamen. Blant *lærerne* ble andelen i pedagogisk arbeid redusert omtrent tilsvarende, fra 96,4 prosent til 85,5 prosent.

Blant sykepleierne og lærerne finner vi liknende tendenser som blant førskolelærerne til at relativt flere menn enn kvinner hadde forlatt yrket, selv om utslaget er svakere og minst markert blant lærerne. Andel av yrkesaktive mannlige lærere som var i pedagogisk arbeid ett år etter eksamen var 94 prosent, mot 74 prosent ti år etter eksamen. Tilsvarende tall for mannlige sykepleierne var henholdsvis 92 prosent første året og 59 prosent ti år etter eksamen (Enoksen og Støren 1990).

Avgangen fra primæryrket var altså stor blant *mannlige førskolelærere og mannlige sykepleiere*, ellers må avgangen sies å ha vært liten i løpet av de første ti årene etter eksamen. Hvordan utviklingen er etter 15 og 20 år i yrket, bør senere undersøkelser kunne gi svar på.

At avgangen er liten fra disse kvinneyrkene, er etter vår oppfatning lite å undres over. Kvinners deltaking i arbeidslivet er blitt nærmest en selvfølge, og en kan vel i dag forvente at de fleste kvinner med tre-årig utdanning på høgskolenivå (ofte fire-årig eller mer på grunn av videreutdanning) er yrkesaktive. At de er yrkesaktive i yrker som samsvarer med utdanningen, er vel heller ikke å undres over. Det innebærer at yrkesidentiteten er stor; yrkene er valgt bevisst. Utdanningene til pedagogiske yrker og sykepleieryrket er også bare i begrenset grad anvendbare utenfor sine delarbeidsmarkeder, som vi kan kalle "omsorgsmarkedet". Det vil si at det er et begrenset antall jobber utenfor "omsorgsmarkedet" der disse utdanningene uten videre kan brukes. Samlet fører dette til at det er liten grunn til å undre seg over at selv om lønnen i disse kvinneyrkene kan være lav og arbeidsforholdene heller ikke så bra, er ikke "flukten" så stor likevel.

8.5 Når skjer yrkesovergangen - av hvem? Overgangsanalyse

Datamaterialet om høgskolekandidatene gir mulighet for å se når i perioden 1979-88 det var mest sannsynlig at en yrkesovergang skjedde, og se på årsaker til slik overgang. Dette gjør en ved å teste effekten av et sett av uavhengige variable på *sannsynligheten for at en yrkesovergang skjer*. Dette kalles overgangsanalyser.

Den gjennomsnittlige sannsynlighet for *yrkesovergang* i løpet av perioden var liten; i underkant av to prosent per år blant lærerne og førskolelærerne, om lag to og en halv prosent blant sykepleierne. Sannsynligheten var mye større for menn enn kvinner.

Som omtalt foran var det en høyere andel menn enn kvinner som hadde gått ut av primæryrkene ti år etter eksamen. Denne tendensen syntes å være sterkest blant førskolelærerne og svakest blant lærerne. Dette bildet er noe annerledes når det gjelder *sannsynlighet for yrkesovergang*. Forskjellen mellom menn og kvinner er da ikke minst blant lærerne. Hvis en var i et pedagogisk yrke, var sjansen for å gå ut av yrket nær 4 ganger så stor for mannlige lærere som for kvinnelige, mens sannsynligheten for å gå ut av sykepleieryrket var ca 3 ganger så stor for mannlige sykepleiere som for kvinnelige⁴. Sannsynligheten for at førskolelærere skulle gå ut

⁴ Når det er større forskjell mellom menn og kvinner blant lærerne enn blant sykepleierne i overgangssannsynlighet, har det ikke sin bakgrunn i at mannlige lærere har en spesielt stor sannsynlighet for overgang. Men *kvinnelige* lærere har særlig *lav* overgangssannsynlighet sammenliknet med kvinnelige sykepleiere, slik vi her har definert primæryrke.

av pedagogiske yrker var nær 5 ganger så stor for mannlige førskolelærere som for kvinnelige⁵.

8.6 Hva har betydning for yrkesovergangen: Kjønn, bostedsstrøk, lederstilling, arbeidstid, arbeidsmarkedsvariasjoner eller antall barn?

I vedlegg 2 presenteres resultater for analyser av overgang til ikke-pedagogisk yrke ett år for førskolelærere og allmennlærere som var i pedagogisk yrke året før, og tilsvarende for overgang til ikke-sykepleieryrke blant sykepleiere. Tallgrunlaget er noe lavt, og det er trolig én grunn til at vi får statistisk sikre utslag bare for få av de faktorene vi trekker inn i analysen (se vedlegg 3). Det er derfor noe begrenset hva disse analysene kan forklare om yrkesovergang.

Verken *tallet på barn* eller det å ha *lederstilling* synes å ha effekt på tilbøyeligheten til yrkesovergang.

En kunne kanskje forvente at det å få en lederstilling økte tilbøyeligheten til å bli i yrket. I stedet *kan* resultatene tyde på at lederstillinger i noen grad kan være springbrett ut av yrket. Det er en tendens, men ikke signifikant, til at lederstilling økte tilbøyeligheten til yrkesovergang blant lærere og sykepleiere. Lederstilling (styrer i barnehage) er relativt lett å oppnå for førskolelærere, men er sjeldnere blant sykepleiere og særlig blant lærere (Enoksen og Støren 1990).

Blant *lærerne* er sannsynligheten for yrkesovergang 4 ganger så stor i perioden 1985-88 som i 1979-81. Det betyr at den gode *arbeidsmarkedsituasjonen* som lærerne fikk etter 1984, har økt lærernes tilbøyelighet til å gå ut av yrket. Trolig har også det som kalles "jappe-perioden" i disse årene spilt inn og økt yrkesmobiliteten blant lærerne. Ellers er det bare *kjønn* som har en effekt på sannsynligheten for yrkesovergang. Kvinnelige læreres sannsynlighet til å skifte yrke var under en tredel av mennenes, når alle andre faktorer var holdt konstante.

Blant *sykepleierne* hadde *kvinner* ca halvparten så stor sannsynlighet for yrkesovergang som menn, når alle andre forhold var holdt konstante. Det er ingen klare forskjeller mellom de ulike periodene 1979-81, 1982-84 eller 1985-88 når det gjelder sannsynligheten for yrkesovergang. Det er rimelig, siden arbeidsmarkedsforholdene var jevnt gode for sykepleierne i hele perioden. *Arbeidstid* har stor betydning for sykepleierne, og betydningen er forskjellig for menn og kvinner. Separate analyser av mannlige og kvinnelige sykepleiere viser at deltidsarbeidende mannlige sykepleiere hadde nesten 5 ganger så stor sjanse for yrkesovergang som

⁵ Det er her ikke tatt hensyn til forskjeller mellom menn og kvinner i for eksempel arbeidstid, eller andre forhold som kan ha betydning for yrkesovergang. Det er gjort i vedlegg 2, og tendensen er klart den samme.

heltidsarbeidende. Deltidsarbeid reduserte derimot kvinnenes sjanse for yrkesovergang med over 50 prosent. Dette kan tyde på en sterkere karriereorientering blant heltidsarbeidende kvinnelige sykepleiere enn blant deltidsarbeidende. Forskjellen mellom menn og kvinner når det gjelder effekt av arbeidstid har trolig også sammenheng med at det er ulike årsaker til menns og kvinners deltidsarbeid. Blant kvinnelige sykepleiere er det omsorg for barn som oftest er grunnen til deltidsarbeidet (Enoksen og Støren 1990), mens mannlige sykepleieres deltidsarbeid relativt oftere enn kvinners er begrunnet med videreutdanning eller av at de har flere deltidsjobber samtidig (Støren 1991b).

Blant *førskolelærerne* hadde *kvinnene* bare ca en firedel så stor sannsynlighet for yrkesovergang som mannlige *førskolelærere*, når alle andre forhold var holdt konstante. For *førskolelærerne* hadde også *bostedet* betydning. Det var nesten dobbelt så stor sjanse for yrkesovergang i spredtbygde strøk som i storbyer med omland⁶. Dette kan ikke forklares med større tilbøyelighet til å flytte fra spredtbygde strøk for å få ny jobb blant *førskolelærerne* enn de øvrige utdanningsgruppene (Støren 1991a). En forklaring kan være at *førskolelærere* på mindre steder har relativt gode muligheter til å få kommunalt administrativt arbeid. Det er også mulig at om en er *førskolelærer* og ønsker å skifte jobb på et mindre sted, *må* en kanskje velge annet enn barnehagearbeid, fordi andre muligheter er begrenset innenfor yrket en er utdannet til.

Overgangsanalysene kan *oppsummeres* slik: Menn skiftet til ikke-pedagogisk yrke/fikke-sykepleieryrke klart oftere enn kvinner. Deltidsarbeid hadde motsatt effekt for mannlige og kvinnelige sykepleiere. Kvinnelige sykepleiere på heltid skiftet oftere yrke enn de som arbeidet deltid. Overgangsanalysene bekrefter også at læremes misnøye med lønns- og arbeidsforhold siste halvdel av 80-tallet økte tilbøyeligheten til å gå ut av pedagogiske yrker, selv om risikoen for dette fortsatt var nokså lav også da (ca 6 prosent sannsynlighet i gjennomsnitt hvert år etter 1984, mot under 2 prosent i 1979-81).

8.7 Grunner til å skifte jobb

Den informasjonen om årsaker til skifte av yrke som vi kan få fra overgangsanalysene, er i store trekk begrenset til det vi har oppsummert over. Men en annen innfallsvinkel kan gi ytterligere informasjon, ved å se på *intervjupersonenes svar på spørsmål om grunnen til at de startet i de ulike jobbene de hadde i ti-års perioden*.

Vi ser på personer som skifter jobb - i et hvilket som helst år - og som var i sykepleieryrke/pedagogisk yrke året før jobbskiftet, og ser på grunnen til at de

⁶ For definisjon av bostedets sentralitet, se Statistisk Sentralbyrå 1985.

begynte i den nye jobben. Intervjupersonene kunne krysse av for "viktigste årsak til start i ny jobb" av 13 oppgitte svarkategorier (se vedlegg 4).

Har sykepleiere som skiftet til ikke-sykepleieryrke andre grunner til jobbskiftet enn de som skiftet jobb innenfor sykepleieryrket? Vi skal også se på tilsvarende når det gjelder pedagogiske yrker⁷ for førskolelærere og lærere.

"Høyere lønn" slår ikke ut som en viktig årsak til å skifte fra sykepleieryrke til ikke-sykepleieryrke. Andelene som oppga høyere lønn som årsak av dem som skiftet jobb innenfor sykepleieryrke var 4 prosent, mot 2 prosent av dem som skiftet til ikke-sykepleieryrke (vedlegg 4)⁸. Blant mennene separat var det noe vanligere å oppgi lønnsforhold som årsak til jobbskiftet av de som skiftet jobb innenfor sykepleieryrket enn av de som skiftet til ikke-sykepleieryrke (10 mot 8 prosent). Av kvinnene som skiftet til ikke-sykepleieryrke var det ingen som oppga høyere lønn som årsak.

Det var vanligere å peke på "mer interessante og utfordrende arbeidsoppgaver" blant dem som hadde skiftet til ikke-sykepleieryrke enn blant dem som skiftet jobb innenfor sykepleieryrket (38 prosent mot 29 prosent).

De som skiftet til ikke-sykepleieryrke svarte oftere enn andre at de hadde skiftet på grunn av ønske om bedre arbeidsforhold (13 mot 7 prosent), og langt sjeldnere enn andre at de flyttet på grunn av ektefelles/samboers arbeid eller utdanning (5 mot 14 prosent). Det å få mulighet til å benytte videreutdanning i en ny jobb, var en nokså viktig årsak til jobbskifte i begge gruppene, og mest utbredt blant dem som skiftet yrke (13 mot 10 prosent).

Resultatene tyder på at det er ønske om *bedre arbeidsforhold eller mer utfordrende arbeid* som motiverer til skifte fra sykepleieryrke til *ikke-sykepleieryrke*, snarere enn lønnsforhold. Dette kan selvsagt komme av at en ikke regner med å kunne hente så mye lønnsmessig på å gå ut av yrket. Men som vi viser i kapittel 6, har de som er i sykepleieryrket 9 prosent lavere lønn enn de som har gått ut av yrket. Det er altså noe å hente i form av høyere lønn ved å gå ut av sykepleieryrket, men dette gjenspeiles ikke i de svarene sykepleierne ga på årsak til jobbskifte.

Blant lærerne og førskolelærerne var tendensene noe forskjellig fra sykepleierne. Andelen av *førskolelærerne* som oppga høyere lønn som årsak til jobbskifte var

⁷ Sykepleieryrke og pedagogisk yrke er definert etter "primæryrke"-definisjonen.

⁸ Dette er gjennomsnittstall for jobbskifter i ti-årsperioden. Tallene refererer til personer som et år (T1) hadde en annen jobb enn året før, uansett når i perioden dette var. De som skifter jobb er delt i to grupper, de som skifter fra sykepleieryrke til ikke-sykepleieryrke, og de som skifter jobb innen sykepleieryrke.

omtrent den samme (noe høyere) blant dem som gikk ut av pedagogisk yrke⁹ som av dem som skiftet jobb innenfor pedagogiske yrker (henholdsvis 6 og 4 prosent). Svarfordelingen for grunner til jobbskifte var nokså lik for dem som skiftet til ikke-pedagogisk yrke og dem som skiftet jobb innenfor pedagogiske yrker. Som blant sykepleierne hadde "mer interessant og utfordrende jobb" stor betydning. Førskolelærere som skiftet til ikke-pedagogisk yrke oppga oftere enn de som skiftet jobb innenfor pedagogisk yrke at de ønsket en mer interessant og utfordrende jobb (33 mot 20 prosent).

Denne tendensen er enda mer markert blant *lærerne*, med 41 prosent som ønsket en *mer interessant og utfordrende jobb* blant dem som gikk ut av pedagogisk yrke, mot 13 prosent av dem som hadde skiftet jobb innenfor pedagogiske yrker. Blant lærerne var det flere av dem som hadde skiftet til ikke-pedagogisk yrke enn av dem som skiftet jobb innenfor pedagogisk yrke som pekte på ønske om *høyere lønn* som grunn til jobbskifte (12 mot 3 prosent). Lærerne hadde også svært mye å vinne lønnsmessig på å gå ut av læreryrket. Hvis de både gikk ut av læreryrket og over i privat sektor, økte lønnen deres i gjennomsnitt med 20 prosent (se kapittel 6). Blant lærerne var det ellers slik at *jobbskifte innenfor pedagogisk yrke oftere var ufrivillig* enn jobbskifte ut av pedagogisk yrke, ved at det var flest i førstnevnte gruppe som svarte at de skiftet jobb på grunn av at forrige jobb var midlertidig (30 mot 6 prosent).

Generelt oppga lærerne som gikk *ut* av pedagogisk yrke oftere enn de som skiftet jobb innenfor pedagogiske yrker at de ønsket "bedre arbeidsforhold" og å "benytte videreutdanning".

Det er *mannlige* lærere og sykepleiere som skiftet yrke på grunn av høyere lønn. Av mannlige lærere som skiftet til ikke-pedagogisk yrke oppga 16 prosent at årsaken til jobbskiftet var lønnsforhold, mot 4 prosent av mannlige lærere som skiftet jobb innenfor pedagogiske yrker. De - svært få - kvinnelige lærerne som hadde gått ut av pedagogisk yrke pekte på "mer interessant og utfordrende jobb" og "bedre arbeidsforhold" og et ønske om å få benytte videreutdanning, og ikke på lønn (Støren 1991b).

8.8 Oppsummering

Det var en relativt liten andel av sykepleierne, lærerne og førskolelærerne som var gått ut av sine yrker; mellom 85 og 90 prosent av de yrkesaktive var i primæryrket ti år etter eksamen. Sannsynligheten for å gå ut av yrket var gjennomsnittlig om lag to prosent per år. Menn skiftet til ikke-pedagogisk yrke/ikke-sykepleieryrke langt oftere enn kvinner. Menns sannsynlighet for yrkesovergang var 3-4 ganger større

⁹ Pedagogisk yrke definert etter "primæryrke"-definisjonen.

enn kvinners. Mobiliteten ut av primæryrket blant de relativt få *mennene* som utdannes til disse yrkene, må derfor sies å ha vært stor. Lærere skiftet ellers yrke særlig ofte i perioden 1985-88 ("jappe-tiden").

En ofte uttalt misnøye med lønns- eller arbeidsforhold i pedagogiske yrker og i sykepleieryrket synes altså ikke å ha ført til stor avgang fra yrkene. Lønnsforhold ble også sjelden pekt på som årsak av dem som skiftet yrke, men blant mannlige lærere hadde lønnsforholdene betydning for yrkesovergang. Kanskje en viktig årsak til avgang fra yrkene ligger i et spørsmål som ikke ble stilt; at det er vanskelig å være eneste mann på en liten arbeidsplass, som for eksempel i en barnehage.

Selv om det var vanligere blant menn enn kvinner å peke på lønnsforholdene, var det likevel ikke først og fremst "høyere lønn i ny jobb" som syntes å føre til avgang fra primæryrket, verken blant menn eller kvinner. Blant dem som gikk ut av yrket var svaret oftere et ønske om bedre arbeidsforhold eller mer utfordringer i arbeidet.

Litteratur

Allison, Paul (1984:) *Event history analysis*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, no. 46.

Enoksen, Jens Are og Liv Anne Støren (1990): *Arbeid, omsorg eller videreutdanning?* En undersøkelse av høgskolekandidater ti år etter eksamen. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 2/90.

Statistisk Sentralbyrå (1984): *Standard for inndeling etter sosioøkonomisk status*.

Statistisk Sentralbyrå (1985): *Standard for kommuneklassifisering*.

Støren, Liv Anne (1991a): *Fagpersonell til sentrale strøk: Jobben trekker, men familien holder igjen - eller omvendt?* Oslo, NAVFS utredningsinstitutt, Rapport 10/91.

Støren, Liv Anne (1991b): Upublisert materiale, Oslo, NAVFs utredningsinstitutt.

9 Situasjonen på arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen for kandidater med høyere utdanning.

Enkeltutdanninger

Av Jens-Are Enoksen og Inger Henaug

9.1 Innledning

Som i tidligere utgaver av "Utdanning og arbeidsmarked" skal vi her presentere resultater som gjelder situasjonen på arbeidsmarkedet for enkeltutdanninger et halvt år etter eksamen. Dessuten skal vi presentere resultater fra beregninger av tilgang og bestand av de enkelte kandidatgrupper i årene framover til 2010. I dette kapitlet vil vi først se på universitetskandidater med høyere grad, samlet (9.2) og de enkelte utdanningene (9.3 - 9.18). Deretter vil vi se på distriktshøgskolekandidater, samlet (9.19) og de enkelte utdanningene (9.20 - 9.28). Til slutt vil vi se på allmennlærere (9.29).

Fra 1972 - 1983 omfattet Utredningsinstituttets årlige arbeidsmarkedsundersøkelse universitetskandidater og distriktshøgskolekandidater. Fra og med 1984 er flere andre grupper høgskolekandidater tatt med. I 1984 og 1986 ble bare høgskolekandidater undersøkt, i 1988 var det ingen arbeidsmarkedsundersøkelse.

I 1989 omfattet undersøkelsen universitetskandidater med høyere grads eksamen, distriktshøgskolekandidater og allmennlærere, i alt ca 4 100 kandidater uteksaminert våren 1989. 83 prosent eller ca 3 400 kandidater svarte på spørreskjemaet. Av universitetskandidater er ikke leger med i undersøkelsen, heller ikke kandidater i idrett og utøvende kunst. Grunnlagstabellene fra 1989-undersøkelsen er publisert i en annen rapport (NAVF-U 1991).

I 1990 omfattet undersøkelsen bare grupper som i særlig grad hadde hatt problemer på arbeidsmarkedet: arkitekter, sivilingeniører, siviløkonomer, distriktshøgskolekandidater samt for første gang kandidater i økonomiske fag og datafag fra private høyskoler, ialt ca 2 700 kandidater. Resultatene fra 1990 er foreløpige, vi vil derfor i denne omgang bare ta med arbeidsledighetstallene.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

For hver utdanning vil vi oppgi:

- prosentandel arbeidsledige (både registrerte og ikke registrerte) av kandidater meldt på arbeidsmarkedet, dvs av de som er yrkesaktive og/eller har forsøkt å få arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen
- prosentandel av alle kandidater som studerte videre, og hvor stor andel av disse som gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen
- prosentandel av alle kandidater som var i inntektsgivende arbeid, og hvor stor andel av disse som mente at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning.

Vi sammenlikner situasjonen høsten 1989 med situasjonen tidligere i 1980-årene. For første gang har vi figurer over arbeidsledigheten fra 1981 til 1989 (tildels også 1990) for enkeltutdanninger og gjennomsnittlig (universiteter høyere grad, distriktshøgskoler). Tidligere utgaver av "Utdanning og arbeidsmarked" hadde tilsvarende figurer over kandidaters subjektivt opplevde vansker på arbeidsmarkedet, da var arbeidsledigheten stort sett noen få prosent eller ikke eksisterende.

Arbeid - yrke

For hver utdanning vil vi oppgi:

- prosentandel av de yrkesaktive i offentlig og privat sektor
- prosentandel av de yrkesaktive i ulike næringer
- prosentandel av de yrkesaktive i ulike yrker.

Vi sammenlikner dette med fordelingene tidligere i 1980-årene, unntatt for yrke der vi ikke har slike opplysninger fra tidligere arbeidsmarkedsundersøkelser. Vi har brukt Statistisk Sentralbyrås standard for næringer og for yrker (NYK). Vi regner ikke kandidater som yrkesaktive når de har inntektsgivende arbeid av en slik art at de har svart både "det er uten betydning om man har høyere utdanning" og "utdanningen passer dårlig til arbeidsoppgavene". Dvs disse fordelingene på sektorer, næringer og yrker gjelder det flertall av kandidater som har arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen.

I tillegg har vi for distriktshøgskoleutdanningene tatt med, fra studiekataloger, hvilke yrker de er ment å utdanne for. Dette er mere kjent for universitetsutdanninger.

Lønnsutviklingen

For hver utdanning vil vi oppgi:

- brutto nominell gjennomsnittlig månedslønn uten ekstrainntekter i heltidsarbeid (ansatte og selvstendig næringsdrivende) høsten 1989

- gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom kandidater i offentlig sektor og i privat sektor
- gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom kvinnelige og mannlige kandidater, eventuelt innen hver sektor
- figur over reallønn (brutto nominell gjennomsnittlig månedslønn omregnet til 1981-kroner) i perioden 1981 - 1989 for den enkelte utdanning og gjennomsnittlig (universiteter høyere grad, distriktshøgskoler).

Vi oppgir ikke gjennomsnittstall for grupper med færre enn fem kandidater.

Tilgang og bestand

Ved NAVFs utredningsinstitutt har vi beregnet den framtidige utviklingen av bestanden for ulike universitetsutdanninger (unntatt pedagoger) og allmennlærere, ikke for distriktshøgskoleutdanninger. Med bestanden menes her antall personer i alderen 20 - 64 år med slik utdanning, både yrkesaktive og ikke-yrkesaktive. Disse beregningene forutsetter at opptak av nye studenter og kandidatproduksjon for de ulike utdanningene ligger fast på samme nivå som i 1990. Det ble laget to alternativer for filologer, realister, jurister og allmennlærere. På grunn av de senere års tilstrømning av studenter valgte vi her det høye alternativ for antall kandidater.

Kandidater utdannet i utlandet er bare tatt med der disse registreres i Norge, dvs for tannleger og veterinærer. Særlig for siviløkonomer og sivilingeniører vil dette si at antall kandidater er høyere enn vi har regnet med.

Vi har tidligere i rapporten (se 4.2) skrevet om nåværende og framtidig bestand for grupper av utdanninger, eks. helsefag. I dette kapitlet vil vi gjøre tilsvarende for de enkelte utdanningene.

For hver utdanning vil vi oppgi:

- årlig tilgang på kandidater på 80-tallet
- forutsatt årlig tilgang på kandidater i årene fremover (for beregningene)
- antall personer i bestanden, 1988 samt beregnet 2008 og 2028
- aldersfordeling blant menn og blant kvinner i bestanden, 1988 og beregnet 2008 (NB: figurer for dette bakerst i kapittel 9)
- prosent kvinner av kandidater på 80-tallet
- prosent kvinner i bestanden, 1988 samt beregnet 2008 og 2028.

9.2 Universitetskandidater i alt

På 80-tallet ble det årlig uteksaminert rundt 3 500 kandidater med høyere grad fra universitetssektoren. Antall kandidater var nokså stabilt, det sank litt fra 1981/82 (3 663) til 1986/87 (3 371) og økte deretter litt til 1989/90 (3 554). Utredningsinstituttets kandidatundersøkelser omfatter vårkullene fra de fleste utdanninger med

høyere grad, på 80-tallet har dette antall kandidater årlig vært nokså stabilt mellom 1 600 og 1 700.

Det vanskelige arbeidsmarkedet de siste årene har også rammet nykommerne fra universiteter, det tar lengre tid å skaffe seg en jobb. Den gjennomsnittlige arbeidsledigheten et halvt år etter eksamen var 7 prosent i 1989 for universitetskandidater med høyere grad meldt på arbeidsmarkedet. Tidligere på 80-tallet var den gjennomsnittlige arbeidsledigheten bare 2 prosent (1981), 4 prosent (1982) og 3 prosent (1983, 1985, 1987). Arbeidsledigheten har særlig økt for de utdanningene hvor en stor del søker jobb i privat sektor: arkitekter, sivilingeniører og siviløkonomer. Men arbeidsmarkedet har ikke blitt verre for alle universitetsutdanninger. Det var ingen eller få arbeidsledige blant kandidater fra flere profesjonsutdanninger i 1989 (farmasøyter, landbrukskandidater, psykologer, tannleger, teologer).

Relativt få av universitetskandidatene med høyere grad fortsatte med videre studier, gjennomsnittlig 6 prosent i 1989. I 1987 fortsatte 5 prosent å studere.

Et halvt år etter eksamen var 81 prosent i inntektsgivende arbeid av universitetskandidatene med høyere grad i 1989. Det gjaldt 84 prosent i 1985 og 1987. Bare gjennomsnittlig 9 prosent av de yrkesaktive kandidatene i 1989 hadde arbeid som de mente ikke krevde høyere utdanning, omtrent som i 1985 og 1987. Her var det forskjeller mellom profesjonsutdanninger og andre universitetsutdanninger.

De fleste universitetskandidater med høyere grad arbeider i offentlig sektor. Bare 28 prosent av de yrkesaktive kandidatene var i privat sektor i 1989, mot 36 prosent i 1987. Tidligere på 80-tallet gikk stadig flere kandidater til privat sektor. Denne tendensen har snudd. Av de som arbeidet i privat sektor i 1989 var vel halvparten innenfor finansiell og forretningsmessig tjenesteyting.

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for universitetskandidater med høyere grad var 15 169 kroner et halvt år etter eksamen i 1989. Det var vel 5 000 kroner i gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom de høyest lønnede kandidatene (veterinærer) og de lavest lønnede kandidatene (teologer).

9.3 Filologer

Tilgang og bestand

Gjennom første del av 80-tallet var tendensen at stadig færre filologer med høyere grads eksamen (cand.philol.og mag.art.) ble uteksaminert hvert år. Antallet sank fra 415 i 1976 til 338 i 1983 og 289 i 1985. I 1990 ble det uteksaminert 220 kandidater. Den nedadgående tendensen synes å ha nådd bunnen. Antall studenter på grunnfagsnivå som oppga at de hadde cand.philol som endelig studiemål har økt de siste årene, fra 186 i 1985 til 344 i 1988, og tilsvarende for de som har oppgitt mag. art. som studiemål. Imidlertid er det usikkert hvor stor effekt dette vil ha på

den framtidige kandidatproduksjonen, siden mange studenter forandrer studiemål underveis.

I våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 350 nye filologer årlig (høyt alternativ). I 1988 var det relativt få filologer i aldersgruppene 50-64 år, slik at erstatningsbehovet vil være moderat de nærmeste årene. Vi får derfor en viss økning av bestanden, fra 8 600 i 1988 til 9 800 i 2008. Etter dette vil erstatningsbehovet øke, og med uforandret tilgang på nye kandidater vil bestanden reduseres til 6 900 i 2028.

Det vil under våre forutsetninger skje en betydelig heving av gjennomsnittsalderen blant filologer, både blant kvinner og menn. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år godt over 50 prosent av bestanden, mens de blir redusert til under 20 prosent i 2008.

Kvinnene har tradisjonelt søkt til filologistudier, og andelen kvinner av kandidatene økte fra 43 prosent i 1980 til 57 prosent i 1988. For hele bestanden var 37 prosent kvinner i 1988. I følge våre beregninger vil andelen kvinner bli 50 prosent i 2008, og 63 prosent i 2028.

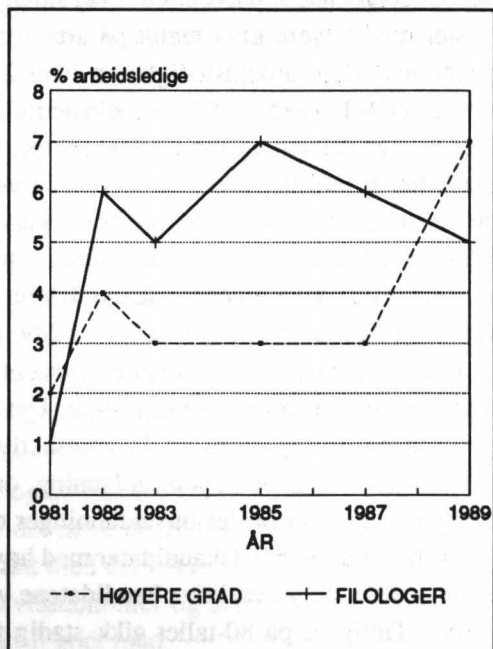
Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 85 filologer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 60 prosent av disse var kvinner.

5 prosent av filologene som meldte seg på arbeidsmarkedet i 1989 oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Dette er under gjennomsnittet for høyere grads kandidater. Vi ser at arbeidsledigheten blant nyutdannede filologer har variert fra 1 prosent i 1981 til hele 7 prosent i 1985.

6 prosent av filologene fra 1989 fortsatte å studere. 85 prosent av filologene var i 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 17 prosent av filologene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning, og det var langt flere enn gjennomsnittet for universitetsutdanninger. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 25 og 13 prosent.

Figur 1
Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Filologer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Arbeid - yrke

Nyutdannede filologer finner hovedsakelig arbeid i offentlig sektor (85 prosent). De konkurrerer om jobber i en rekke forskjellige næringer. Dette gjenspeiler variasjonsbredden i et fagområde som spenner fra sentrale skolefag som språk og historie til spesialområder som musikk hovedfag, teatervitenskap og folkeminnevitenskap. De aller fleste finner riktignok arbeid i undervisningssektoren, både i grunnskolen (20 prosent), videregående skole (28 prosent) og i høyere utdanning (23 prosent). I 1989 arbeidet 73 prosent av de yrkesaktive filologene i pedagogiske yrker. 6 prosent arbeidet i vitenskapelige, humanistiske og kunstneriske yrker, 6 prosent i administrasjons- og forvaltningsarbeid, 3 prosent i bedrifts- og organisasjonsledelse og 6 prosent i yrker i handel- og kontor.

Lønnsutviklingen

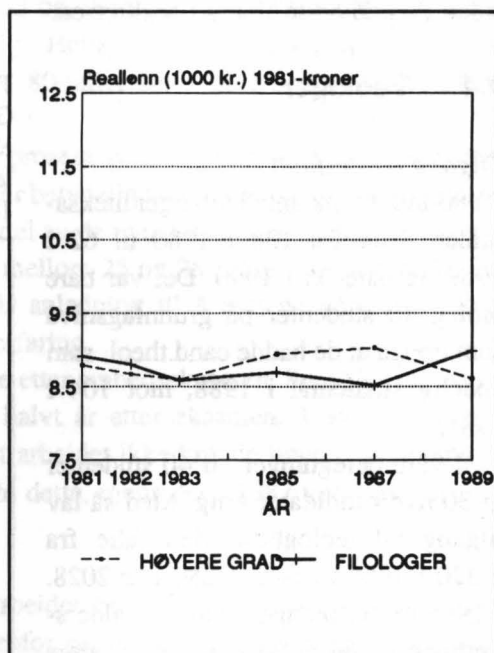
Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede filologer var 15 849 kroner i 1989. Det er godt over gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede filologer har ligget nokså fast gjennom hele 80-tallet. Fra 1983 til 1987 lå den noe under gjennomsnittet for alle med høyere grad, mens den i 1989 lå noe over dette gjennomsnittet. Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn blant nyutdannede filologer har blitt merkbart redusert. I 1987 var gjennomsnittslønna for kvinner hele 13 prosent lavere enn for menn, i 1989 var lønna knapt 4 prosent lavere.

Kommentar

Situasjonen for filologene har på flere måter utviklet seg i gunstig retning. Dette kan delvis skyldes at det i flere år har vært liten tilgang på nye kandidater. Ledigheten har gått markert nedover, til tross for at de fleste andre gruppene med høyere grads eksamen har opplevd større vansker på arbeidsmarkedet. Også lønnsmessig har utviklingen vært gunstig. Våre beregninger viser imidlertid at gjennomsnittsalderen for filologene etterhvert vil øke. Kanskje kan dette skape

Figur 2

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede filologer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

spesielle problemer i undervisningssektoren. Viktigere er likevel hvordan fagsammensetningen utvikler seg. Den kraftige nedgangen i student- og kandidattall på midten av 80-tallet var hovedsakelig i sentrale skolefag som språk og historie. Filologer med mindre skolerettede hovedfag kan imidlertid også brukes i skolen, siden de kan ha skolefag i fagkretsen.

9.4 Teologer

Tilgang og bestand

På 80-tallet sank antall teologer uteksaminert årlig fra 108 i 1980 til 62 i 1989 og bare 35 i 1990. Det var bare omlag 40 studenter på grunnfagsnivå som oppga at de hadde cand.theol. som endelig studiemål i 1988, mot 104 i 1981.

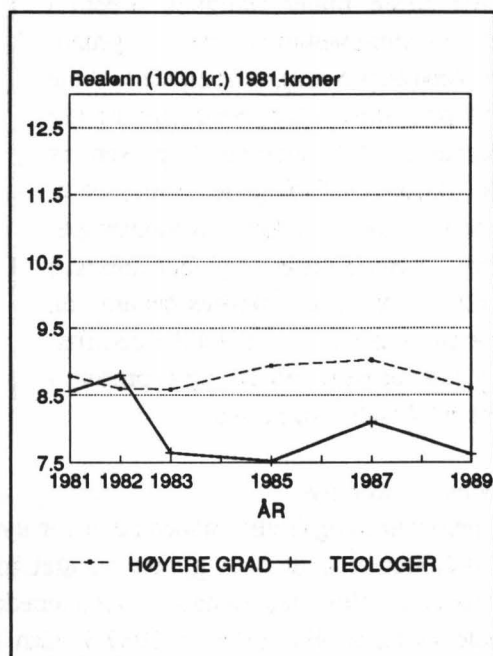
I våre beregninger vil 40 studenter gi 30 nye kandidater årlig. Med så lav tilgang vil teologbestanden falle fra 2 320 i 1988 til bare 1 280 i år 2028. I 1988 er det mange teologer i aldersgruppen 60-64 år, slik at det vil være et betydelig erstatningsbehov de aller nærmeste årene. Deretter vil avgangen avta, og bestanden vil holde seg noenlunde stabil fram mot år 2008. Etter 2008 vil de store alderskullene komme i pensjonsalderen, og bestanden vil avta sterkt hvis rekrutteringen ikke styrkes.

Det vil under våre forutsetninger skje en betydelig "forgubbing" innen presteryket. I år 2008 vil de store alderskullene som i 1988 var i aldersgruppen 30-44 år, være i aldersgruppen 50-64 år. Dette utgjør hele 60 prosent av teologene i 2008. I 1988 var det bare 22 prosent av teologene som var i denne aldersgruppen.

Kvinnelige prester vil være en sjeldenhet i lang tid framover hvis de utdanningsmønstre vi observerer i dag holder seg også i framtida. Av universitetskandidatene våren 1988 var teologer den utdanningsgruppen hvor kvinneandelen var lavest, bare 20 prosent. I bestanden var 10 prosent kvinner i 1988. Først rundt år 2010, når de store alderskullene kommer i pensjonsalderen, vil kvinneandelen i bestanden øke til 15 prosent.

Figur 3

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede teologer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 13 teologer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 4 av disse var kvinner.

Ingen nyutdannede teologer var arbeidsledige et halvt år etter eksamen i 1989. Det samme var tilfelle i 1981, 1982, 1983 og 1985. Av de få kandidatene i 1987 var 1 kandidat (5 prosent) arbeidsledig. Heller ikke den generelt vanskelige arbeidsmarkedssituasjonen på slutten av 80-tallet førte til arbeidsledighet blant teolog-kandidatene.

De senere årene har bare rundt 60-70 prosent av de nyutdannede teologene vært yrkesaktive et halvt år etter eksamen, det er betydelig lavere enn for universitetskandidater generelt. Dette skyldes at en stor del av de nyutdannede mannlige teologene avtjener verneplikt etter endt utdanning, mellom 25 og 35 prosent de senere år. En viktig årsak til dette er at teologene får anledning til å avtjene verneplikt som feltprester, og skaffe seg relevant yrkeserfaring.

1 av 13 teologer i 1989 studerte videre etter embedseksamen. 8 av 13 kandidater var i 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 1 av teologene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 var det 5 av 18 teologer som svarte dette, mens det i 1987 var 1 av 15.

Arbeid - yrke

Av de yrkesaktive teologene i 1989 arbeidet bare 1 i privat sektor. De fleste nyutdannede teologer finner arbeid innenfor presteyrket i statskirken. 89 prosent hadde religiøst arbeid. Noen har annet relevant arbeid i frivillige organisasjoner, i skolen, i universitets- og høgskolesektoren.

Lønnsutviklingen

Fra begynnelsen av 80-tallet har teologene vært den kandidatgruppe hvor gjennomsnittslønna har vært lavest, 13 439 kroner i 1989. Den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede teologer falt kraftig i perioden 1981-1985, mens gjennomsnittslønna for universitetskandidater med høyere grad samlet hadde en svak stigning. I perioden 1985-1989 har reallønnsutviklingen for teolog-kandidatene vært noe gunstigere enn for universitetskandidater sett under ett.

Lønnsforskjellen mellom nyutdannede menn og kvinner blant teologer har blitt noe redusert. I 1987 var gjennomsnittslønna for kvinner omlag 2 prosent lavere enn for menn, i 1989 var lønna under en halv prosent lavere.

Kommentar

Utviklingen for teologene gjennom 80-tallet hadde både positive og negative trekk. De nyutdannede teologene var blant de utdanningsgruppene som hadde lettest for å finne relevant arbeid. Både når det gjaldt lønna til de nyutdannede kandidatene

og rekrutteringen til utdanningen var imidlertid teologi en taper blant universitets- utdanningene. Midt på 1980-tallet valgte en del prester å forlate prestekallet til fordel for bedre betalte jobber i det private næringsliv, dette er det nå mindre av. Likevel kan vi spørre om det blir mulig å opprettholde dagens nivå av offentlige religiøse tjenester hvis ikke arbeidsbetingelser i presteyrket forbedres, slik at rekrutteringen styrkes.

9.5 Siviløkonomer

Tilgang og bestand

Siviløkonomer uteksamineres fra Norges Handelshøyskole (NHH), Bedriftsøkonomisk institutt (BI) og høgskolesenteret i Nordland. Antallet kandidater økte fra 274 i 1981 til 563 i 1988. I tillegg utdannes et stort, men ukjent antall siviløkonomer i utlandet.

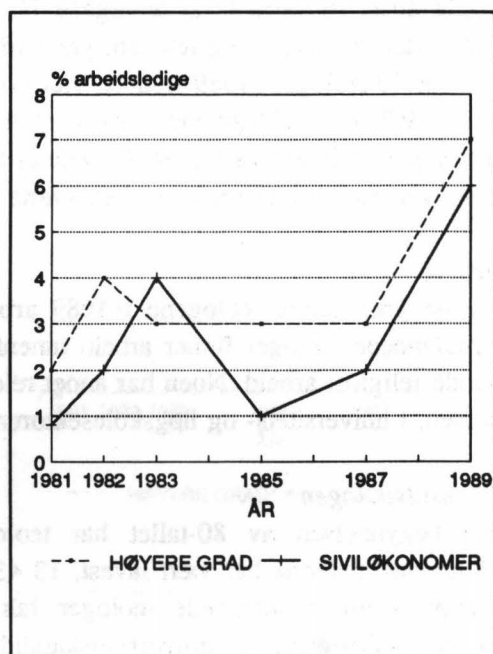
I våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 680 nye siviløkonomer årlig fra norske læresteder. Det er svært få siviløkonomer i aldersgruppene 50-64 år, slik at erstatningsbehovet vil være lite de nærmeste årene. Hvis kandidattilgangen holder seg på dagens nivå, vil vi få en kraftig økning av bestanden, fra 8 310 i 1988 til hele 19 860 i 2008. Veksten i bestanden vil dessuten fortsette etter 2008, og under våre forutsetninger vil det være 26 970 siviløkonomer i 2028. I tillegg kommer siviløkonomer utdannet i utlandet.

Tendensen til økt gjennomsnittsalder gjelder også for siviløkonomene, men i noe mindre grad enn for de fleste andre utdanningsgruppene. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 58 prosent av bestanden, mens dette vil bli redusert til under 50 prosent i 2008.

Siviløkonomene har tradisjonelt vært en utpreget mannsdominert gruppe. I 1988 var kvinneandelen av bestanden bare 12 prosent. Etterhvert har flere kvinner søkt siviløkonomutdanningen, andelen kvinner av kandidatene økte fra 17 prosent i 1980 til 34 prosent i 1989. Ut fra våre beregninger vil kvinneandelen av bestanden komme opp i 30 prosent i 2008, og 37 prosent i 2028.

Figur 4

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Siviløkonomer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 265 siviløkonomer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 36 prosent av disse var kvinner.

I 1990 var arbeidsledigheten blant nyutdannede siviløkonomer 8 prosent, mens den var 6 prosent i 1989. Vi ser at arbeidsledigheten blant siviløkonomene på 1980-tallet har ligget noe under gjennomsnittet for de med høyere grad, bortsett fra i 1983.

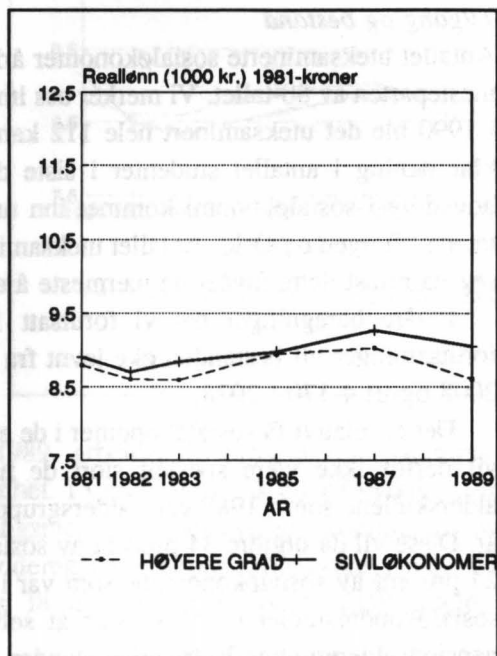
I 1989 var det 7 prosent av de nyutdannede siviløkonomene som fortsatte med videre studier. 84 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Knappt 10 prosent av siviløkonomene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 var denne andelen 8 prosent.

Arbeid - yrke

Av yrkesaktive siviløkonomer i 1989 arbeidet 85 prosent i privat sektor. I 1987 og 1985 var denne andelen noe lavere, henholdsvis 75 og 76 prosent. At flere går til privat sektor er overraskende, siden det har vært vanskeligere arbeidsmarked i privat sektor de senere årene. Siviløkonomene finner seg arbeid i et bredt spekter av næringer. I 1989 arbeidet 22 prosent i forretningsmessig tjenesteyting, 15 prosent i bank eller forsikring, 10 prosent i industrien, 10 prosent i statsadministrasjonen og til sammen 10 prosent i varehandel og samferdsel. 10 prosent arbeidet i undervisningssektoren, både i grunnskolen, videregående skole og på universitets- og høyskolenivå. Resten var spredd på ulike næringer som bygg og anlegg, kommunal- og fylkeskommunal administrasjon, forskningsvirksomhet og annen offentlig eller privat tjenesteyting. Som yrke arbeidet 32 prosent av siviløkonomene med økonomi/regnskap, 22 prosent hadde utrednings- eller EDB-arbeid, 14 prosent offentlig administrativt arbeid, 9 prosent revisjon og 6 prosent bedrifts- eller organisasjonsledelse.

Figur 5

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede siviløkonomer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede siviløkonomer var 15 949 kroner i 1989. Den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede siviløkonomer har ligget noe over gjennomsnittet for de med høyere grad i siste halvdel av 1980-tallet, mens den lå noe under gjennomsnittet i perioden 1981-1985.

I 1989 var det ingen forskjell i gjennomsnittlig brutto månedslønn mellom menn og kvinner blant siviløkonomer, men gjennomsnittslønna i privat sektor lå 8 prosent over den i offentlig sektor.

9.6 Sosialøkonomer

Tilgang og bestand

Antallet uteksaminerte sosialøkonomer årlig har variert mellom 40 og 60 gjennom mesteparten av 80-tallet. Vi merker oss imidlertid en markert økning de siste årene, i 1990 ble det uteksaminert hele 112 kandidater. Først og fremst har det vært en klar økning i antallet studenter i siste del av cand. oecon. studiet. I tillegg er hovedfag i sosialøkonomi kommet inn under cand.polit. ordningen ved universitetene i Bergen og Oslo. Antallet uteksaminerte kandidater vil derfor ventelig holde seg på minst dette nivået de nærmeste årene.

I våre beregninger har vi forutsatt 110 nye kandidater pr. år. Under våre forutsetninger vil bestanden øke jevnt fra 1 840 sosialøkonomer i 1988 til 3 400 i 2008 og til 4 170 i 2028.

Det er relativt få sosialøkonomer i de eldste aldersgruppene. Erstatningsbehovet vil derfor ikke være spesielt stort de nærmeste årene. I år 2008 vil de store alderskullene som i 1988 var i aldersgruppen 30-44 år, være i aldersgruppen 50-64 år. Disse vil da utgjøre 34 prosent av sosialøkonomene i 2008, i 1988 var det bare 24 prosent av sosialøkonomene som var i denne aldersgruppen. Rekrutteringen til sosialøkonomstudiet er nå så stor at selv når de store alderskullene kommer i pensjonsalderen etter 2008, vil bestanden likevel fortsette å øke.

Kvinneandelen blant uteksaminerte kandidater var 15-20 prosent i første halvdel av 80-tallet og steg til 31 prosent i 1987. I 1988 sank andelen til 22 prosent, men økte til 48 prosent i 1989. Kvinnene vil komme til å utgjøre en større del av bestanden, fra 12 prosent i 1988 til 27 prosent i 2008, og i 2028 vil 34 prosent av sosialøkonomene være kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 26 sosialøkonomer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 31 prosent av disse var kvinner.

I 1989 var det 9 prosent av sosialøkonomene som oppga at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Fra 1983 til 1987 var det ingen arbeidsledige av

nyutdannede sosialøkonomer. Derimot var det 7 prosent arbeidsledige i 1981 og 5 prosent i 1982, men disse andelen er usikre fordi det var få kandidater.

8 prosent av sosialøkonomer fortsatte med videre studier i 1989. 81 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 5 prosent av sosialøkonomene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 svarte 4 prosent dette, mens ingen svarte dette i 1987.

Arbeid - yrke

De fleste sosialøkonomene finner arbeid i offentlig sektor, særlig offentlig administrasjon. I 1989 arbeidet 75 prosent i offentlig sektor og 25 prosent i privat sektor. I 1987 arbeidet 60 prosent i offentlig sektor og 40 prosent i halvoffentlig eller privat sektor. Av

de 20 yrkesaktive sosialøkonomene i 1989, arbeidet 40 prosent i statsadministrasjonen, 30 prosent i forskningsvirksomhet, 15 prosent i bank eller forsikring, og 15 prosent arbeidet i enten forretningsmessig tjenesteyting, kommunal og fylkeskommunal administrasjon eller videregående skole. Som yrke hadde 52 prosent offentlig administrativt arbeid og 38 prosent utrednings- og EDB-arbeid.

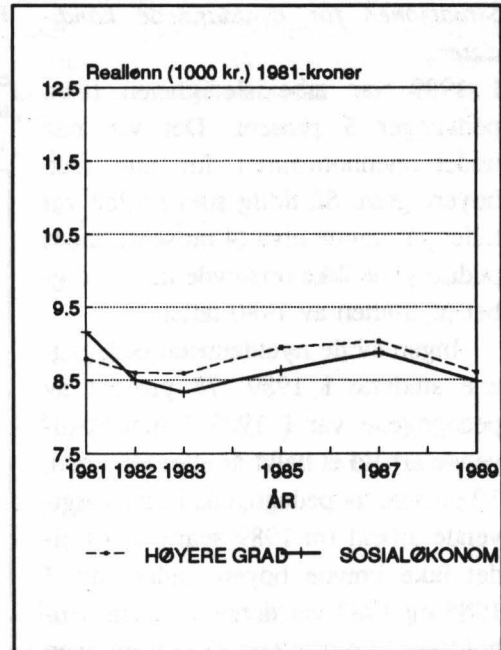
Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede sosialøkonomer var 14 953 kroner i 1989. Den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede sosialøkonomer har ligget rundt den gjennomsnittlige reallønna for alle universitetskandidater med høyere grad. At lønna er såpass moderat, henger trolig sammen med at de fleste sosialøkonomene arbeider i offentlig sektor hvor lønnsnivået er relativt lavere enn i privat sektor.

I 1987 og 1989 var det ikke lønnsforskjeller mellom kvinner og menn blant nyutdannede sosialøkonomer.

Figur 6

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede sosialøkonomer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

9.7 Pedagoger

I alt 23 pedagoger fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 74 prosent av disse var kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I 1989 var arbeidsledigheten blant pedagoger 5 prosent. Det var noe under gjennomsnittet for alle med høyere grad. Så tidlig som i 1982 var tallet på samme nivå (4 prosent), mens pedagogene ikke opplevde noen ledighet på midten av 1980-tallet.

Ingen av de nyutdannede pedagogene studerte i 1989. 78 prosent av pedagogene var i 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 10 prosent av pedagogene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 23 prosent og 33 prosent, men i 1985 var tallet på pedagoger i inntektsgivende arbeid lavt (9 personer).

Arbeid - yrke

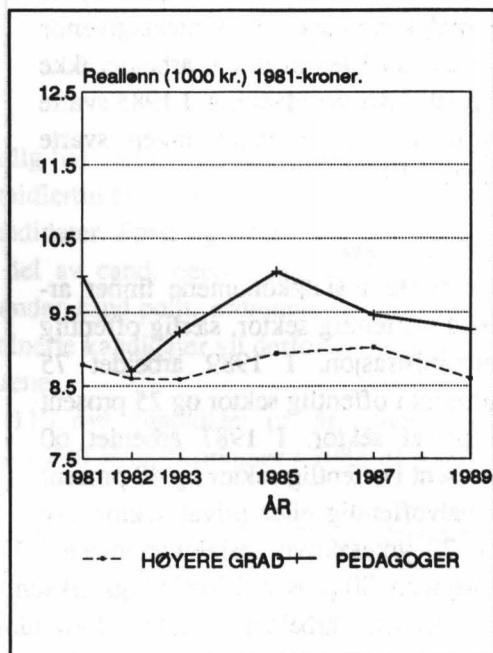
Av yrkesaktive pedagoger i 1989 arbeidet 84 prosent i offentlig sektor et halvt år etter eksamen. Bare 3 personer arbeidet i privat sektor. I 1987 arbeidet 72 prosent i offentlig sektor. Pedagoger finner hovedsakelig arbeid i undervisningssektoren. I 1989 arbeidet 26 prosent i grunnskolen, 11 prosent i videregående skole, 32 prosent ved universitet eller høyskole, 11 prosent i statsadministrasjonen og 11 prosent i forskningsvirksomhet. 79 prosent hadde pedagogisk arbeid.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede pedagoger var 16 338 kroner i 1989. Det er godt over gjennomsnittet for alle med høyere grads eksamen. Dette skyldes særlig at mange pedagoger har ansiennitet fra skolen før de avslutter studiene, noe vi vet fra tidligere undersøkelser. Den gjennomsnittlige reallønna for pedagoger har ligget godt over gjennomsnittet for alle med høyere grad gjennom

Figur 7

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede pedagoger og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

hele 1980-tallet. I 1987 var den gjennomsnittlige lønna til kvinnelige kandidater 5 prosent lavere enn for menn, men denne forskjellen var utjevnet i 1989.

9.8 Psykologer

Tilgang og bestand

Tilgangen på nyutdannede psykologer har ligget på mellom 90 og 120 kandidater årlig gjennom hele 1980-tallet. I vår beregninger har vi forutsatt 90 nye kandidater årlig. Erstatningsbehovet for psykologene er lite, så vi vil oppleve en vesentlig vekst i bestanden av psykologer i årene som kommer, fra 2 020 i 1988 til 3 390 i 2008. Denne veksten vil forsette noen år til, men vil så stabilisere seg fordi erstatningsbehovet etter hvert vil bli noe større når de store alderskullene når pensjonsalderen. I 2028 vil derfor bestanden være nede på samme nivå som i 2008.

Relativt mange kvinner blir psykologer. Gjennom siste halvdel av 1980-tallet har omtrent 60 prosent av uteksaminerte psykologer vært kvinner. Dette gir også utslag i bestandstallene. I 1988 utgjorde kvinnene 43 prosent av bestanden psykologer, i 2008 vil andelen øke til 52 prosent, og i 2028 til 59 prosent.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

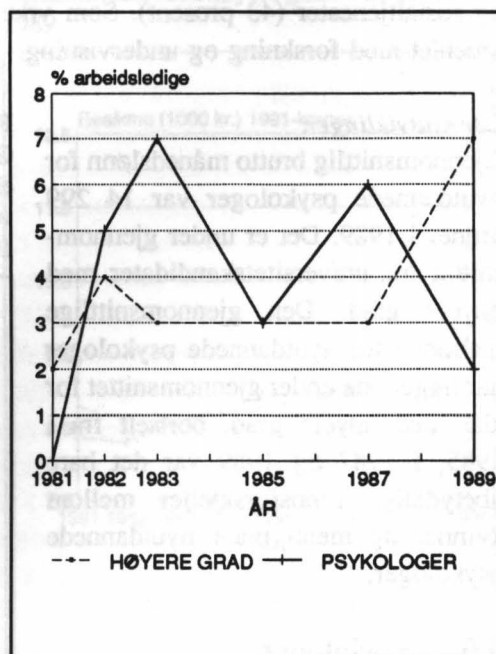
I alt 53 psykologer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 62 prosent av disse var kvinner.

I 1989 var arbeidsledigheten blant nyutdannede psykologer 2 prosent. Tidligere i 1980-årene har den variert mellom 0 og 7 prosent. Delvis kan dette skyldes variasjoner i antall kandidater. Profesjonsutdanninger hvor det konkurreres om et smalt spekter av jobber er generelt langt mer utsatt for variasjoner i tilgangen enn hva tilfellet er for andre utdanninger.

Ingen psykologer fra 1989 studerte videre etter avlagt embedseksamen. 89 prosent var i inntektsnivående arbeid et halvt år etter eksamen. 6 prosent av

Figur 8

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Psykologer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

psykologene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 var denne andelen 7 prosent, og i 1987 bare 2 prosent.

Arbeid - yrke

Det store flertallet av psykologene finner arbeid i offentlig sektor, i 1989 arbeidet 92 prosent av de yrkesaktive psykologene i offentlig sektor et halvt år etter eksamen. I 1985 gjaldt dette 93 prosent og i 1987 gjaldt dette 81 prosent. De fleste psykologene finner arbeid i skolen som skolepsykologer (30 prosent) eller i helse- og sosialtjenester (43 prosent). Som yrke var 79 prosent psykologer, 11 prosent arbeidet med forskning og undervisning.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede psykologer var 14 299 kroner i 1989. Det er under gjennomsnittet for universitetskandidater med høyere grad. Den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede psykologer har ligget noe under gjennomsnittet for alle med høyere grad, bortsett fra i 1985. I 1987 og 1989 var det bare ubetydelige lønnsforskjeller mellom kvinner og menn blant nyutdannede psykologer.

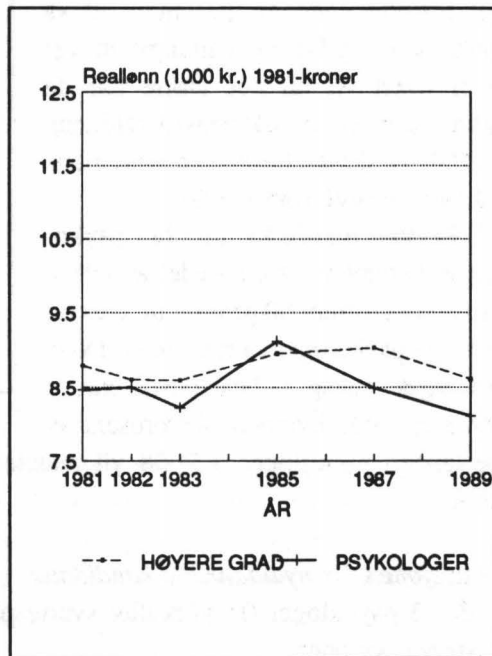
9.9 Sosiologer

Tilgang og bestand

Antallet uteksaminerte sosiologer årlig har sunket fra omtrent 50 til 30 kandidater i siste halvdel av 1980-tallet. I våre beregninger har vi forutsatt en årlig tilgang på 30 nye kandidater. Beregningene viser at dette vil fordoble sosiologbestanden fram mot år 2010. I 1988 var bestanden 670, mens den er beregnet til 1 160 i 2008. Hovedårsaken til denne kraftige veksten er at sosiologi er en nokså ny utdanning og at aldersavgangen derfor er tilsvarende liten. Hva dette vil si for nye kandidater på arbeidsmarkedet vil avhenge av hvor godt sosiologene klarer å konkurrere med andre utdanningsgrupper om et bredt spekter av jobber.

Figur 9

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede psykologer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

77 prosent av de uteksaminerte i 1986 var kvinner, nå er det rundt 60 prosent. Den høye kvinneandelen i tilgangen på sosiologer får etterhvert store konsekvenser for kjønnsfordelingen i den totale bestanden. I 1988 utgjorde kvinnene 39 prosent av sosiologene, i 2008 vil 51 prosent være kvinner, i 2028 61 prosent.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 17 kandidater fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, av disse var 59 prosent kvinner.

Ledighetstallene for nyutdannede sosiologer er nokså usikre på grunn av få kandidater. 12 prosent av sosiologene var arbeidsledige et halvt år etter eksamen i 1989. Også tidligere på 80-tallet har nyutdannede sosiologer vært arbeidsledige, 5 prosent i 1982, 7 prosent i 1985 og 10 prosent i 1987. Derimot var ingen arbeidsledige i 1981 og 1983.

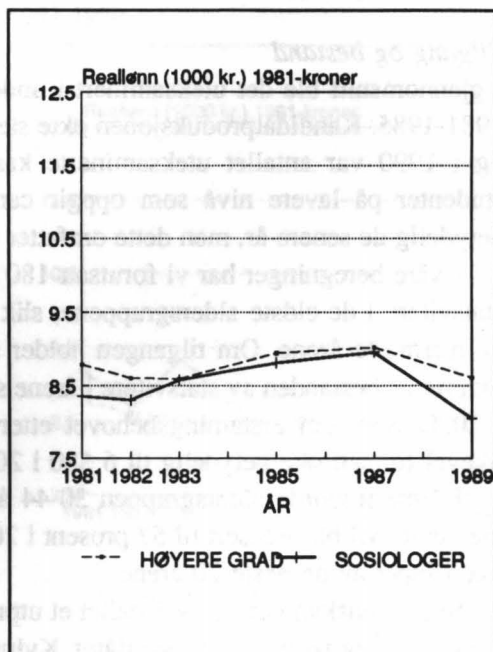
I 1989 var det ingen av sosiologene som fortsatte med studier. 82 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Bare en av sosiologene i inntektsgivende arbeid (7 prosent) fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var tallet henholdsvis 8 og 10 prosent.

Arbeid - yrke

Det store flertallet av nyutdannede sosiologer arbeider i offentlig sektor. I 1989 arbeidet 12 av 14 sosiologer (86 prosent) i offentlig sektor. I 1985 og 1987 arbeidet henholdsvis 78 og 74 prosent i offentlig sektor. Sosiologene finner seg stort sett arbeid innenfor forskning eller offentlig administrasjon. I 1989 arbeidet 3 sosiologer i statsadministrasjonen, 1 arbeidet i grunnskolen, 6 i universitets- og høyskolesektoren, 3 i forskningsvirksomhet og 1 med sosiale tjenester. Som yrke arbeidet 47 prosent med forskning/undervisning, 27 prosent arbeidet med utredning/EDB.

Figur 10

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede sosiologer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede sosiologer et halvt år etter eksamen var 14 188 kroner i 1989, mot gjennomsnittlig 15 169 for alle med høyere grad. Gjennomsnittlig reallønn til nyutdannede sosiologer har gjennom hele 80-tallet ligget rundt gjennomsnittet for universitetskandidater med høyere grad. I 1987 og 1989 synes reallønnsutviklingen å være noe mindre gunstig enn for gjennomsnittet, men forskjellene er små.

9.10 Statsvitere

Tilgang og bestand

I gjennomsnitt ble det uteksaminert i underkant av 50 statsvitere årlig i perioden 1981-1985. Kandidatproduksjonen økte sterkt til 60-100 i siste halvdel av 80-tallet, og i 1990 var antallet uteksaminerte kandidater kommet opp i 136. Tallet på studenter på lavere nivå som oppgir cand.polit.-graden som studiemål har økt betydelig de senere år, men dette omfatter også andre hovedfag enn statsvitenskap.

I våre beregninger har vi forutsatt 180 nye statsvitere årlig framover. Det er få statsvitere i de eldste aldersgruppene, slik at erstatningsbehovet vil være moderat de nærmeste årene. Om tilgangen holder seg på dagens nivå, vil vi få en kraftig økning av bestanden av statsvitere i årene som kommer, fra ca. 880 i 1988 til 4 260 i 2008. Selv om erstatningsbehovet etter dette vil øke merkbart, vil bestanden likevel fortsatt øke betydelig til 6 580 i 2028.

I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år vel 72 prosent av statsviterbestanden, men dette vil bli redusert til 57 prosent i 2008. Statsviternes gjennomsnittsalder vil øke i løpet av de neste 20 årene.

Statsvitenskap var på 1970-tallet et utpreget mannsdominert studium, men dette har endret seg radikalt det siste tiåret. Kvinneandelen av kandidatene var 17 prosent i 1980, og steg til 50 prosent i 1988. Kvinneandelen av studentene synes å fortsette å øke. Av bestanden var 22 prosent kvinner i 1988. I følge våre beregninger vil det være 40 prosent kvinner av statsviterne i 2008, og 42 prosent i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 33 statsvitere fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989-undersøkelsen, av disse var 42 prosent kvinner.

I 1989 var det 7 prosent av statsviterne som oppga at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. I 1987 var andelen 4 prosent og i 1985 6 prosent. I 1981 og 1982 var det ikke noen statsvitere som var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Arbeidsledigheten blant statsvitere kan ha økt fordi ekspansjonen i offentlig sektor mer eller mindre har stoppet opp, samtidig som antallet statsvitere har økt sterkt.

I 1989 var det 6 prosent av de nyutdannede statsviterne som fortsatte med videre studier. 88 prosent av statsviterne var i 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 14 prosent av statsviterne i inntektsgivende arbeid i 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 12 og 11 prosent.

Arbeid - yrke

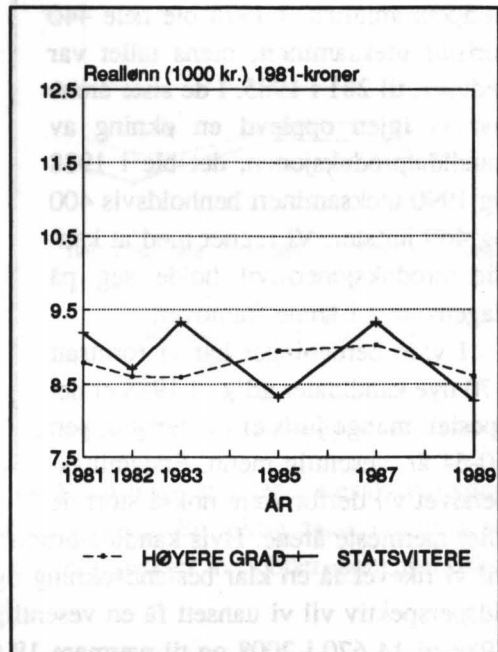
Nyutdannede statsvitere finner hovedsakelig arbeid i offentlig sektor, men de konkurrerer likevel om en rekke ulike jobber. I 1989 arbeidet 55 prosent av de yrkesaktive statsviterne i offentlig sektor. I 1985 var andelen 74 prosent, i 1987 62 prosent. Av 29 statsvitere i inntektsgivende arbeid i 1989 arbeidet 14 prosent i statsadministrasjonen, 21 prosent i forskningsvirksomhet, 21 prosent ved universiteter, 24 prosent i annen offentlig eller privat tjenesteyting, mens noen få arbeidet i andre næringer. Som yrke hadde 33 prosent forskning/undervisning, mens 26 prosent arbeidet med utredning/EDB.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede statsvitere et halvt år etter eksamen var 14 582 kroner i 1989. Det er noe under gjennomsnittet på 15 169 for alle med høyere grad. Vi ser også at den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede statsvitere har variert rundt gjennomsnittet til de med høyere grads eksamen. I 1989 lå lønna litt lavere enn dette gjennomsnittet. For nyutdannede statsvitere var gjennomsnittslønna for kvinner omlag 10 prosent lavere enn for menn i 1987, i 1989 derimot var gjennomsnittet for kvinner omlag 2 prosent høyere enn for menn. Den eneste andre kandidatgruppen der kvinner tjener bedre enn menn, er tannleger.

Figur 11

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede statsvitere og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

9.11 Jurister

Tilgang og bestand

Jusstudiet har hatt de største svingningene i tilgangen på nye kandidater de to siste tiårene. Den varierende interessen for jusstudiet henger nok sammen med at det har vært markante svingninger i jobbutsiktene både på 1970- og på 1980-tallet, i tillegg har jusstudiet vært et åpent studium. I 1978 ble hele 440 jurister uteksaminert, mens tallet var redusert til 281 i 1985. I de siste årene har vi igjen opplevd en økning av kandidatproduksjonen, det ble i 1988 og 1990 uteksaminert henholdsvis 400 og 469 jurister. Vi regner med at kandidatproduksjonen vil holde seg på dagens nivå i årene framover.

I våre beregninger har vi forutsatt 470 nye kandidater årlig. I 1988 er det spesielt mange jurister i aldersgruppen 60-64 år, vesentlig menn. Erstatningsbehovet vil derfor være nokså stort de

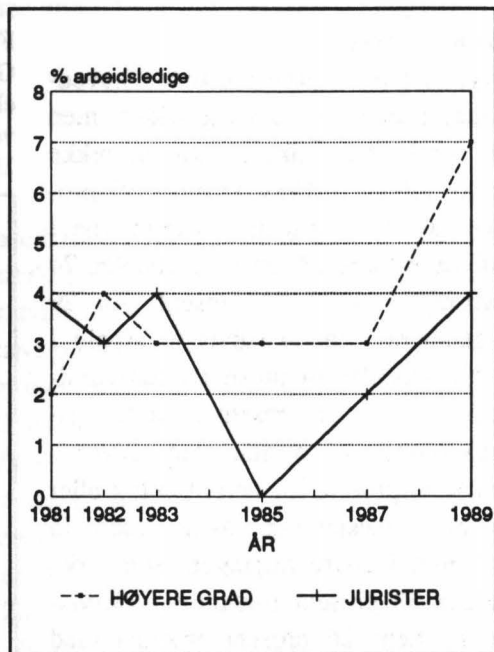
aller nærmeste årene. Hvis kandidatproduksjonen holder seg på dagens høye nivå, vil vi likevel få en klar bestandsøkning også de første fire-fem årene. I et lengre tidsperspektiv vil vi uansett få en vesentlig økning av juristbestanden, fra 8 260 i 1988 til 14 670 i 2008 og til nærmere 18 000 i 2028.

I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 53 prosent av juristbestanden, men dette blir redusert til 43 prosent i 2008. Gjennomsnittsalderen vil øke også for juristene. Imidlertid er det særlig menn som bidrar til å heve gjennomsnittsalderen i juristbestanden. I 1988 var 52 prosent av mennene i aldersgruppen 30-44 år, mens dette tallet blir redusert til 37 prosent i 2008.

Jusstudiet var tidligere et utpreget mannsdominert studium. Andelen kvinner av kandidatene økte fra 11 prosent i 1975 til 21 prosent i 1980 og 49 prosent i 1989. For hele bestanden jurister var kvinneandelen 19 prosent i 1988. I følge våre beregninger vil denne andelen bli 42 prosent i 2008 og 53 prosent i 2028.

Figur 12

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Jurister og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 155 jurister fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 50 prosent av disse var kvinner.

I 1989 oppga 4 prosent av juristene som var meldt på arbeidsmarkedet at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen, dette var noe under gjennomsnittet for de med høyere grad. Vi ser også at arbeidsledigheten blant nyutdannede jurister har variert fra nærmere 4 prosent i 1981 til ingen i 1985.

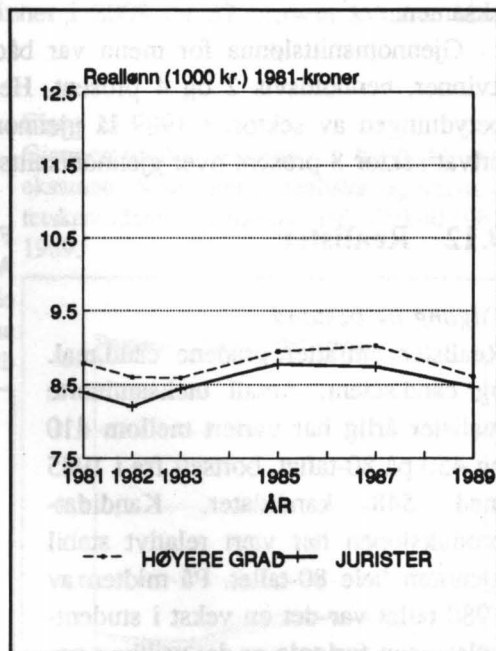
I 1989 var det 5 prosent av de nyutdannede juristene som fortsatte med videre studier. 86 prosent av juristene var i 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 5 prosent av juristene i inntektsgivende arbeid i 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 2 og 5 prosent. De relativt lave ledighetstallene for juristene i 1989, sammen med den høye andelen yrkesaktive tyder på at arbeidsmarkedet for juristene er nokså gunstig. En viktig årsak er trolig at juristene er i stand til å konkurrere om et bredt spekter av jobber, som juridiske spesialister og administrative generalister.

Arbeid - yrke

Nyutdannede jurister konkurrerer om en rekke forskjellige jobber både i offentlig og privat sektor. De aller fleste finner riktignok arbeid i offentlig sektor, 79 prosent i 1989, 82 prosent i 1987 og 70 prosent i 1985. Av yrkesaktive nye jurister i 1989 arbeidet 59 prosent i statsadministrasjonen, 11 prosent i kommune- og fylkesadministrasjon, 14 prosent i forretningsmessig tjenesteyting (inkl. advokatkontorer), 7 prosent i bank/forsikring og bare 3 prosent ved universiteter. Som yrke hadde 83 prosent av de yrkesaktive kandidatene juridisk arbeid og 9 prosent hadde administrativt arbeid.

Figur 13

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede jurister og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for jurister et halvt år etter eksamen var 14 931 kroner i 1989. Vi ser at gjennomsnittlig reallønn for nyutdannede jurister har ligget nær opp til gjennomsnittslønna for alle universitetskandidater med høyere grads eksamen.

Gjennomsnittslønna for menn var både i 1987 og 1989 litt høyere enn for kvinner, henholdsvis 2 og 4 prosent. Her har vi imidlertid ikke kontrollert for betydningen av sektor, i 1989 lå gjennomsnittslønna for nyutdannede jurister i privat sektor 8 prosent over gjennomsnittslønna i offentlig sektor.

9.12 Realister

Tilgang og bestand

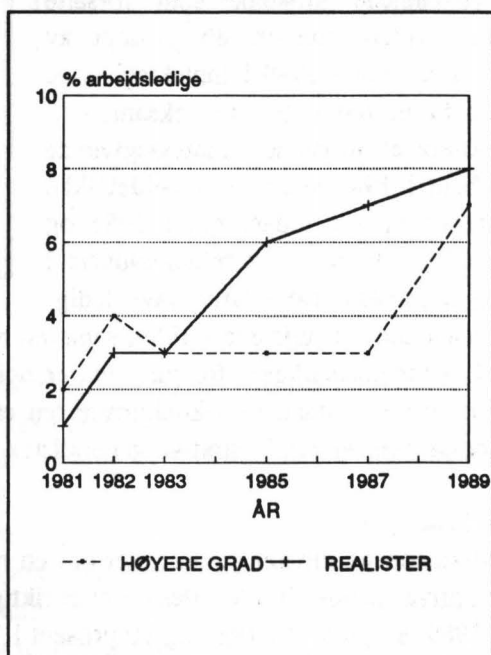
Realister omfatter gradene cand.real. og cand.scient. Antall uteksaminerte realister årlig har variert mellom 410 og 450 på 80-tallet, bortsett fra i 1985 med 548 kandidater. Kandidatproduksjonen har vært relativt stabil gjennom hele 80-tallet. På midten av 1980-tallet var det en vekst i studenttallet, men forløpig er det usikkert om dette vil resultere i en større kandidatproduksjon de nærmeste år. I 1990 ble det uteksaminert 436 realister.

I våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 440 nye kandidater pr. år (høyt alternativ). I 1988 var det relativt få realister i aldersgruppen 50-64 år, til tross for at realistene lenge har vært utdannet ved universitetene. Erstatningsbehovet er altså nokså moderat de nærmeste årene. Hvis dagens kandidatproduksjon holder seg, får vi derfor en betydelig økning av bestanden, fra 9 020 i 1988 til 15 230 i 2008. Etter dette vil erstatningsbehovet øke vesentlig, og med uforandret tilgang på nye kandidater vil bestanden øke mer beskjedent til 16 920 i 2028.

Med våre forutsetninger vil gjennomsnittsalderen øke også blant realistene. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 57 prosent av realistbestanden, mens dette blir redusert til 40 prosent i 2008. Spesielt sterkt gjør denne tendensen seg

Figur 14

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Realister og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

gjeldende for menn, hvor den samme aldersgruppen reduseres fra 57 til 36 prosent av bestanden.

Andelen kvinner av nyutdannede realister har økt fra 16 prosent i 1981 til 34 prosent i 1989. Av hele bestanden var 17 prosent kvinner i 1988. I følge våre beregninger vil det bli 29 prosent kvinner i 2008 og 37 prosent kvinner blant realistene i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 187 realister fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 37 prosent av disse var kvinner.

Av realister meldt på arbeidsmarkedet i 1989 oppga 8 prosent at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Vi ser at arbeidsledigheten blant nyutdannede realister har steget jevnt på 80-tallet, fra bare 1 prosent i 1981 til dagens nivå.

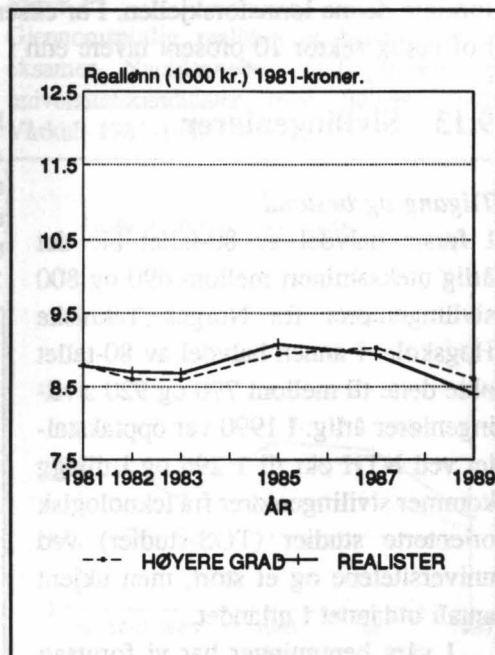
I 1989 var det 7 prosent av realistene som fortsatte med videre studier. 80 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 5 prosent av realistene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 8 og 9 prosent.

Arbeid - yrke

Nyutdannede realister finner arbeid både i offentlig og privat sektor, de konkurrerer om jobber i en rekke forskjellige næringer. Dette gjenspeiler variasjonsbredden i realfag som spenner fra sentrale skolefag som matematikk, fysikk, kjemi og biologi til informatikk og geologi.

Av yrkesaktive nye realister i 1989 arbeidet 33 prosent i forskningsvirksomhet, mens 35 prosent arbeidet ved læresteder (1 prosent grunnskolen, 12 prosent videregående skole, 26 prosent universiteter og høyskoler). Den resterende tredjedelen arbeidet i en rekke næringer som industri og olje/bergverk (7 prosent), forretningsmessig tjenesteyting (5 prosent), bank/forsikring (3 prosent), varehandel og samferdsel (2 prosent), statsadministrasjonen (5 prosent) og helsetjenester (3

Figur 15
Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede realister og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

prosent). Som yrke hadde 41 prosent av realistene teknisk-naturvitenskapelig arbeid, 38 prosent arbeidet med forskning og undervisning.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede realister var 14 805 kroner i 1989, noe under gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede realister har ligget nokså fast gjennom hele 1980-tallet. Fra 1981 til 1985 lå den noe over gjennomsnittet for alle med høyere grad, mens den i 1987 og 1989 lå noe under dette gjennomsnittet. Lønnsforskjellen mellom nyutdannede kvinner og menn har vært liten både i 1987 og 1989 (henholdsvis 3 og 2 prosent). Vi har ikke kontrollert for andre variable som kan forklare denne lønnsforskjellen. For eksempel var gjennomsnittslønna for realister i offentlig sektor 10 prosent lavere enn i privat sektor i 1989.

9.13 Sivilingeniører

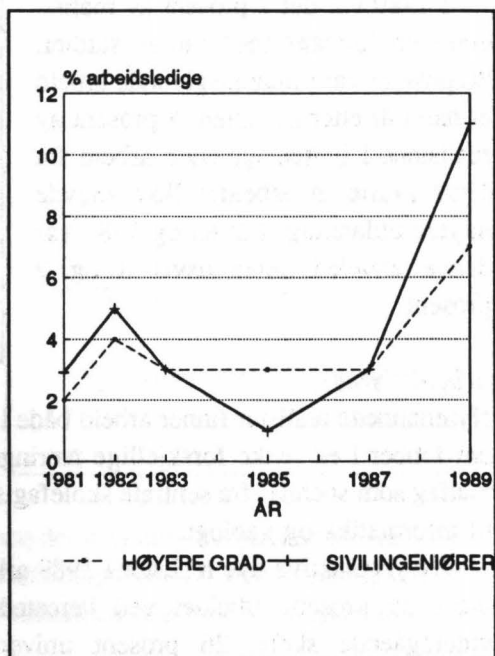
Tilgang og bestand

I første halvdel av 80-tallet ble det årlig uteksaminert mellom 690 og 800 sivilingeniører fra Norges Tekniske Høgskole. I annen halvdel av 80-tallet økte dette til mellom 770 og 920 sivilingeniører årlig. I 1990 var opptakstallet ved NTH økt til 1 296 og i tillegg kommer sivilingeniører fra teknologisk orienterte studier (TOS-studier) ved universitetene og et stort, men ukjent antall utdannet i utlandet.

I våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 1 370 nye kandidater årlig fra norske læresteder. I 1988 er det relativt få sivilingeniører i aldersgruppene 50-64 år, slik at erstatningsbehovet for sivilingeniører vil være nokså moderat de nærmeste årene. Med dagens høye kandidatproduksjon får vi derfor en kraftig økning av bestanden, fra 20 660 i 1988 til 41 270 i 2008, en fordobling på bare 20 år. Deretter vil erstatningsbehovet øke litt, men med

Figur 16

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Sivilingeniører og universitetskandidater med høyere grad. Vårkullet 1981-1989.

uforandret tilgang på nye kandidater vil bestanden av sivilingeniører fortsette å øke til nærmere 55 000 i 2028. I tillegg kommer sivilingeniører utdannet i utlandet.

I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år knapt 50 prosent av bestanden, og dette blir under våre forutsetninger uforandret i 2008, men bare 37 prosent i 2028. For sivilingeniørene vil gjennomsnittsalderen holde seg på dagens nivå fram til 2008 og øke litt fram mot 2028.

Sivilingeniørstudiet har tradisjonelt vært utpreget mannsdominert, men andelen kvinner av kandidatene har økt siste tiår, fra 6 prosent i 1980 til 26 prosent i 1989. I 1988 var kvinneandelen i bestanden 6 prosent. I følge våre beregninger vil den øke til 19 prosent i 2008 og 25 prosent i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

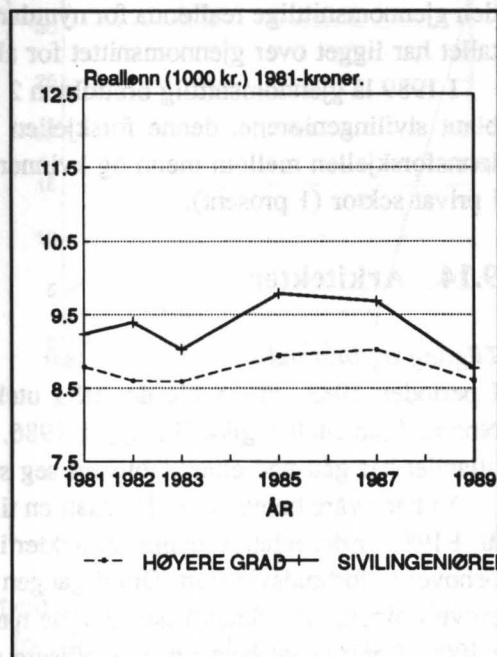
I alt 211 sivilingeniører fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 27 prosent av disse var kvinner.

I 1990 var arbeidsledigheten blant nyutdannede sivilingeniører 9 prosent, i 1989 var den 11 prosent. Imidlertid varierer arbeidsledigheten trolig mellom ulike fagområder av sivilingeniørutdanningen. Sivilingeniører fra vårkullet er ikke helt representative for alle nyutdannede, i hovedsak er det kandidater fra fysikk, kjemi og forsinkede kandidater fra andre linjer som uteksamineres om våren. Vi ser at det er etter 1987 og i 1981-82 at sivilingeniørene har hatt noe høyere ledighet enn gjennomsnittet av kandidater med høyere grad.

I 1989 var det 6 prosent av de nyutdannede sivilingeniørene som studerte videre etter eksamen. 72 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen, mens 13 prosent avtjente verneplikten. Knapt 7 prosent av sivilingeniørene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 9 og 11 prosent.

Figur 17

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede sivilingeniører og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Arbeid - yrke

Av yrkesaktive nye sivilingeniører fra vårkullet i 1989 arbeidet 57 prosent i privat sektor, en økning fra 1987 (47 prosent) til omtrent samme andel som i 1985 (60 prosent). Sivilingeniørene finner seg arbeid i en rekke næringer både i offentlig og privat sektor. I 1989 arbeidet 21 prosent ved universiteter, inkludert NTH, mens 23 prosent arbeidet i forskningsvirksomhet. 17 prosent arbeidet i forretningsmessig tjenesteyting (engineering, EDB, rådgivende ingeniør), 8 prosent arbeidet i olje/bergverk, 7 prosent i industri og 5 prosent i bygg og anlegg. 7 prosent arbeidet i offentlig administrasjon og 3 prosent i skoler/høgskoler. Som yrke hadde 62 prosent teknisk/naturvitenskapelig arbeid, 25 prosent arbeidet med forskning/undervisning og 8 prosent med utredning/EDB.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede sivilingeniører var 15 461 kroner i 1989. Det er noe over gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede sivilingeniører gjennom hele 1980-tallet har ligget over gjennomsnittet for alle kandidater med høyere grad.

I 1989 lå gjennomsnittlig bruttolønn 2 prosent høyere for menn enn for kvinner blant sivilingeniørene, denne forskjellen var 3 prosent i 1987. Uventet nok var lønnsforskjellen mellom menn og kvinner større i offentlig sektor (3 prosent) enn i privat sektor (1 prosent).

9.14 Arkitekter

Tilgang og bestand

I perioden 1983 - 1988 ble det årlig uteksaminert mellom 60 og 90 arkitekter i Norge. Studenttallet gikk litt opp i 1986, samtidig som antall arkitektstudenter i utlandet har gått ned eller stabilisert seg siden den gang.

Vi har i våre beregninger forutsatt en tilgang på 80 uteksaminerte kandidater pr. år. I 1988 er det relativt mange arkitekter i de eldste alderskategoriene, erstatningsbehovet er forholdsvis stort. Om tilgangen holder seg på dagens nivå, får vi likevel en viss økning av arkitektbestanden de nærmeste årene, fra 3 040 i 1988 til 3 460 i 2008. Deretter vil bestanden stabilisere seg. Når de store alderskullene kommer i pensjonsalderen rundt år 2015, vil bestanden gradvis reduseres litt, til 3 280 i 2028.

Under våre forutsetninger vil gjennomsnittsalderen i arkitektbestanden øke betydelig, både blant kvinnelige og mannlige arkitekter. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 49 prosent av arkitektbestanden, mens dette blir redusert til 34 prosent i 2008. Etter at de store alderskullene har nådd pensjonsalderen, vil gjennomsnitts-

alderen bli noe lavere igjen. I 2028 vil 36 prosent av arkitektbestanden være i aldersgruppen 30-44 år.

Kvinneandelen har vært stigende blant uteksaminerte kandidater, fra 22 prosent i 1980 til 52 prosent i 1989. For hele bestanden var kvinneandelen knapt 20 prosent i 1989. I følge våre beregninger vil andelen bli 43 prosent i 2008, mens den vil være på hele 64 prosent i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 32 arkitekter fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 66 prosent av disse var kvinner.

I 1989 var arbeidsledigheten blant nyutdannede arkitekter hele 33 prosent, det var den også i 1990. I 1981 var ledigheten 4 prosent, i 1982 8 prosent og 1983 3 prosent, derimot var ingen ledige i 1985 og i 1987. Det er trolig tre viktige årsaker til den høye arbeidsledigheten blant nyutdannede arkitekter. På grunn av lav aktivitet i den meget konjunkturfølsomme byggebransjen er det få oppdrag for arkitektkontorene. Nytilstrømmingen har også vært høyere enn aldersavgangen, slik at arkitektbestanden har økt. Arkitektkandidatene har dessuten dårlige muligheter til å finne relevant arbeid i andre yrker.

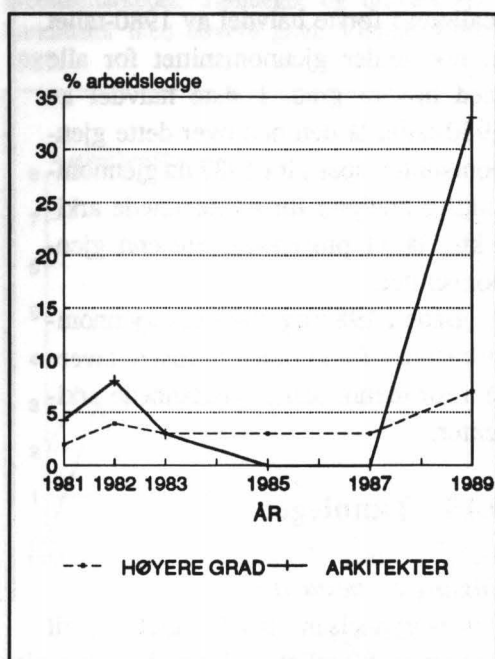
Ingen av de nyutdannede arkitektene i 1989 fortsatte med videre studier. 63 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 20 prosent av arkitektene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 3 og 5 prosent.

Arbeid - yrke

I 1989 arbeidet 63 prosent av de yrkesaktive arkitektene i privat sektor et halvt år etter eksamen. Det gjaldt 94 prosent i 1985 og 95 prosent i 1987. Siden arkitektutdanningen er en utpreget profesjonsutdanning, konkurrerer kandidatene om et nokså smalt spekter av jobber. Av de 19 yrkesaktive kandidatene i 1989 arbeidet vel 60

Figur 18

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Arkitekter og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

prosent i forretningsmessig tjenesteyting (private arkitektkontorer), 22 prosent arbeidet i kommunal/fylkeskommunal administrasjon, mens resten arbeidet enten i statsadministrasjonen, videregående skole, eller annen offentlig/privat tjenesteyting. Som yrke hadde 74 prosent teknisk/naturvitenskapelig arbeid (arkitekt) og 11 prosent arbeidet med offentlig administrasjon.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede arkitekter var 15 824 kroner i 1989. Det er noe over gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at arkitektenes gjennomsnittlige reallønn i første halvdel av 1980-tallet lå noe under gjennomsnittet for alle med høyere grad. I siste halvdel av 1980-tallet lå den noe over dette gjennomsnittet, spesielt i 1987 da gjennomsnittlig reallønn for nyutdannede arkitekter lå 11 prosent høyere enn gjennomsnittet.

Både i 1987 og 1989 var gjennomsnittslønna for kvinner 7 prosent lavere enn for menn, blant nyutdannede arkitekter.

9.15 Tannleger

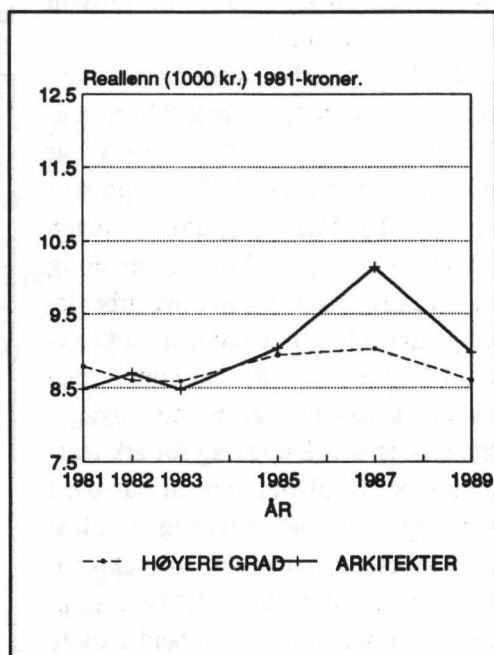
Tilgang og bestand

Fra begynnelsen av 70-tallet og til midten av 80-tallet sank antall uteksaminerte tannleger, fra 155 kandidater i 1972 til 88 kandidater i 1985. Denne nedgangen har fortsatt, og i 1988 ble det bare uteksaminert 54 nye tannleger. De siste par årene har antall studenter økt, i 1990 ble det for eksempel tatt opp 95 studenter ved universitetene i Oslo og Bergen. I tillegg kommer noen få utenlandsstudenter.

I våre beregninger forutsetter vi en tilgang på 80 nye kandidater årlig. I 1988 er det relativt mange tannleger i aldersgruppen 50-64 år, slik at erstatningsbehovet vil være nokså stort de nærmeste årene. Tilgangen på nye kandidater er faktisk mindre enn erstatningsbehovet, slik at tannlegebestanden gradvis vil reduseres, fra 4 080 i 1988 til 3 770 i 2008 og 3 150 i 2028.

Figur 19

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede arkitekter og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Under våre forutsetninger vil gjennomsnittsalderen blant tannlegene øke betydelig. Dette kan synes bekymringsfullt siden gjennomsnittsalderen allerede er høy. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år bare 38 prosent av tannlegebestanden, mens dette tallet ytterligere blir redusert til 29 prosent i 2008.

Kvinneandelen blant nye studenter og ferdige kandidater har lenge vært høy, for kandidater på 1980-tallet mellom 42 prosent og 50 prosent. For hele bestanden tannleger var 29 prosent kvinner i 1988. I følge vår beregninger vil andelen kvinner være 40 prosent i 2008 og 51 prosent i 2028.

Situasjonen for nye kandidater

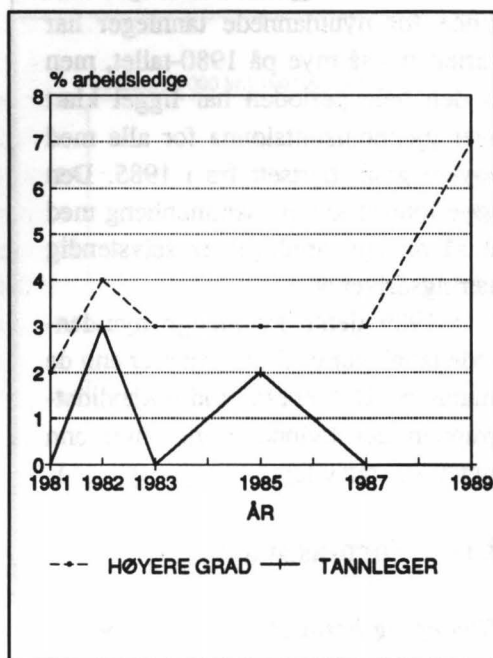
I alt svarte 33 nyutdannede tannleger fra vårkullet på spørreskjemaet i 1989, av disse var 52 prosent kvinner.

I 1989 oppga ingen av kandidatene som var meldt på arbeidsmarkedet at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Dette gjaldt også i 1987 og 1983, mens 2 prosent var ledige i 1985 og 3 prosent i 1982. En viktig forklaring på at nyutdannede tannleger har bedret sin situasjon på arbeidsmarkedet på 1980-tallet, er at kandidattallet gradvis har blitt lavere i hele perioden. Antallet studieplasser ble redusert av myndighetene på grunn av prognoser om overproduksjon. Siden nyutdannede tannleger i prinsippet bare konkurrerer om en type arbeid, vil en slik nedgang raskt gi merkbare utslag i arbeidsmarkedssituasjonen for de nyutdannede.

I 1989 var det ingen av tannlegene som fortsatte med videre studier, men hele 27 prosent avtjente verneplikten. 73 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Ingen av tannlegene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. Det samme var tilfelle i 1985, men andelen i 1987 var 6 prosent.

Figur 20

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Tannleger og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

Arbeid - yrke

Nyutdannede tannleger finner arbeid i omtrent samme utstrekning i offentlig og privat sektor. I 1989 arbeidet 58 prosent av de yrkesaktive i offentlig sektor et halvt år etter eksamen. 38 prosent var selvstendig næringsdrivende. De aller fleste tannlegene arbeider i klinisk praksis. Av 24 yrkesaktive tannleger i 1989 arbeidet 88 prosent i helse- og sosiale tjenester, mens 12 prosent arbeidet i offentlig administrasjon. Som yrke hadde 100 prosent medisinsk arbeid, dvs. tannlegearbeid.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede tannleger var 15 969 kroner i 1989. Det er noe over gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at den gjennomsnittlige reallønnen for nyutdannede tannleger har variert nokså mye på 1980-tallet, men at den hele perioden har ligget klart over gjennomsnittslønnen for alle med høyere grad, bortsett fra i 1985. Den høye lønnen kan ha sammenheng med at så mange tannleger er selvstendig næringsdrivende.

I 1989 tjente kvinnelige nyutdannede tannleger ca 5 prosent mer enn de mannlige. Den eneste andre kandidatgruppen der kvinner tjener mer enn menn, er statsvitere.

9.16 Farmasøyter

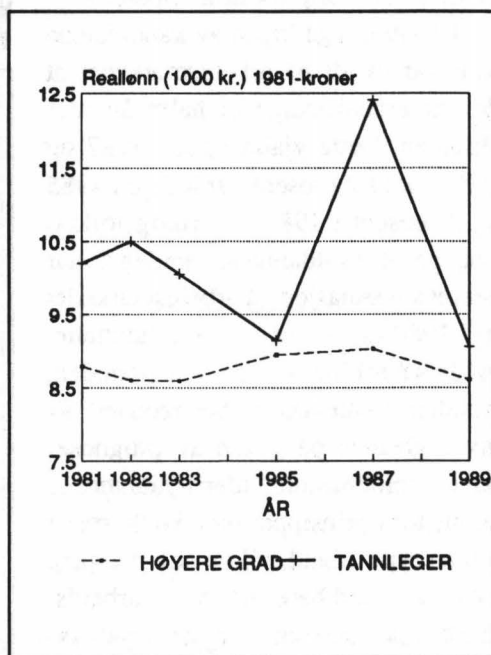
Tilgang og bestand

Gjennom hele 80-tallet har antallet uteksaminerte farmasøyter ligget rundt 30 pr. år, lavest i 1984 med 24 kandidater, høyest i 1987 med 36 kandidater. De nærmeste årene venter vi en liten økning i studentallet, og i våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 50 nye kandidater pr. år.

Det er flere kvinner enn menn i alle aldersgrupper blant farmasøytene, dette gjelder ikke for noen andre universitetsutdanninger. Aldersfordelingen er nokså jevn, men en relativt stor andel av bestanden er i den eldste alderskategorien. Erstatningsbehovet vil derfor være størst i de nærmeste årene, og følgelig vil den veksten vi får i farmasøytbestanden være mest moderat tidlig i framskrivningsperio-

Figur 21

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede tannleger og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

den, fra 1 360 i 1988 til 1 400 i 1993. I 2008 vil bestanden være 1 680, mens den i 2028 vil ha økt til 2 040.

Et spesielt trekk ved farmasøytbestanden er at gjennomsnittsalderen vil gå ned i årene framover. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 34 prosent av den totale bestanden, mens dette tallet vil øke til 43 prosent i 2008.

Farmasøytutdanningen har tradisjonelt vært kvinnedominert med 60 - 85 prosent kvinner av kandidatene helt siden 1950 og 100 prosent kvinner i 1989. Av hele bestanden var 68 prosent kvinner i 1988, i følge våre beregninger vil andelen kvinner bli 89 prosent i 2008 og 99 prosent i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 12 nyutdannede farmasøyer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, samtlige av disse var kvinner.

I 1989 oppga ingen farmasøyer at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Det samme var tilfellet både i 1985 og 1987. Den gunstige arbeidsmarkedssituasjonen for farmasøyer skyldes trolig at erstatningsbehovet i denne perioden har vært større enn tilgangen på nye kandidater. Heller ikke i 1981 var noen nyutdannede farmasøyer arbeidsledige. I 1982 og i 1983 var 4 prosent arbeidsledige, men andelen er usikker fordi det var få kandidater.

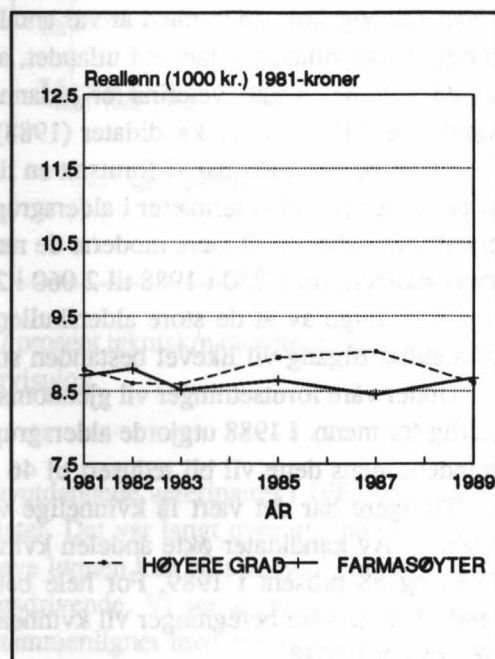
I 1989 var det 8 prosent (1 av 12 kandidater) av de nyutdannede farmasøytene som fortsatte med videre studier. 92 prosent var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Ingen av farmasøytene i inntektsgivende arbeid i 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 5 og 10 prosent.

Arbeid - yrke

I 1989 arbeidet 64 prosent av de nyutdannede yrkesaktive farmasøytene i offentlig sektor. 3 personer arbeidet i helsetjenesten, 3 var ansatt ved universitet, 2 arbeidet

Figur 22

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede farmasøyer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

ved en forskningsinstitusjon, 2 arbeidet i farmasøytisk industri, mens 1 var ansatt i statsadministrasjonen.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede farmasøyter var 15 284 kroner i 1989. Det er noe over gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede farmasøyter har ligget noe under gjennomsnittet for alle med høyere grad, bortsett fra i 1989. Det er for få kandidater til at vi kan si noe om eventuelle lønnsforskjeller mellom offentlig og privat sektor.

9.17 Veterinærer

Tilgang og bestand

De fleste år på 80-tallet ble det uteksaminert rundt 40 veterinærer årlig fra Norges Veterinærhøgskole, men noen år var antallet rundt 60. Tidlig på 80-tallet ble årlig rundt 20 veterinærer utdannet i utlandet, antallet sank til under 10, men økte igjen til 23 i 1990. Antall veterinærer utdannet i Norge og utlandet varierte fra 47 kandidater (1987) til 72 kandidater (1988), men de fleste år var antallet 55-65.

I våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 60 nye kandidater pr. år. Vi ser at det er relativt få veterinærer i aldersgruppen 50-64 år, særlig av kvinnene. Siden erstatningsbehovet vil være moderat de nærmeste årene, får vi en betydelig økning av bestanden, fra 1 280 i 1988 til 2 060 i 2008. Deretter vil erstatningsbehovet øke noe som følge av at de store alderskullene kommer i pensjonsalderen. Men med uforandret tilgang vil likevel bestanden stige til 2 400 i 2028.

Under våre forutsetninger vil gjennomsnittsalderen øke også blant veterinærene, særlig for menn. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 54 prosent av veterinærbeholdningen, mens dette vil bli redusert til 46 prosent i 2008.

Tidligere har det vært få kvinnelige veterinærer i Norge, men dette er i rask endring. Av kandidater økte andelen kvinner fra 8 prosent i 1970 til 31 prosent i 1980 og 58 prosent i 1989. For hele bestanden var kvinneandelen 21 prosent i 1988. I følge våre beregninger vil kvinneandelen øke til 51 prosent i 2008 og hele 68 prosent i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 28 veterinærer fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 64 prosent av disse var kvinner.

I 1989 oppga 7 prosent av veterinærene som var meldt på arbeidsmarkedet at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. I 1981, 1985 og 1987 var det ingen nyutdannede veterinærer som var arbeidsledige. I 1983 var 5 prosent arbeidsledige.

Ingen av veterinærene fra 1989 fortsatte med videre studier. 86 prosent av veterinærene i 1989 var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Ingen av veterinærene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. Det samme var tilfelle i 1985, mens 1 kandidat (7 prosent) svarte dette i 1987.

Arbeid - yrke

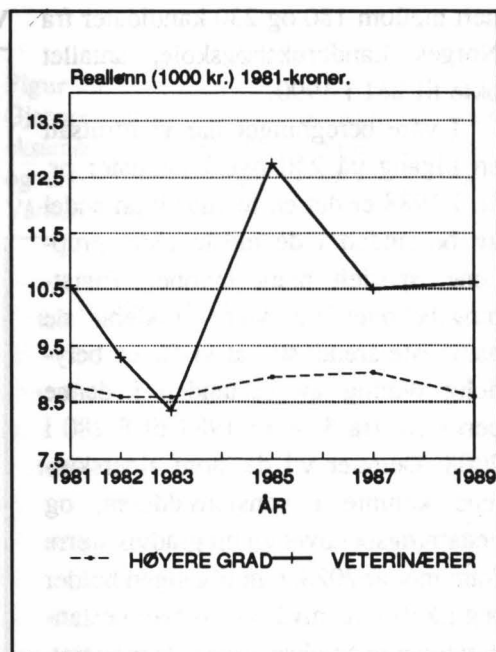
Nyutdannede veterinærer finner arbeid både i offentlig og privat sektor. Av de yrkesaktive veterinærene i 1989 arbeidet 46 prosent i privat sektor et halvt år etter eksamen. 42 prosent var selvstendig næringsdrivende i privat sektor. Av 24 yrkesaktive veterinærer i 1989 arbeidet 75 prosent i helse/veterinærtjenester, 8 prosent i kommunal/fylkeskommunal administrasjon, 8 prosent ved universiteter og 4 prosent ved forskningsvirksomhet. Som yrke hadde 87 prosent teknisk/naturvitenskapelig arbeid, 13 prosent arbeidet med forskning/undervisning.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede veterinærer i 1989 var 18 722 kroner, høyest av alle universitetskandidater. Det var langt over gjennomsnittet på 15 169 for alle med høyere grad. Den høye lønnen kan ha sammenheng med at så mange veterinærer er selvstendig næringsdrivende. Vi ser at reallønnsutviklingen for veterinærer har vært meget gunstig sammenlignet med gjennomsnittet for alle universitetskandidater med høyere grad, bortsett fra i 1983. Mens det i 1987 knapt var forskjell i gjennomsnittslønn mellom menn og kvinner, tjente kvinner i gjennomsnitt 24 prosent mindre enn det menn gjorde i 1989.

Figur 23

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede veterinærer og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

9.18 Landbrukskandidater

Tilgang og bestand

På 1980-tallet ble det årlig uteksaminert mellom 180 og 230 kandidater fra Norges Landbrukshøgskole, antallet økte til 261 i 1990.

I våre beregninger har vi forutsatt en tilgang på 240 nye kandidater pr. år. I 1988 er det en relativt liten andel av bestanden i de eldste aldersgruppene, spesielt blant kvinner. Erstatningsbehovet vil være moderat de nærmeste årene, slik at vi får en betydelig økning av bestanden i denne perioden, fra 5 390 i 1988 til 8 280 i 2008. Deretter vil de store alderskullene komme i pensjonsalderen, og erstatningsbehovet vil bli gradvis større fram mot år 2028. Om tilgangen holder seg på dagens nivå, vil likevel bestanden forsette å vokse, men mer moderat, til 9 740 i 2028.

Under våre forutsetninger vil gjennomsnittsalderen øke betydelig også blant landbrukskandidatene, spesielt blant kvinnene. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år 48 prosent av bestanden, mens dette blir redusert til 42 prosent i 2028 og ytterligere til 36 prosent i 2028.

Kvinneandelen av landbrukskandidatene har økt kraftig de senere år, fra 21 prosent i 1980 til 42 prosent i 1989. For hele bestanden var kvinneandelen i 1988 16 prosent. I følge våre beregninger vil andelen kvinner bli 33 prosent i 2008 og hele 43 prosent i 2028.

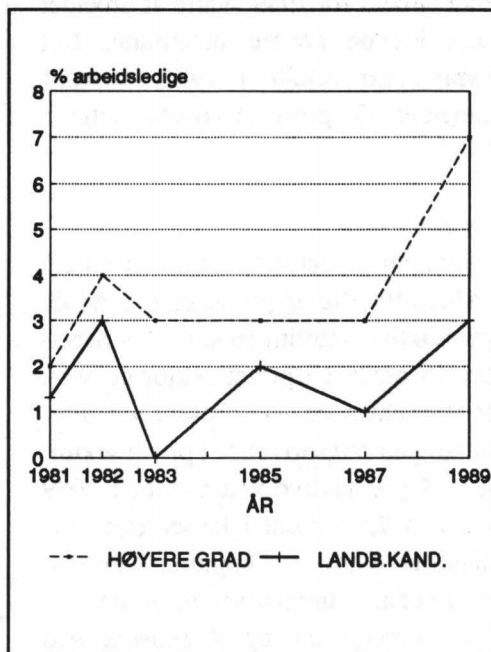
Situasjonen for nyutdannede kandidater

I alt 192 nyutdannede landbrukskandidater fra vårkullet svarte på spørreskjemaet i 1989, 40 prosent av disse var kvinner.

I 1989 oppga 3 prosent av landbrukskandidatene som var meldt på arbeidsmarkedet at de var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Vi ser at arbeidsledigheten blant nyutdannede landbrukskandidater har vært lav, maksimalt 3 prosent på 80-tallet.

Figur 24

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. Landbrukskandidater og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

I 1989 var det 6 prosent av landbrukskandidatene som fortsatte med videre studier. 85 prosent av landbrukskandidatene var i 1989 i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. 11 prosent av landbrukskandidatene fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var denne andelen henholdsvis 12 og 15 prosent.

Arbeid - yrke

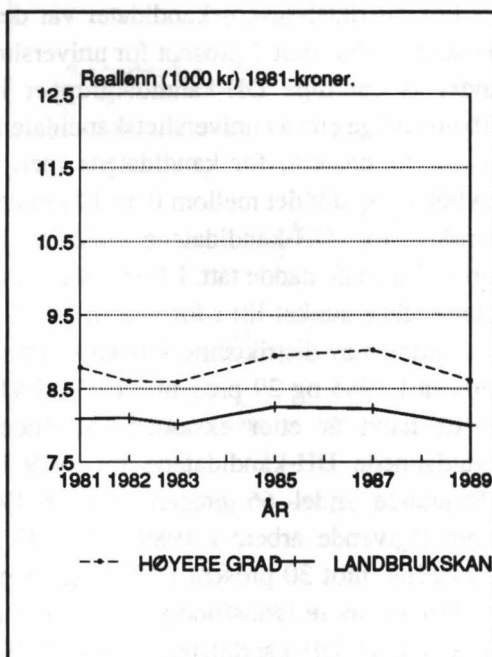
Nyutdannede landbrukskandidater finner arbeid både i offentlig og privat sektor. Av de yrkesaktive landbrukskandidatene arbeidet 61 prosent i offentlig sektor et halvt år etter eksamen i 1989, i 1987 var andelen 59 prosent, og i 1985 også 61 prosent. Landbrukskolekandidatene omfatter en rekke ulike spesialutdanninger (sivilagronomutdanning med seks ulike spesialiseringer, hagebrukskandidat, landskapsarkitekt, forstkandidat, meieriingeniør, jordskifte kandidat). Kandidatene kan konkurrere om et bredt spekter av jobber etter avsluttet utdanning. Av 162 yrkesaktive kandidater i 1989 arbeidet 27 prosent i statsadministrasjonen, 14 prosent i forskningsvirksomhet, 11 prosent ved et universitet (inkludert Norges Landbrukshøgskole), 8 prosent i videregående skole, 10 prosent i industrien, 7 prosent i kommunal/fylkeskommunal administrasjon, 7 prosent i annen offentlig/privat tjenesteyting, og 7 prosent i primærnæringene. Enkelte arbeidet også i bygg/anlegg, varehandel og forretningsmessig tjenesteyting. Som yrke hadde 43 prosent teknisk/naturvitenskapelig arbeid, 17 prosent arbeidet med forskning/undervisning.

Lønnsutviklingen

Gjennomsnittlig brutto månedslønn for nyutdannede landbrukshøgskolekandidater var 14 097 kroner i 1989. Det er langt under gjennomsnittet for alle med høyere grad. Vi ser at den gjennomsnittlige reallønna for nyutdannede landbrukskandidater har ligget nokså fast gjennom hele 1980-tallet. I hele denne perioden har den ligget et godt stykke under gjennomsnittet for alle med høyere grad.

Figur 25

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. Nyutdannede landbrukskandidater og universitetskandidater med høyere grad. Vårkull 1981-1989.

I 1987 lå den gjennomsnittlige lønna for kvinner 5 prosent under den tilsvarende lønna for menn, i 1989 var lønnsforskjellen ubetydelig. I disse beregningene har vi ikke kontrollert for andre variable som for eksempel sektor. I 1989 var gjennomsnittslønna i offentlig sektor 95 prosent av den tilsvarende lønna i privat sektor.

9.19 Distriktshøgskolekandidater i alt

Antall uteksaminerte kandidater fra distriktshøgskolene ble mer enn fordoblet i løpet av 80-tallet: fra 655 kandidater i 1981 til 1571 kandidater i 1989. Gruppen økonomiske fag alene økte fra 259 kandidater i 1981 til 967 kandidater i 1989, eller nesten tre ganger flere.

For distriktshøgskolekandidater var den gjennomsnittlige arbeidsledigheten 13 prosent i 1989, mot 7 prosent for universitetskandidater med høyere grad. En større andel av samtlige DH-kandidatgrupper i 1989 oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige enn av universitetskandidatene. For DH-kandidatene gjaldt det mellom 10 og 19 prosent, for kandidatene med høyere grads eksamen, med unntak av arkitekter, gjaldt det mellom 0 og 12 prosent. Situasjonen var preget av stadig større vansker for DH-kandidatene med å tilpasse seg arbeidsmarkedet med den utdanningen de hadde tatt. I 1990 hadde andelen arbeidsledige av distriktshøgskolekandidatene sunket litt i forhold til 1989, til 11 prosent.

Andelen av distriktshøgskolekandidatene som studerte videre økte sterkt, fra 27 prosent i 1985 og 29 prosent i 1987 til 41 prosent i 1989.

Et halvt år etter eksamen var under halvparten, eller 46 prosent, av de nyutdannede DH-kandidatene fra 1989 i inntektsgivende arbeid. For 1985 var tilsvarende andel 66 prosent og for 1987 61 prosent. Av DH-kandidatene i inntektsgivende arbeid i 1989 svarte 43 prosent at arbeidet ikke krevde høyere utdanning, mot 30 prosent i 1985 og 35 prosent i 1987.

Det var store lønnsforskjeller mellom universitetskandidater med høyere grads eksamen og DH-kandidater fra våren 1989. De første tjente i gjennomsnitt 14 prosent, eller nesten 1900 kroner, mer pr. måned enn DH-kandidatene. Bare teologene tjente dårligere enn noen av gruppene med DH-utdanning. Alle de andre universitetskandidatene tjente mer enn de best lønnede DH-kandidatene.

Vel 40 prosent av DH-kandidatene fra 1989 arbeidet i offentlig sektor. Det er verd å merke seg at kandidatene fra humanistiske fag, media- og kommunikasjonsfag, samfunnsfag og samferdselsfag tjente bedre i offentlig sektor enn i privat sektor et halvt år etter eksamen.

Våre data tyder på at den tradisjonelle toårige DH-utdanningen i stadig mindre grad klarer seg i konkurransen om jobbene på arbeidsmarkedet. Økningen i tallet på kandidater kombinert med et vanskeligere arbeidsmarked gjør utslag for DH-kandidatene. Samtidig bygger distriktshøgskolene ut sine tilbud år for år, med flere studieretninger, påbyggingsstudier og kombinasjonsmuligheter i forhold til annen

høyere utdanning. Det blir både naturlig og nødvendig for DH-kandidatene å styrke sin kompetanse og konkurranseevne ved å fortsette ett eller to år til ved distrikthøgskole eller universitet.

9.20 Humanistiske fag

I gruppen humanistiske fag finner vi 3-årig fagoversetterutdanning, 2-årig studium i tysk fagspråk og 2-årig studium i kulturarbeid.

I alt 50 kandidater besvarte vårt spørreskjema, 74 prosent av disse var kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

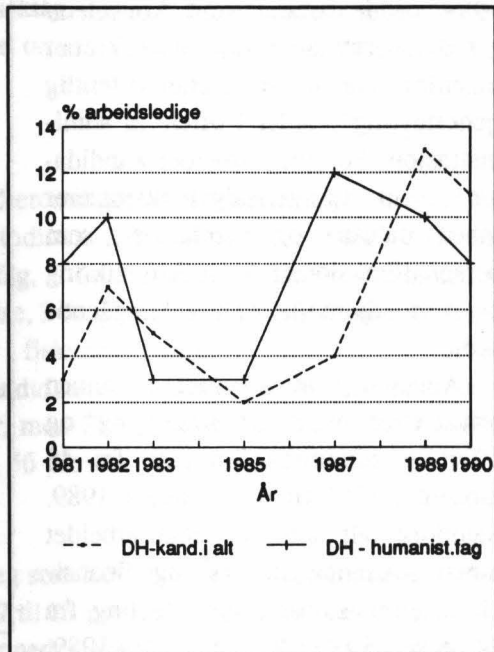
10 prosent av kandidatene som meldte seg på arbeidsmarkedet i 1989 oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige. I 1990 var andelen 8 prosent. Andelene i begge disse årene var lavere enn gjennomsnittet for alle DH-kandidatene. I 1987 var ledigheten for denne gruppen på sitt høyeste, med 12 prosent og lavest i 1983 og 1985, med 3 prosent.

40 prosent av kandidatene fra 1989 fortsatte å studere, og av disse svarte 1/4 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. I 1985 studerte 41 prosent videre, men den gangen svarte bare 1/6 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid. I 1987 var andelen som studerte videre 27 prosent, og av disse svarte bare 1/12 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å få arbeid.

54 prosent av kandidatene var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Andelen var den samme i 1985, men hele 66 prosent i 1987. I 1989 oppga nesten halvparten av kandidatene i inntektsgivende arbeid at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning. Både i 1985 og 1987 svarte 4/10 av kandidatene det samme.

Figur 26

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i humanistiske fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

Arbeid - yrke

Oversetterutdanningene er yrkesrettede mot norske bedrifter og organisasjoner. Kulturarbeidutdanningen er yrkesrettet mot offentlig kulturadministrasjon på kommune- og fylkesplanet, og mot arbeid i kulturformidlingsinstitusjoner (museum, frivillige organisasjoner, klubber).

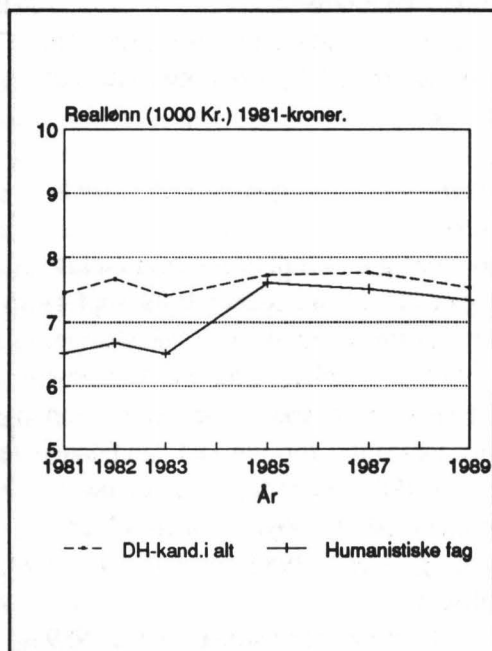
Godt over halvparten (11 av 19) av de yrkesaktive kandidatene fra 1989 oppga privat sektor som arbeidssted.

12 av 19 yrkesaktive kandidater fra 1989 hadde arbeid som konsulent/utreder/personalfunksjonær/sekretær innenfor "annen privat eller offentlig tjenesteyting" ¹ eller i offentlig administrasjon. Forøvrig arbeidet kandidatene som agenter/salgsfunksjonærer innen industri og varehandel, som personalfunksjonær i bank/forsikring og som adjunkt/lærer i videregående skole.

Andelen som arbeidet i "annen privat eller offentlig tjenesteyting" og offentlig administrasjon økte fra 48 prosent i 1981 til 63 prosent i 1989. Samtidig falt andelene som arbeidet innen sekundærmeringer² og finansiell/forretningsmessig tjenesteyting fra 24 prosent i 1981 til 11 prosent i 1989.

Figur 27

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i humanistiske fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

Lønnsutvikling

Av de ulike DH-kandidatgruppene fra våren 1989 lå kandidatene i humanistiske fag lønsmessig dårligst an (brutto nominell gjennomsnittlig månedslønn: kr. 12 940), sammen med kandidatene i naturvitenskapelige fag og idrettsfag. I hele perioden 1981-1989 tjente DH-humanistene under gjennomsnittet for alle DH-kandidatene.

¹ Omfatter interesseorganisasjoner, ideologiske og kulturelle organisasjoner, film, kringkasting, kunstnerisk tjenesteyting, drift av bibliotek og museer, sport og underholdning ellers, personlig tjenesteyting.

² Med sekundærmeringer menes industri, olje/bergverk, vann- og kraftforsyning, bygg/anlegg.

Den gjennomsnittlige bruttolønna til DH-humanistene fra 1989 var 350 kroner lavere enn gjennomsnittet for DH-kandidatene og nesten 900 kroner lavere enn gjennomsnittslønna til kandidatene fra datafag, som tjente mest (1989-kroner). Real-lønnsutviklingen har imidlertid vært bedre for humanistene i perioden 1981-1989 (med totalt 13 prosent økning) enn for de fleste andre kandidatgruppene, humanistene lå i utgangspunktet særdeles dårlig an. De andre gruppene forsprang var således litt mindre i 1989 enn i 1981.

Det er verd å merke seg at DH-kandidatene i humanistiske fag som arbeidet i offentlig sektor hadde en gjennomsnittlig brutto månedslønn som lå 1300 kroner, eller 10 prosent, over lønna i privat sektor. Det er for få heltids yrkesaktive mannlige kandidater til at vi kan si noe om forskjeller i lønn mellom menn og kvinner.

9.21 Økonomiske fag

Gruppen økonomiske fag inneholder studieretninger innen økonomi/administrasjon (2- og 3-årig), 2-årig bedriftsøkonomistudium, 2-årig studium i informatikk og økonomi, 2-årig studium i bokbransjefag, 2-årig studium i landbruksøkonomi, påbyggingsstudium i markedsføringsledelse, 3-årig revisorutdanning, diplomstudium i materialadministrasjon, 3-årig studium i fiskeriøkonomi.

Dette er den største gruppen DH-kandidater, og den har hatt den største økningen i antall uteksaminerte kandidater, med 273 prosent i perioden 1981-1989. 827 kandidater besvarte spørreskjemaet, 56 prosent var kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

Andelen av kandidatene som oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige et halvt år etter eksamen økte fra 5 prosent i 1987 til 13 prosent i 1989, som er en vesentlig høyere andel enn for universitetsutdannede økonomer. I 1990 sank andelen arbeidsledige av DH-økonomene til 9 prosent, men dette er fortsatt en høy andel i forhold til tidligere i perioden. (For universitetsutdannede siviløkonomer hadde andelen arbeidsledige steget fra 6 prosent i 1989 til 8 prosent i 1990.) Andelen arbeidsledige av DH-økonomene var relativt høy også på begynnelsen av 80-tallet, med 7 prosent i 1982, og på sitt laveste i 1985 med 2 prosent.

Hele 42 prosent av kandidatene fra 1989 studerte videre et halvt år etter eksamen. Til sammenligning kan nevnes at 31 prosent studerte videre i 1981 og 28 prosent i 1985 og 1987. Av de som studerte videre i 1989 svarte om lag 1/4 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. Dette gjaldt bare 3 prosent av dem som studerte videre både i 1985 og 1987.

Bare 45 prosent av kandidatene fra 1989 var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Av disse svarte 4/10 at arbeidet ikke krevde høyere utdanning.

I 1985 og 1987 var henholdsvis hele 65 og 61 prosent i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Om lag 1/3 av kandidatene i 1985 og 1987 svarte at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning.

Både hver for seg og til sammen indikerer disse tallene et atskillig vanskeligere arbeidsmarked for DH-økonomene mot slutten av 1980-tallet.

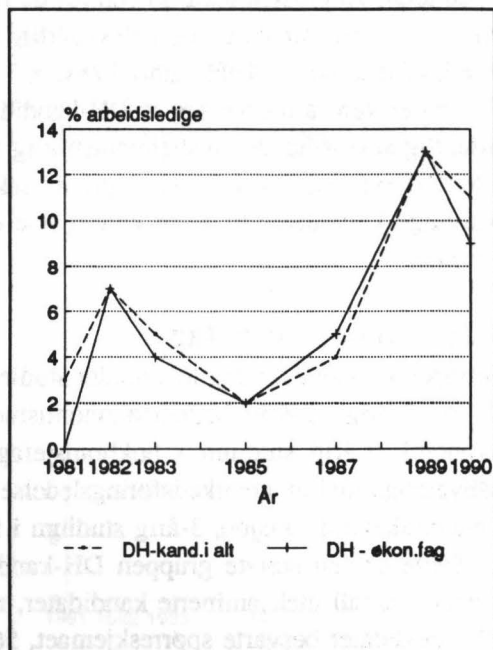
Arbeid - yrke

Studiet er yrkesrettet og lagt opp med sikte på at kandidatene skal gå til stillinger på mellomnivå i større bedrifter/forvaltningsorganisasjoner eller til ledernivå i mindre bedrifter/forvaltningsinstitusjoner.

De 338 yrkesaktive DH-økonomene var sysselsatt innen et bredt felt av næringer og yrker et halvt år etter eksamen. 58 prosent av de yrkesaktive kandidatene oppga at de hadde arbeid i privat sektor.

En tredjedel av de yrkesaktive kandidatene fra 1989 arbeidet som revisorer eller funksjonærer innen forretningsmessig tjenesteyting og bank/forsikring. Denne andelen har sunket betydelig siden 1985, da over halvparten av kandidatene fra økonomiske fag arbeidet innen disse næringene. I 1989 arbeidet derimot 19 prosent som konsulenter/utredere/revisorer i kommunal og statlig administrasjon, mot bare 8 prosent i 1981 og 10 prosent i 1985. Dobbeltså mange tok seg altså arbeid innen offentlig administrasjon i 1989 i forhold til første halvdel av 80-åra. Nesten 17 prosent arbeidet med regnskap/bokholderi eller som salgsfunksjonærer og butikksjefer/ekspeditører innen varehandel og samferdsel, og dette er nesten dobbelt så mange som i 1985, men ikke flere enn i 1981. 10 prosent arbeidet som adjunkt/lærer/personalfunksjonær i grunnskole, videregående skole og ved høyskoler, denne andelen har steget fra 5 prosent i 1981. Andelen som gikk til

Figur 28
Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i økonomiske fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

sekundærmeringene³ falt i løpet av 80-tallet, fra 33 prosent i 1981 til 9 prosent i 1989.

Lønnsutvikling

Gjennomsnittslønna til DH-kandidatene med økonomiske fag fra våren 1989 lå litt over gjennomsnittet for alle DH-kandidater. De tjente i gjennomsnitt 13 331 kroner, 200 til 500 kroner mindre pr. måned enn kandidatene fra både datafag, mediafag og samfunnsfag. Når vi ser 80-tallet under ett, har reallønna vært jevn og ligget på samme nivå i hele perioden 1981-1989, med bare små svingninger. Fra 1987 til 1989 falt reallønna med 2 prosent, etter å ha steget med 4 prosent fra 1983 til 1987.

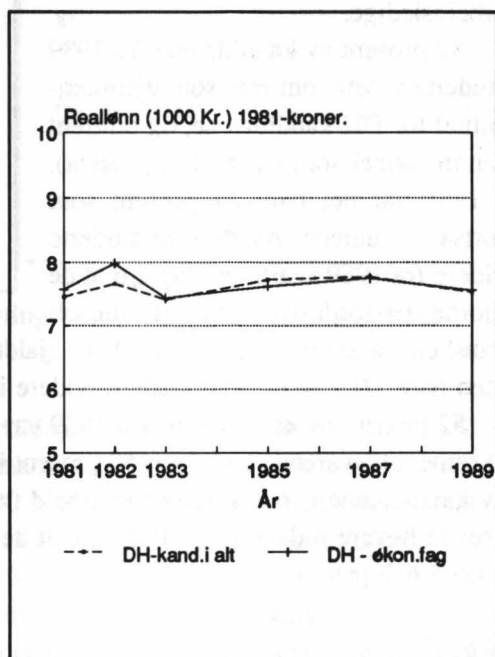
DH-økonomene fra våren 1989 som arbeidet i privat sektor tjente gjennomsnittlig 650 kroner mer pr. måned, eller 5 prosent mer, enn DH-økonomene i offentlig sektor. Mannlige kandidater i privat sektor tjente 7 prosent mer enn kvinnelige kandidater i privat sektor, og omtrent samme forskjell mellom mannlige og kvinnelige kandidater finner vi overraskende nok i offentlig sektor (6 prosent). Når vi holder sektor utenfor, tjente de mannlige kandidatene 8 prosent mer enn de kvinnelige. Mannlige kandidater i privat sektor tjente 12 prosent mer enn kvinnelige kandidater i offentlig sektor. Kombinasjonen mann og privat sektor gir her altså best lønnsmessig uttelling.

9.22 Samfunnsfag

I gruppen samfunnsfag finner vi 2-årige studier innen kommunal/offentlig planlegging og administrasjon, 2-årige studier innen administrasjon og organisasjon med fordypning i kulturforvaltning, personaladministrasjon og samfunnsplanlegging, 3-årig studium i landskapsforvaltning og planlegging og 2-årig høyere studium i samfunnsplanlegging. 110 kandidater besvarte spørreskjemaet, av disse var 65 prosent kvinner.

Figur 29

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i økonomiske fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

³ Se note 2.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

11 prosent av samfunnsfagkandidatene fra våren 1989 som meldte seg på arbeidsmarkedet oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige et halvt år etter eksamen, den høyeste andelen vi har registrert for denne gruppen på 80-tallet. I 1990 sank andelen arbeidsledige igjen ned mot nivået midt på 80-tallet, til 5 prosent. Kandidatene fra 1987 hadde den laveste andelen arbeidsledige på 80-tallet; da oppfattet ingen kandidater seg som hovedsakelig arbeidsledige.

39 prosent av kandidatene fra 1989 studerte videre, omtrent som gjennomsnittet for DH-kandidatene, og omtrent samme andel som i 1987 (38 prosent). I 1985 var det bare 21 prosent som fortsatte studiene. Av de som studerte videre fra 1989 svarte om lag 1/6 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid. Dette gjaldt 1/4 av de som studerte videre i 1985, men bare 1/18 av de som studerte videre i 1987.

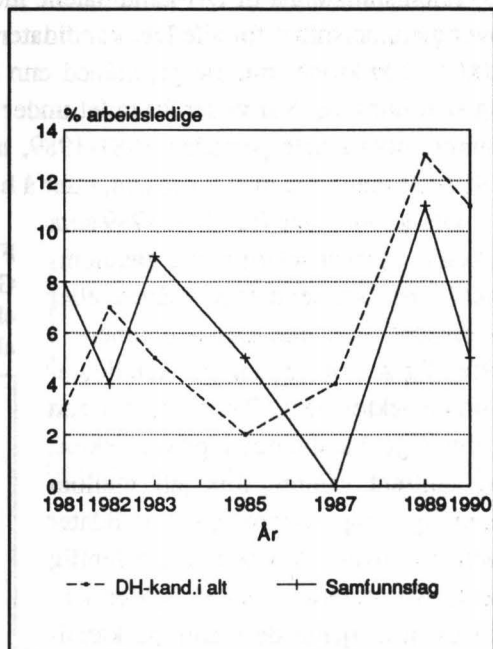
52 prosent av kandidatene fra 1989 var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen, tilsvarende andel var 53 prosent i 1987 og hele 68 prosent i 1985. Ca. 1/3 av kandidatene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning. I 1987 gjaldt dette i overkant av 1/4 av kandidatene og i 1985 halvparten.

Arbeid - yrke

Studiet i offentlig administrasjon kvalifiserer for tilsetting i offentlig og privat virksomhet på saksbehandler- og ledernivå. Studiet i kommunal planlegging er yrkesrettet og kvalifiserer for arbeidsoppgaver innen kommunal planlegging og administrasjon. Fordypningsstudiet i kulturarbeid retter seg mot yrker som sjef/ sekretær/konsulent innen kultursektoren, privat eller i kommune og fylke, eller kulturorganisasjoner. Fordypningen innen miljøarbeid retter seg også mot kulturadministrasjon: miljøarbeid, fritidsarbeid, klubbarbeid. Som kandidat i personaladministrasjon er man kvalifisert til å arbeide i privat eller offentlig virksomhet som

Figur 30

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i samfunnsfag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

personalkonsulent eller med ulike typer organisasjonsarbeid.

85 prosent av de 52 yrkesaktive kandidatene fra våren 1989 arbeidet i offentlig sektor.

Av de yrkesaktive kandidatene fra 1989 arbeidet 31 prosent i kommunal/fylkeskommunal administrasjon og 21 prosent i statsadministrasjonen, for det meste som konsulenter, men også noen på regnskaps- og kontorsiden. 15 prosent arbeidet som lærere/adjunker i skolen (grunn-/videregående og høyskoler), og 13 prosent i helse/sosialsektoren. 12 prosent arbeidet i sekundærnæringer og forretningsmessig tjenesteyting. Tidligere på 80-tallet arbeidet en større andel av kandidatene i skolen (25 prosent i 1981), og en mindre andel arbeidet i helse- og sosialsektoren (6 prosent i 1981). Omtrent samme andeler arbeidet i sekundærnæringer og forretningsmessig tjenesteyting samt i offentlig administrasjon.

Lønnsutvikling

Gjennomsnittslønna til samfunnsfagkandidatene fra våren 1989 var kr. 13 576, nesten 300 kroner over gjennomsnittslønna til alle DH-kandidatene. Bare mediafag- og datafagkandidatene tjente mer (150-250 kroner). Reallønnsutviklingen var relativt god med 6 prosent økning i perioden 1981-89. De mannlige kandidatene tjente nesten 14 prosent mer pr. måned enn de kvinnelige. Kandidatene i offentlig sektor hadde lønninger som lå 11 prosent høyere enn lønningene til kandidatene i privat sektor. Mannlige kandidater som arbeidet i offentlig sektor hadde i gjennomsnitt lønninger som var 15 prosent høyere enn lønningene til kvinnelige kandidater i offentlig sektor.

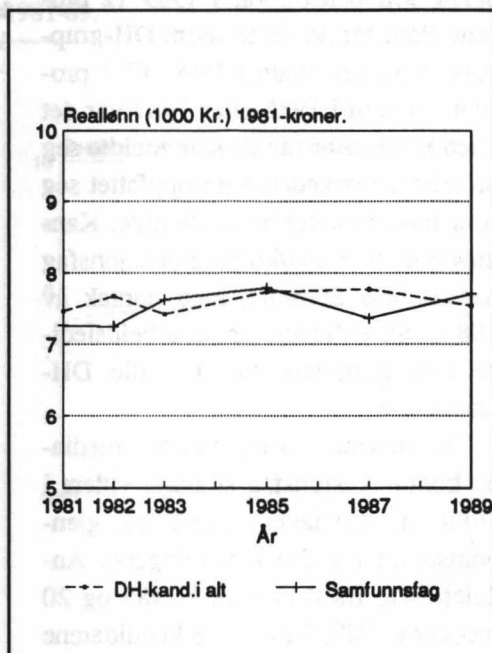
9.23 Media- og kommunikasjonsfag

I denne gruppen finner vi studieretningene 2-årig media- og kommunikasjonsfag, samt 2-årig studium i programregi for fjernsyn og video.

53 kandidater besvarte spørreskjemaet, av disse var 53 prosent kvinner.

Figur 31

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i samfunnsfag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

Arbeidsledigheten økte kraftig for denne gruppen og var i 1989 12 prosent. Som for de fleste andre DH-gruppene sank den igjen i 1990, til 7 prosent. Verken i 1985 eller 1987 var det noen kandidater (av de som meldte seg på arbeidsmarkedet) som oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige. Kandidatene fra media/kommunikasjonsfag har på hele 80-tallet, med unntak av 1983, hatt en lavere andel arbeidsledige enn gjennomsnittet for alle DH-kandidater.

34 prosent av kandidatene i media- og kommunikasjonsfag studerte videre i 1989, en noe lavere andel enn gjennomsnittet for DH-utdanningene. Andelen økte fra 0 prosent i 1985 og 20 prosent i 1987. 3 av de 18 kandidatene som studerte videre i 1989 gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid. Dette gjaldt ingen av de 4 kandidatene som studerte videre i 1987.

58 prosent av kandidatene fra våren 1989 var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen, en høy andel sammenlignet med de andre DH-utdanningene. Av disse svarte mer enn halvparten at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 og 1987 var henholdsvis hele 95 og 80 prosent av kandidatene i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen, henholdsvis halvparten og 2/3 av disse svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning.

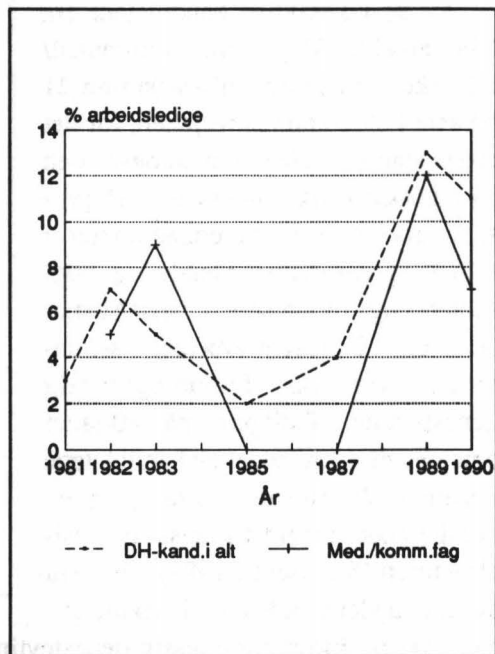
Arbeid - yrke

Det toårige studiet i media og journalistikk kvalifiserer for journalistisk arbeid i avis, radio og film/fjernsyn. Det toårige registudiet kvalifiserer for arbeid med regi av en- og flerkameraproduksjoner for fjernsyn og video.

Av de 29 yrkesaktive kandidatene fra 1989 oppga 66 prosent at de hadde arbeid i privat sektor.

Figur 32

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i media og kommunikasjonsfag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

41 prosent av de yrkesaktive kandidatene fra 1989 arbeidet i næringen "annen privat og offentlig tjenesteyting", der film og kringkasting finnes.⁴

21 prosent arbeidet innenfor sekundærmæringer (avis/forlagsvirksomhet hører til her), og 10 prosent i forretningsmessig tjenesteyting. 14 prosent arbeidet i skolen og offentlig administrasjon og 7 prosent i varehandel/samferdsel. Av kandidatene fra 1981 og 1985 var andelene som arbeidet innenfor sekundærmæringer større enn i 1989, med henholdsvis 33 og 50 prosent, mens det til forskjell fra 1989 ikke var noen kandidater i disse årene som arbeidet innenfor forretningsmessig tjenesteyting eller varehandel og samferdsel.

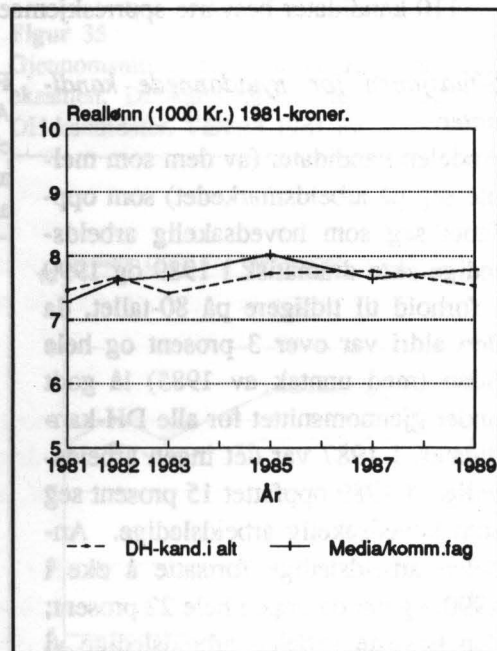
48 prosent av kandidatene fra 1989 hadde yrker som programtjenestemenn i radio/fjernsyn, som journalister eller fotografer. 7 prosent av de yrkesaktive kandidatene arbeidet som lærere og 24 prosent hadde kontor- eller utredningsarbeid.

Lønnsutvikling

Sammen med datafagkandidatene hadde media/kommunikasjonskandidatene den høyeste månedlige gjennomsnittslønna av DH-kandidatene fra våren 1989. Den var 13 743 kroner. Reallønna hadde steget med 7 prosent i perioden 1981-1989, den var imidlertid aller høyest i 1985 og har gått ned med 3 prosent de siste fire årene. De mannlige kandidatene tjente gjennomsnittlig vel 1200 kroner, eller 10 prosent, mer pr. måned enn de kvinnelige kandidatene. Kandidatene som arbeidet i offentlig sektor tjente gjennomsnittlig vel 1500 kroner, eller 12 prosent, mer pr. måned enn de som arbeidet i privat sektor. Det er imidlertid her bare 23 heltids yrkesaktive kandidater, og bare 7 av disse arbeidet i offentlig sektor, slik at tilfeldige variasjoner kan gi store utslag i gjennomsnittslønna.

Figur 33

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i media/kommunikasjonsfag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

⁴ Se note 1.

9.24 Datafag

Denne gruppen består av 2-årige studier i databehandling/systemarbeid og 2-årige studier i informatikk, samt 3-årig linje for datafag (informatikk og matematiske metoder).

110 kandidater besvarte spørreskjemaet, av disse var 33 prosent kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

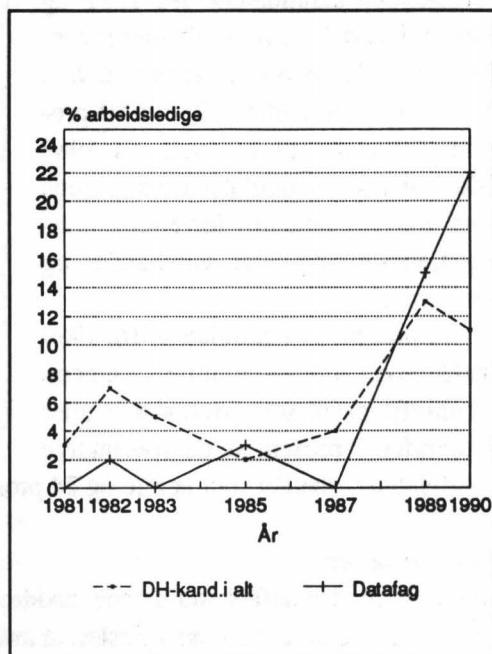
Andelen kandidater (av dem som meldte seg på arbeidsmarkedet) som oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige økte dramatisk i 1989 og 1990 i forhold til tidligere på 80-tallet, da den aldri var over 3 prosent og hele tiden (med unntak av 1985) lå godt under gjennomsnittet for alle DH-kandidater. I 1987 var det ingen arbeidsledige. I 1989 oppfattet 15 prosent seg som hovedsakelig arbeidsledige. Andelen arbeidsledige fortsatte å øke i 1990, og var da oppe i hele 22 prosent; den høyeste andelen arbeidsledige vi har registrert blant DH-kandidater i perioden 1981-90.

40 prosent av kandidatene fra 1989 studerte videre, men dette er ikke høyere enn for de fleste andre DH-gruppene. Mer enn 1/3 av disse svarte at de studerte videre fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. I 1985 studerte bare 11 prosent av datafagkandidatene videre, i 1987 13 prosent. Den gangen svarte henholdsvis 1/8 og ingen at de studerte videre fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. Datafagkandidatene konkurrerer med et økende antall realister og sivilingeniører med 4-5 års utdanning i databehandling og informatikk og med kandidater fra private høyskoler innenfor datafag og informatikk.

Sammen med kandidatene fra natur/miljøvern fag og naturvitenskapelige fag hadde datafagkandidatene fra 1989 den laveste andelen i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen; bare 37 prosent. Samtidig hadde de den høyeste andelen som avtjente verneplikt; 15 prosent. Både avtjening av verneplikt og det å studere videre

Figur 34

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i datafag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

kan være alternativer til arbeidsledighet. I 1985 var hele 80 prosent av datafagkandidatene i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen, i 1987 gjaldt det 78 prosent. 1/4 av datafagkandidatene i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning, mot 1/10 i 1985 og 1/5 i 1987.

Arbeid - yrke

Studiene i databehandling/systemarbeid og informatikk skal kvalifisere til å arbeide med planlegging, utvikling, drift og administrasjon av datamaskinbaserte systemer innenfor privat og offentlig virksomhet. Studiet databehandling/systemarbeid gir undervisningskompetanse i EDB i videregående skole.

Det treårige studiet i informatikk og matematiske metoder skal kvalifisere til stillinger i næringsliv og industri, stillinger som krever personell med solid bakgrunn i matematiske metoder og modellbygging. Det gir grunnlag for undervisning i matematikk i grunnskole og videregående skole og EDB i videregående skole.

Nesten halvparten av de 37 yrkesaktive datafagkandidatene fra våren 1989 arbeidet i offentlig sektor, 43 prosent.

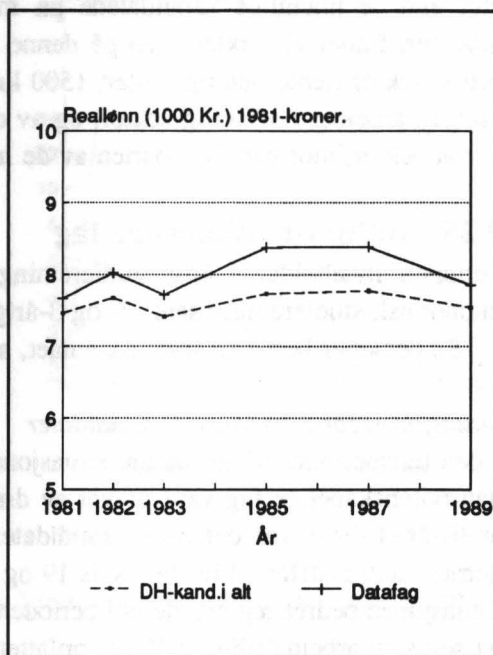
Bare 24 prosent av de yrkesaktive kandidatene fra 1989 arbeidet innenfor næringen finansiell og forretningsmessig tjenesteyting, mot 61 prosent i 1981 og 52 prosent i 1985. Samtidig økte andelen i varehandel/samferdsel fra 5 prosent i 1981 til 14 prosent i 1989, og andelen i offentlig administrasjon fra 2 prosent i 1981 til 19 prosent i 1989. Det vanskelige arbeidsmarkedet har gjort det lettere for offentlig sektor å få høgskoleutdannet datapersonell, selv med lavere lønner enn privat sektor. 51 prosent av de yrkesaktive datafagkandidatene hadde arbeid som EDB-konsulenter et halvt år etter eksamen. 14 prosent arbeidet som lærere eller høgskolelærere.

Lønnsutvikling

Datafagkandidatene hadde den høyeste gjennomsnittslønna blant DH-kandidatene og tjente 13 831 kroner pr. måned i 1989. De tjente mest også i 1987, og bare DH-

Figur 35

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i datafag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

kandidatene fra naturvitenskapelige fag hadde høyere gjennomsnittslønn i 1981, 1983 og 1985. Datafagkandidatene lå altså på et jevnt høyt nivå i hele perioden, men fra 1981 til 1989 økte reallønna deres bare 2 prosent, og sank til og med vel 6 prosent fra 1987 til 1989. Humanistene, samfunnsfagkandidatene og mediafagkandidatene hadde en gunstigere reallønnsutvikling når vi ser hele perioden under ett. Datafagkandidatene tjente over 17 prosent mer enn humanistene i 1981, i 1985 var forskjellen 10 prosent og i 1989 var den "bare" 7 prosent.

De kvinnelige datafagkandidatene fra 1989 tjente gjennomsnittlig 300 kroner mer enn de mannlige kandidatene pr. måned. Når vi ser på hvor kandidatene arbeider, finner vi forklaringen på denne forskjellen. Kandidatene som arbeidet i privat sektor tjente nemlig nesten 1500 kroner mer i gjennomsnitt pr. måned enn de som arbeidet i offentlig sektor, og av de kvinnelige kandidatene arbeidet 2/3 i privat sektor, mot bare halvparten av de mannlige.

9.25 Naturvitenskapelige fag

Gruppen inneholder 2-årig studieretning for analytisk kjemi, 3-årig teknisk/økonomisk studieretning samt 2- og 3-årige studier i akvakultur.

82 personer besvarte spørreskjemaet, av disse var 51 prosent kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

I den tiårsperioden vi ser på har situasjonen til de nyutdannede DH-kandidatene i naturvitenskapelige fag vært preget av dramatiske endringer i ledighetstallene fra år til år. I 1981 var det ingen kandidater som oppfattet seg som arbeidsledige, demest steg andelen til henholdsvis 19 og 9 prosent arbeidsledige i 1982 og 1983. Situasjonen bedret seg betydelig i perioden 1985-1987, da ingen kandidater oppfattet seg som arbeidsledige. I 1989 oppfattet 10 prosent av de som meldte seg på arbeidsmarkedet seg som arbeidsledige, en indikasjon på et vanskeligere arbeidsmarked også for denne gruppen DH-kandidater. I 1990 steg andelen arbeidsledige videre, til 15 prosent av kandidatene som meldte seg på arbeidsmarkedet.

Hele 49 prosent av kandidatene fra 1989 studerte videre, og av disse svarte over 1/4 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid i noenlunde samsvar med utdanningen. 24 prosent av kandidatene fra 1985 og 41 prosent av kandidatene i 1987 oppga videre studier som hovedaktivitet. Andelen har således vært økende på siste halvdel av 80-tallet. Verken i 1985 eller 1987 svarte noen av kandidatene som studerte videre at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid.

Et halvt år etter eksamen var bare 38 prosent av kandidatene fra våren 1989 i inntektsgivende arbeid. Bare kandidatene med datafag og natur/miljøvern fag hadde en like lav andel (henholdsvis 37 prosent og 4/14 av kandidatene). Dette har endret seg i løpet av 80-årene, i 1985 var 70 prosent i inntektsgivende arbeid et halvt år

etter eksamen og i 1987 53 prosent. I 1989 svarte 4/10 at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning; dette representerer en fordobling i forhold til 1985, da om lag 2/10 svarte det samme. 1987 var en "mellomstasjon"; 3/10 av kandidatene svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning.

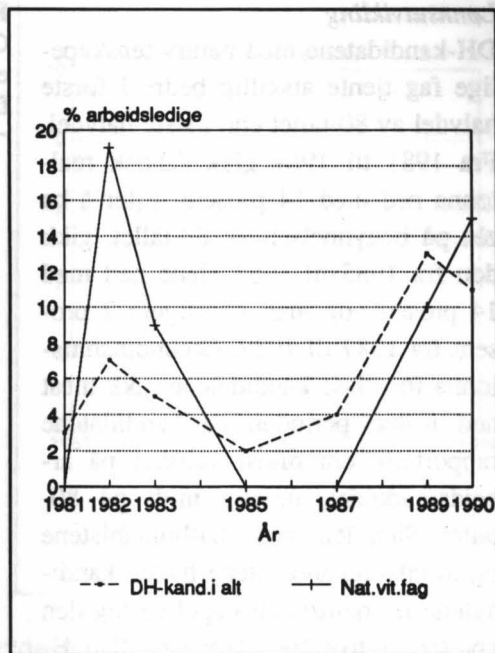
Arbeid - yrke

Studiet i analytisk kjemi er yrkesrettet mot laboratorier i industri og forskning. Det teknisk-økonomiske studiet kvalifiserer for stillinger i industri, bankvirksomhet og offentlig forvaltning (så vel rent tekniske som rent økonomiske stillinger). Akvakultur-utdanningen kan gi yrkeskompetanse som selvstendig næringsdrivende, som saksbehandler eller veileder innen den offentlige administrasjon av oppdrettsnæringen, som privat konsulent og til undervisning i akvakultur i videregående skole.

Av de 30 yrkesaktive kandidatene fra 1989 hadde 60 prosent funnet seg arbeid i privat sektor.

27 prosent av de yrkesaktive kandidatene fra 1989 arbeidet innenfor primærnæringer (oppdrettsnæringen er gruppert her), og 20 prosent innenfor sekundærnæringer. 33 prosent arbeidet i skolen, ved forskningsinstitusjoner eller i offentlig administrasjon og 10 prosent innen varehandel/samferdsel. Ingen kandidater arbeidet innen forretningsmessig tjenesteyting⁵ i 1989, til forskjell fra 1981 og 1985, da andelene i disse næringene lå på henholdsvis 25 og 16 prosent. I 1981 og 1985 var også andelene innenfor sekundærnæringer mye høyere enn i 1989; henholdsvis 43 og 73 prosent. En større andel fra 1989-kullet enn fra 1981- og 1985-kullene gikk til primærnæringer, offentlig administrasjon og skolen/forskningsinstitusjoner.

Figur 36 Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i naturvitenskapelige fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

⁵ Omfatter bank- og finansieringsvirksomhet, forsikring, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting (herunder juridisk og teknisk tjenesteyting).

37 prosent av kandidatene fra 1989 oppga teknisk-naturvitenskapelige yrker som fiskeoppdretter, kjemiker, ingeniør og geolog. 23 prosent av kandidatene arbeidet som lektorer/lærere, 20 prosent arbeidet som bedrifts/organisasjonsledere, og 10 prosent som salgsfunksjonærer.

Lønnsutvikling

DH-kandidatene med naturvitenskapelige fag tjente atskillig bedre i første halvdel av 80-tallet enn i siste halvdel. Fra 1981 til 1989 gikk faktisk reallønna ned med 14 prosent. Etter å ha økt på begynnelsen av 80-tallet, gikk den fra 1985 til 1987 alene ned med 14 prosent, og med ytterligere 2 prosent fra 1987 til 1989. Gjennomsnittslønna for disse kandidatene gikk mest ned i den perioden da kandidatene rapporterte om minst vansker på arbeidsmarkedet, nemlig midt på 80-tallet. Sammen med DH-humanistene og idrettsfagkandidatene hadde kandidatene fra naturvitenskapelige fag den laveste brutto månedslønna av alle DH-kandidatgruppene i 1989. Gjennomsnittlig månedslønn for kandidatene fra studieretninger for naturvitenskapelige fag fra våren 1989 var kr. 12 473, eller 800 kroner mindre enn gjennomsnittet for alle DH-kandidatene.

De kvinnelige kandidatenes gjennomsnittlige månedslønn var i 1989 10 prosent lavere enn de mannlige kandidatenes. Differensen i gjennomsnittlig månedslønn mellom privat og offentlig sektor var på 16 prosent, i privat sektors favør, og det var de mannlige kandidatene i privat sektor som tjente best.

9.26 Natur/miljøvern

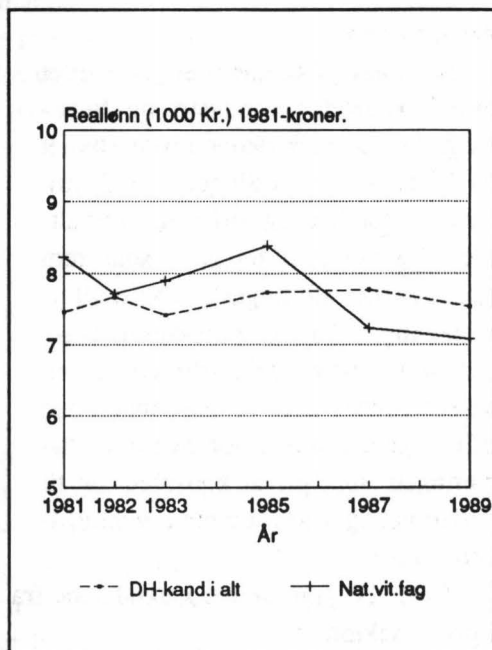
Natur- og miljøvern fag omfatter studiet 3-årig natur- og miljøvern. Få kandidater utdannes årlig. 14 kandidater besvarte spørreskjemaet, av disse var 5 kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

4 kandidater fra 1989 (av de 11 som meldte seg på arbeidsmarkedet) oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige et halvt år etter eksamen. I 1985 og 1987 oppfattet

Figur 37

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i naturvitenskapelige fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

ingen fra denne kandidatgruppen seg som hovedsakelig arbeidsledige. Av kandidatene fra 1990 gjaldt det 3 av 10 kandidater meldt på arbeidsmarkedet

Så mange som 6 av 14 kandidater studerte videre, og 3 av disse svarte at de studerte videre fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid. I 1985 og 1987 var det enda flere som studerte videre; henholdsvis 54 og 72 prosent. Av kandidatene som studerte videre i 1985 svarte i overkant av 4/10 at de gjorde det fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid. I 1987 gjaldt dette om lag 1/5 av kandidatene.

Bare 4 av 14 kandidater fra 1989 var i inntektsgivende arbeid, og 3 av disse svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1985 var 42 prosent i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen, og halvparten av disse svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. I 1987 var andelen i inntektsgivende arbeid 19 prosent, og av disse svarte 1/5 at arbeidet ikke krevde høyere utdanning.

Vanskene ser altså ut til å ha vært betydelige for denne lille gruppen kandidater på hele siste del av 80-tallet. Det var flere arbeidsledige i 1989 (og 1990) enn i 1985 og 1987, men til gjengjeld var andelen som studerte videre i 1985 og 1987 betydelig høyere enn i 1989.

Arbeid - yrke

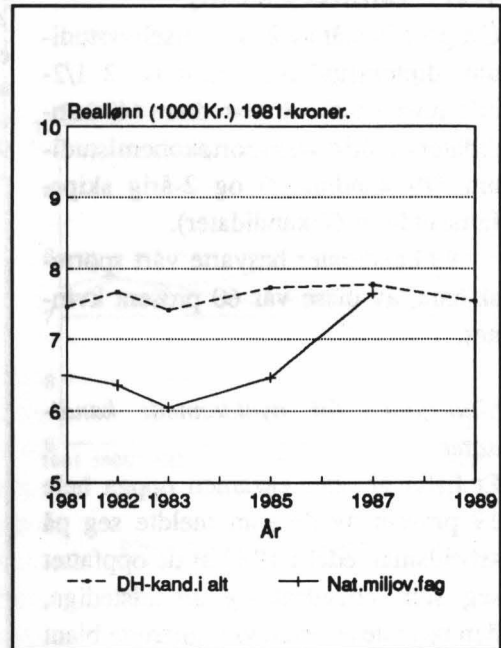
Studiet gir en tverrfaglig yrkesutdanning som tar sikte på arbeidsoppgaver innen miljøhygiene eller naturforvaltning i offentlig eller privat virksomhet. Kandidatgruppen konkurrerer trolig med realister (biologer) og ingeniører på arbeidsmarkedet.

Lønnsutvikling

Tallgrunnlaget er for lite til at vi kan presentere lønnstall for 1989, men vi har lønnstall for årene 1981-1987. Natur/miljøvern kandidatene tjente minst av alle gruppene i 1981 sammen med kandidatene fra humanistiske fag, og de fortsatte å tjene dårligst helt fram til 1987. Kandidatene fra 1987 tjente til gjengjeld nesten like

Figur 38

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i natur/miljøvern fag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-87.

godt som gjennomsnittet av DH-kandidatene. Utviklingen i disse årene er alt i alt preget av en sterk reallønnsøkning (18 prosent).

9.27 Samferdselsfag

Gruppen består av 2-årig reiselivsstudium, diplomstudium i reiseliv, 2 1/2-årig reiselivsøkonomistudium (49 kandidater) 2-årig transportøkonomistudium (29 kandidater) og 2-årig skipsfartsstudium (2 kandidater).

80 kandidater besvarte vårt spørreskjema, av disse var 60 prosent kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

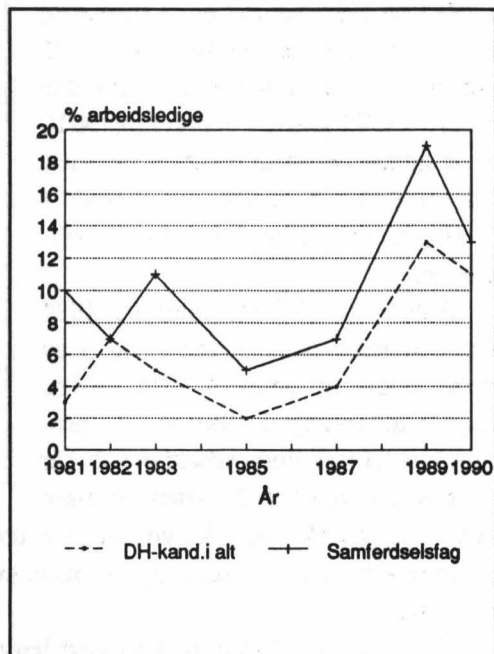
Et halvt år etter eksamen oppga hele 19 prosent av de som meldte seg på arbeidsmarkedet i 1989 at de oppfattet seg som hovedsakelig arbeidsledige, den høyeste andelen vi registrerte blant DH-kandidatene fra 1989. I 1990 sank andelen til 13 prosent. Særlig andelen arbeidsledige i 1989 representerer en markert økning i forhold til samferdselsfagkandidatenes situasjon tidligere på 80-tallet, da ledighetsprosenten varierte mellom 5 og 11 prosent. I hele perioden 1982-90 lå andelen arbeidsledige i denne gruppen høyere enn gjennomsnittet for alle DH-kandidatene.

34 prosent av kandidatene fra våren 1989 studerte videre, mot 25 og 30 prosent i henholdsvis 1985 og 1987. Om lag 1/5 av 1989-kandidatene som studerte videre svarte at de gjorde det fordi de antok at de ville få vansker med å finne arbeid. I 1985 og i 1987 svarte i overkant av 1/20 det samme.

50 prosent av samferdselsfagkandidatene fra våren 1989 var i inntektsgivende arbeid, mot 69 prosent i 1985 og 67 prosent i 1987. Av kandidatene fra våren 1989 svarte halvparten av kandidatene at arbeidet de hadde ikke krevde høyere utdanning. Tilsvarende tall er 4/10 av kandidatene i 1985 og 2/3 av kandidatene i 1987.

Figur 39

Arbeidsledige kandidater et halvt år etter eksamen i prosent av kandidater meldt på arbeidsmarkedet. DH-kandidater i samferdselsfag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-90.

Arbeid - yrke

Det to- og treårige reiselivsstudiet retter seg mot offentlig og privat reiseliv/turistforvaltning, reiselivsbedrifter (administratorer og ledere, markedsførere og produktutviklere, frontpersonale) og reiselivs- og turistplanlegging. Det toårige studiet i transportøkonomi kvalifiserer for stillinger innen transportselskap (drift, planlegging, økonomi), offentlig planlegging (særlig fylkeskommune) og industri- og handelsbedrifter (transport og distribusjonsavdelinger).

Av de 34 yrkesaktive kandidatene fra 1989 arbeidet 59 prosent i privat sektor et halvt år etter eksamen.

I løpet av 80-tallet fant en stadig mindre andel av samferdselskandidatene seg arbeid innen næringen varehandel/samferdsel (inkludert reisebyrå), 32 prosent i 1989 mot 76 prosent i

1981. En større andel enn tidligere gikk derimot inn i offentlig administrasjon og skolen, 38 prosent i 1989 mot 8 prosent i 1985 og ingen i 1981. Av kandidatene fra 1989 gikk dessuten 12 prosent inn i finansiell/forretningsmessig tjenesteyting og 6 prosent inn i "annen offentlig/privat tjenesteyting".⁶

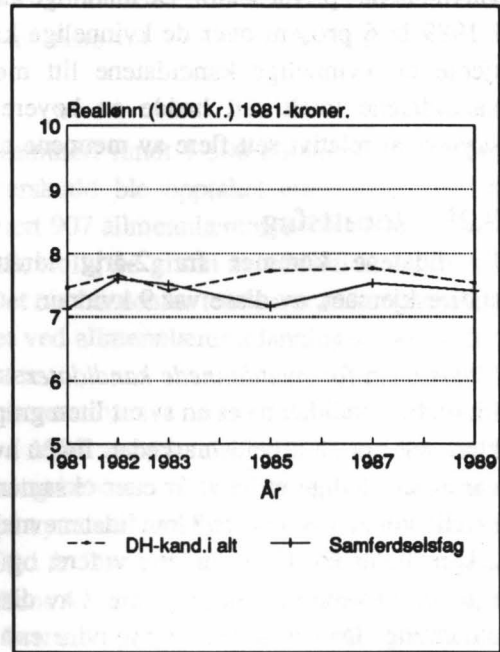
Kandidatene var i hovedsak fordelt på yrker som konsulent/funksjonær innen reisebyrå/reklame/hotell/salg (21 prosent), vegtrafikk/lufttrafikkleder og sjåfør (12 prosent), sekretær/kontor- og regnskapsarbeidsmedarbeider (24 prosent), bedrifts/organisasjonsleder (13 prosent), utreder/konsulent i offentlig administrasjon (15 prosent) samt lærer i videregående skole (9 prosent).

Lønnsutvikling

Lønnsnivået til samferdselsfagkandidatene har vært relativt lavt gjennom 80-tallet, og kandidatene fra våren 1989 hadde en gjennomsnittlig brutto nominell månedslønn på kr. 13 066. Reallønna steg med 4 prosent når vi ser perioden 1981-89 under

Figur 40

Gjennomsnittlig reallønn et halvt år etter eksamen. DH-kandidater i samferdselsfag og alle DH-kandidater. Vårkull 1981-89.

⁶ Se note 1.

ett, men de har med unntak av 1983 ligget under gjennomsnittet for DH-kandidatene.

Kandidatene som arbeidet i offentlig sektor tjente nesten 16 prosent mer enn kandidatene i privat sektor. De mannlige kandidatenes gjennomsnittlige månedslønn i 1989 lå 6 prosent over de kvinnelige kandidatenes. Men innen offentlig sektor tjente de kvinnelige kandidatene litt mer enn de mannlige. At de mannlige kandidatene totalt sett hadde en høyere gjennomsnittslønn enn de kvinnelige, skyldes at relativt sett flere av mennene arbeidet i offentlig sektor.

9.28 Idrettsfag

Kandidatene kommer fra 2-årig idrettsfagstudium. 15 kandidater besvarte spørreskjemaet, av disse var 9 kvinner.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

Idrettsfagkandidatene er en svært liten gruppe, men 1989-kandidatene ser ut til å ha klart seg bra på arbeidsmarkedet. Ingen av kandidatene meldt på arbeidsmarkedet var arbeidsledige et halvt år etter eksamen. Det samme gjelder forøvrig for 1990-kandidatene, ingen av de 8 kandidatene meldt på arbeidsmarkedet var arbeidsledige. 2 kandidater fra 1989 studerte videre, og 2 avtjente verneplikt. 11 kandidater var i inntektsgivende arbeid, og bare 2 av disse svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning. Denne andelen er mindre enn for de fleste andre DH-fagene. Det er vanskelig å si noe om utviklingen på 80-tallet; de første kandidatene ble uteksaminert i 1983, og både i 1985 og 1987 var antallet kandidater for lite til at vi har kunnet presentere tall. I 1983 ble 11 kandidater uteksaminert, og av disse studerte 7 kandidater videre. Det kan se ut som denne gruppen først helt mot slutten av 80-tallet har begynt å orientere seg mot arbeidsmarkedet.

Arbeid - yrke

Studiet kvalifiserer for arbeid som kroppsøvlingslærer i videregående skoler og folkehøgskoler, dessuten for ulike funksjoner innen organisert og uorganisert idrett. Av de 11 yrkesaktive kandidatene fra våren 1989 arbeidet 7 som lærere (1 kandidat var skoleleder) i grunnskolen og videregående skole, de resterende arbeidet innenfor statsadministrasjon (polititjenestemenn) og som funksjonær innen sosial-sektoren. Alle kandidatene oppga at de arbeidet innen offentlig sektor.

Lønnsutvikling

Vi har tall for lønn også bare for 1989. I forhold til de andre DH-kandidatgruppene hadde de den desidert laveste månedslønna, med 10 540 kroner. Nest dårligst tjente kandidatene i naturvitenskapelige fag, men de hadde likevel nesten 2 000 kroner

mer enn idrettsfagkandidatene i brutto månedslønn. Den lave lønna må nok sees i sammenheng med at kandidatene for det meste arbeider som lærere i skolen.

9.29 Allmennlærere

612 kandidater besvarte spørreskjemaet, av disse var 77 prosent kvinner.

Tilgang og bestand

I første halvdel av 80-tallet ble det uteksaminert rundt 1 500 allmennlærere årlig. Ut fra prognoser om forventet læreroverskudd ble opptaket etter 1982 kraftig redusert. I 1985/86 ble det bare uteksaminert 907 allmennlærere, de neste årene 708 og 816. Imidlertid slo prognosene ikke til, trolig på grunn av nedsatt leseplikt og en del læreres overgang til andre yrker. Det ble istedenfor tendenser til lærermangel midt på 80-tallet (Jordell 1989). Opptaket ved allmennlærerutdanningen ble derfor økt, i 1990 var det vel 1 500 nye studenter.

I bestandsberegningene for allmennlærere har vi forutsatt en tilgang på i overkant av 1 100 nye kandidater pr. år. I 1988 var det relativt få allmennlærere i de eldste aldersgruppene, slik at erstatningsbehovet vil være nokså moderat de nærmeste årene. Med uforandret tilgang på nyutdannede får vi derfor en viss økning av bestanden fra 62 650 i 1988 til 77 100 i år 2008. Fram mot år 2028 vil erstatningsbehovet øke når de store alderskullene kommer i pensjonsalderen, og med uforandret tilgang på nye kandidater vil bestanden reduseres til 59 800 i 2028.

Både blant kvinnelige og mannlige allmennlærere vil gjennomsnittsalderen heves markert. I 1988 utgjorde aldersgruppen 30-44 år vel 50 prosent av allmennlærerbestanden, mens denne andelen bli redusert til i underkant av 25 prosent i 2008. Kvinneandelen blant nyutdannede allmennlærere har økt de senere år fra 64 prosent i 1980 til 77 prosent i 1988. For hele bestanden var kvinneandelen i 1988 62 prosent, mens den vil være 71 prosent i 2008 og 76 prosent i 2028.

Situasjonen for nyutdannede kandidater

De nyutdannede allmennlærernes situasjon på arbeidsmarkedet ser ut til å ha vært god på siste halvdel av 80-tallet (vi har data om allmennlærerne fra og med 1984) og ser ut til å ha blitt ytterligere litt forbedret i 1989 i forhold til 1985.

Andelen arbeidsledige kandidater fra 1989 (av de som meldte seg på arbeidsmarkedet) var lav; 1 prosent. I 1985 var 2 prosent arbeidsledige.

I likhet med DH-kandidatene var det en stor andel av allmennlærerkandidatene fra våren 1989 som studerte videre; 36 prosent, litt flere enn i 1985, da andelen var 32 prosent. I 1989 svarte bare 1/20 av disse at de studerte videre fordi de antok det ville bli vanskelig å skaffe seg arbeid. I 1985 svarte nesten 1/5 det samme.

59 prosent av kandidatene fra 1989 var i inntektsgivende arbeid et halvt år etter eksamen. Sett i forhold til DH-kandidatene er dette en relativt høy andel. I 1985

var andelen 61 prosent (for 1987 har vi ikke tall). Mindre enn 1/10 av allmennlærerne i inntektsgivende arbeid fra 1989 svarte at arbeidet ikke krevde høyere utdanning, og denne andelen er betydelig lavere enn for DH-kandidatene. I 1985 svarte 1/6 av allmennlærerne det samme.

Arbeid - yrke

En meget stor andel, 91 prosent, av de yrkesaktive allmennlærerne fra våren 1989 arbeidet i offentlig sektor.

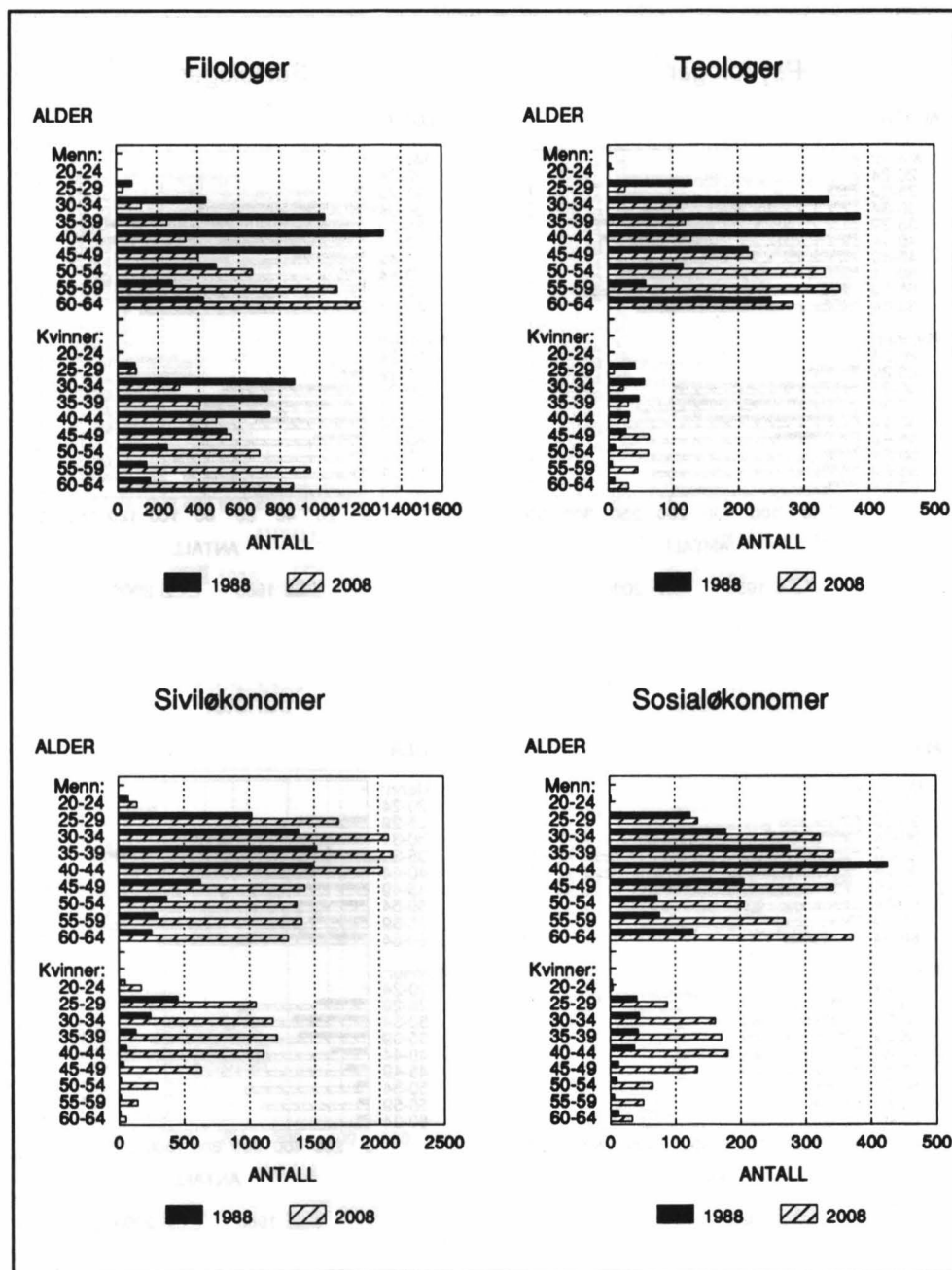
92 prosent av de 359 yrkesaktive kandidatene fra 1989 oppga, ikke uventet, at de arbeidet som lærere i skolen, fordelt med 90 prosent på grunnskolen og 2 prosent på videregående skole. 5 prosent arbeidet i næringen helse- og sosialtjenester (psykiatriske institusjoner, institusjoner for psykisk utviklingshemmede, institusjoner for narkomane og alkoholikere, barne- og ungdomshjem). Her oppga de yrker som lærer, barnehagelærer, fysioterapeut og konsulent/funksjonær.

I 1985 arbeidet 89 prosent i skolen et halvt år etter eksamen, 2 prosent arbeidet i næringen helse/sosialtjenester, 1 prosent arbeidet i stat/kommune/fylkeskommune, 1 prosent i statskirken og offentlig film/teater og 4 prosent i privat virksomhet (dvs industri, bank/finans, varehandel, nærings- og fagorganisasjoner). Spredningen på ulike næringer ser altså ut til å ha vært større i 1985 enn i 1989, særlig for privat sektor.

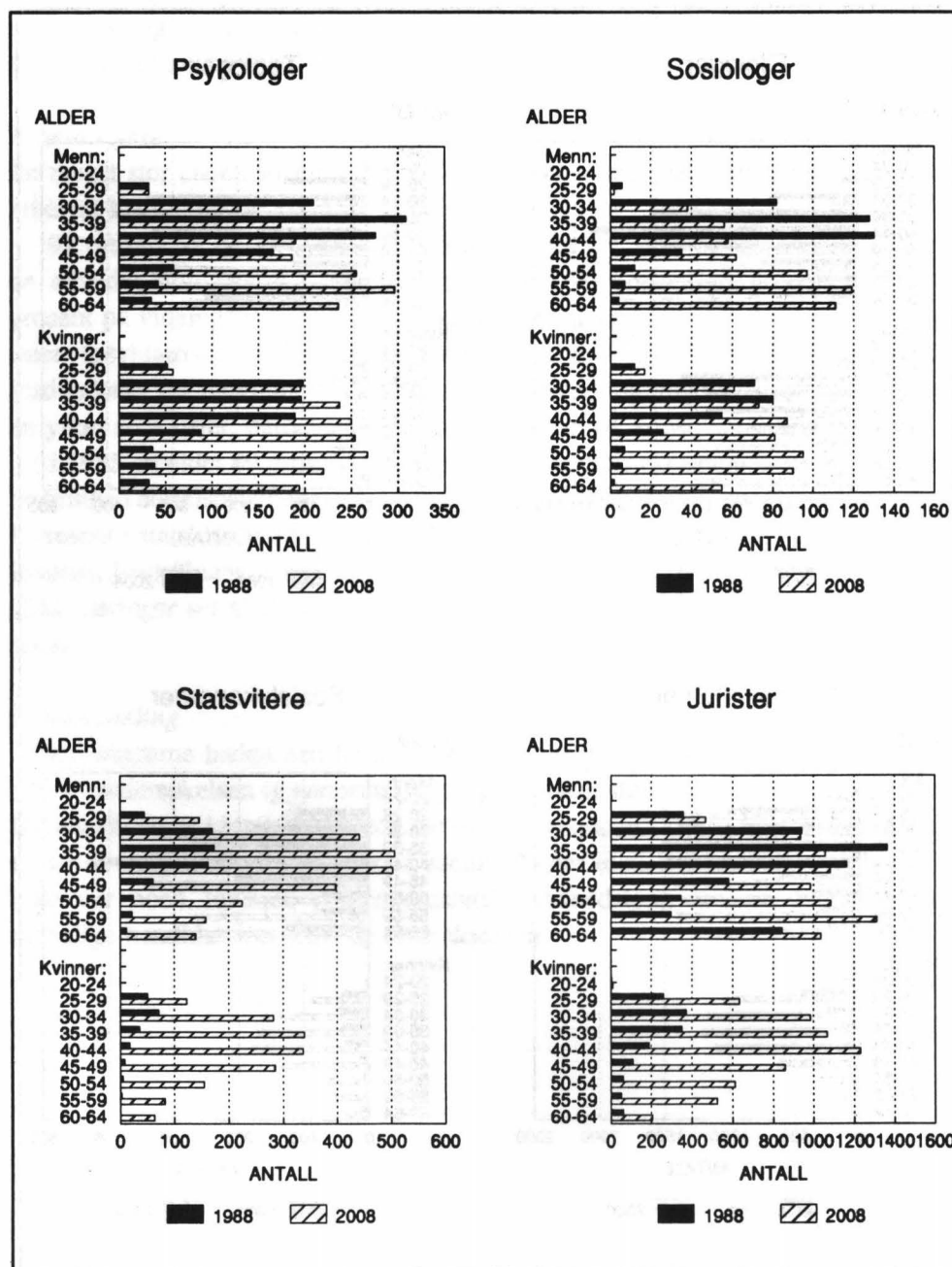
Lønnsutvikling

Allmennlærerne hadde den laveste gjennomsnittlige månedslønna av alle grupper i 1989-undersøkelsen (gjennomsnittlig brutto månedslønn: kr 12 285) sammen med DH-kandidatene i idrettsfag. Dette var også situasjonen i 1985. Allmennlærerne var en av de meget få grupper (når vi sammenligner med DH-kandidatene) hvor det ikke var noen forskjell i gjennomsnittlig månedslønn mellom kvinnelige og mannlige kandidater et halvt år etter eksamen.

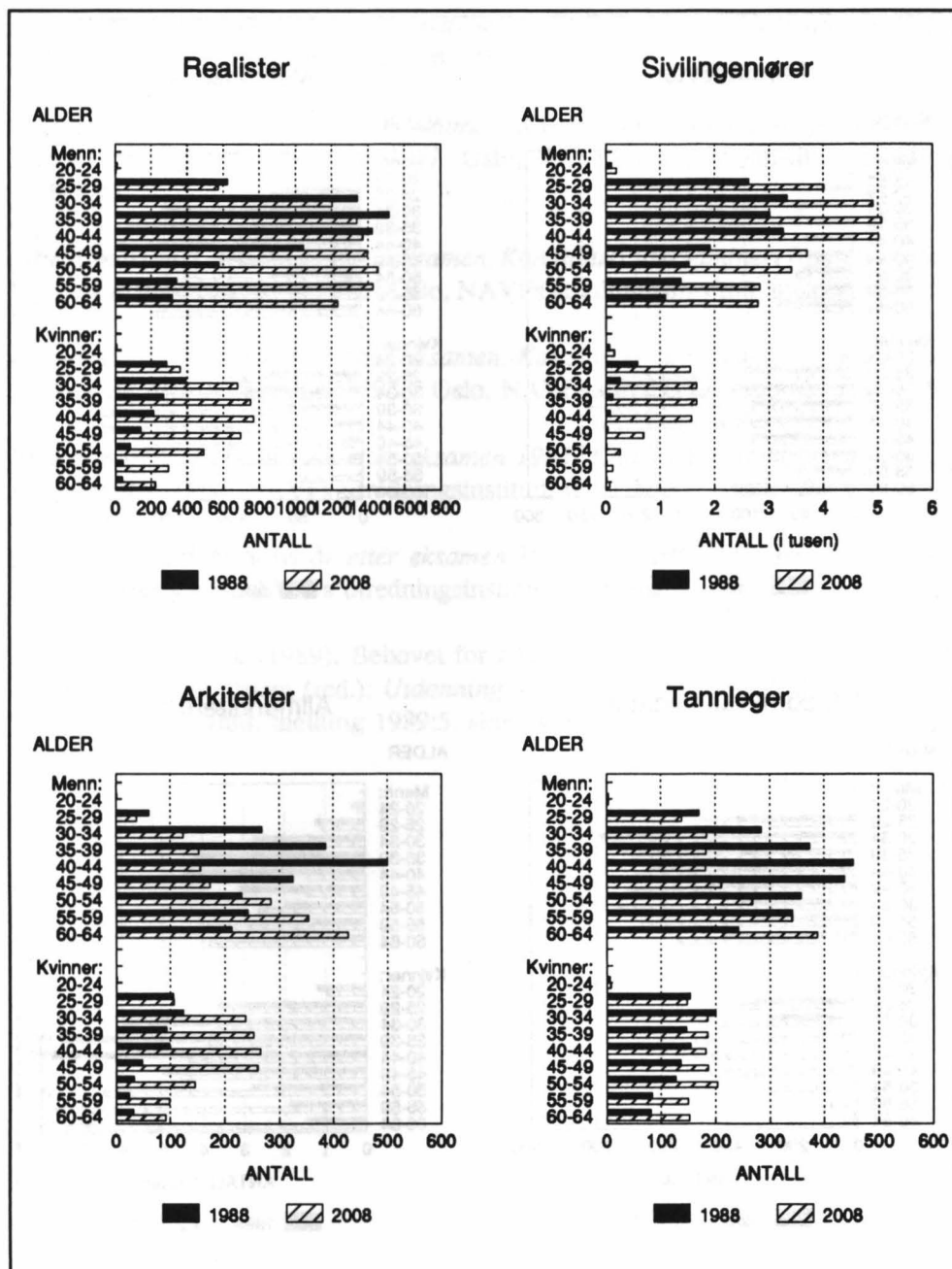
Figur 41 Bestanden av ulike utdanningsgrupper etter kjønn og alder i 1988 og 2008. 20-64 år.

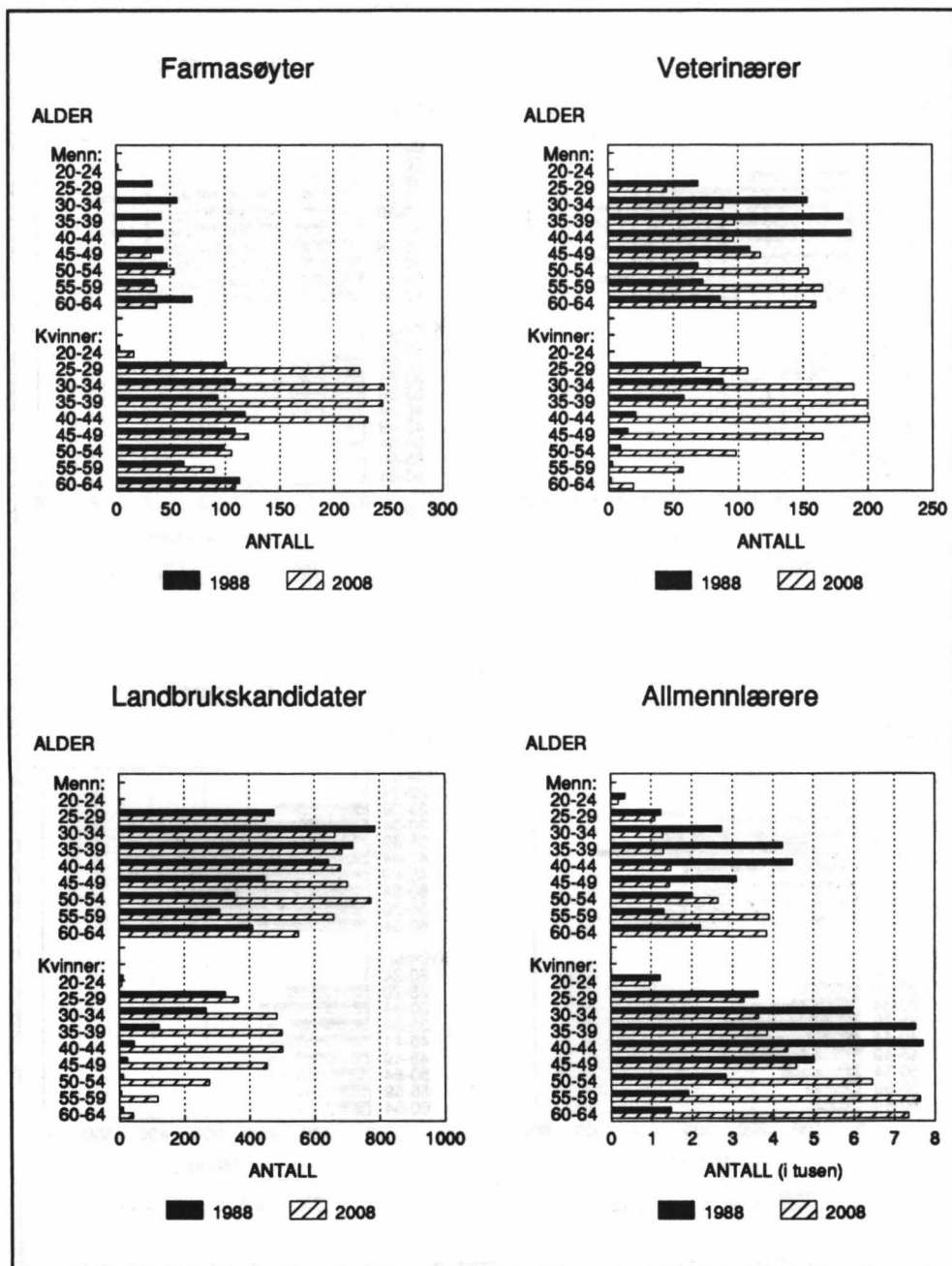
Figur 42 Bestanden av ulike utdanningsgrupper etter kjønn og alder i 1988 og 2008. 20-64 år.

Figur 43 Bestanden av ulike utdanningsgrupper etter kjønn og alder i 1988 og 2008. 20-64 år.

Figur 44 Bestanden av ulike utdanningsgrupper etter kjønn og alder i 1988 og 2008. 29-64 år.

Litteratur

- Kandidatundersøkelsen 1989. Yrkesaktivitet - arbeidsledighet - videre studier.* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, rapport 4/91.
- Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Kandidater uteksaminert fra universiteter og høyskoler 1980 og 1981.* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, melding 1983:1.
- Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Kandidater uteksaminert fra universiteter og distriktshøyskoler 1982.* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, melding 1984:1.
- Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen. Kandidater uteksaminert fra universiteter og distriktshøyskoler 1983.* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, notat 5/85.
- Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen 1985. Kandidater fra universiteter og høyskoler.* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, notat 3/88.
- Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen 1987. Kandidater fra universiteter og høyskoler.* Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, notat 3/89.
- Jordell, Karl Øyvind (1989): Behovet for allmennlærere i 90-åra. I Jens-Christian Smeby og Liv Støren (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1989*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt, melding 1989:5, side 24-30.

Vedlegg

Kapittel 4

Vedlegg 1

Etterspørselsveksten er beregnet i to trinn. Først er antall *nye stillinger* innen de ulike yrkesområder beregnet ved å multiplisere sysselsettingsveksten i ulike næringsområder med faste *yrkesandeler*. Yrkesandelene er beregnet utfra de sysselsattes fordeling på ulike yrkesområder i perioden 1974 til 1989. Antall nye stillinger hvor høyere utdanning er relevant er deretter beregnet ved å multiplisere tilveksten i nye stillinger innen de ulike yrkesområdene med andeler for hvor mange av jobbene hvor høyere utdanning er relevant. Andelen av stillinger hvor høyere utdanning er relevant er satt lik andelen av sysselsatte i aldersgruppen 25-34 år innen de ulike yrkes- og næringsområdene som hadde høyere utdanning i 1989.

Kilde: Arbeidsmarkedsundersøkelse (AKU) fra Statistisk Sentralbyrå. På grunn av endrede definisjoner over tid kan det være små avvik i tallene.

Vedlegg 2

Etterspørselsveksten er beregnet i to trinn. Først er endringen i antall stillinger innen de ulike yrkes- og næringsområder som følge av endringer i *yrkesstrukturen* beregnet. Deretter er endringer i etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft beregnet ved å multiplisere med andeler for hvor mange av jobbene som er relevante for høyere utdannede. Disse andelene er satt lik andelen av de sysselsatte i aldersgruppen 25-34 år innen de ulike yrkes- og næringsområdene som hadde høyere utdanning i 1989.

Kilde: Arbeidsmarkedsundersøkelsene (AKU) fra Statistisk Sentralbyrå. På grunn av endrede definisjoner over tid kan det være små avvik i tallene.

Vedlegg 3

Tilveksten av nye stillinger som krever høyere utdanning er beregnet utfra forutsetninger om den fremtidige næringsutvikling, om den totale sysselsettingsvekst, om endringer i yrkesstrukturen innen de enkelte næringene, og om behovet for høyere utdannet arbeidskraft innen de enkelte yrkesområdene i de enkelte næringene. Utviklingen i kompetansekravene innen de enkelte yrkesområdene er

et viktig forhold som ikke tas med i beregningene, da det er vanskelig å finne undersøkelser om dette.

Forutsetningene om den fremtidige sysselsettingsutvikling er hentet fra beregninger i Statistisk Sentralbyrå¹ Her er det beregnet en årlig vekst i sysselsettingen på 10 000 jobber. Dette er noe svakere enn økningen i arbeidsstyrken i framskrivningene av arbeidsstyrken fra Statistisk Sentralbyrå (Statistisk Sentralbyrå 1991), slik at denne forutsetningen impliserer en økning i den totale arbeidsledigheten gjennom 90-årene. Allikevel må denne forutsetningen betegnes som optimistisk på bakgrunn av sysselsettingsutviklingen de seneste årene.

Sysselsettingsveksten antas å skje innen offentlig forvaltning, og innen privat og offentlig tjenesteyting, hvor svært mange med høyere utdanning finner arbeid. Sysselsettingen innen primærnæringer og vareproduksjon vil reduseres, men andelen jobber som krever høyere utdanning er mye mindre der enn i de andre næringene.

Vridningen innen de enkelte næringene mot mer kvalifikasjonskrevende yrker antas å fortsette i samme takt som i perioden 1974 - 1989 (AKU). Det forutsettes altså at langt flere vil bli sysselsatt innen tekniske, vitenskapelige og humanistiske yrker, og med administrasjon og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse.

Erstatningsbehovet er beregnet som sum avgang fra arbeidsstyrken pga alderspensjonering, dødelighet, uførhet eller andre årsaker til avgang fra arbeidsstyrken. Dødelighet er beregnet utfra dødelighet for hele befolkningen etter aldersgruppe. Andre årsaker til avgang fra arbeidsstyrken er beregnet utfra yrkesandeler for ulike aldersgrupper i AKU-undersøkelsen for 1989. Yrkesandelen for personer over 69 år antas å være null.

Det forutsettes at etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft er lik andelen av de sysselsatte som har høyere utdanning innen de ulike yrkesgruppene, i aldersgruppen 25 - 34 år for 1989 (AKU 1989). En slik forutsetning er rimelig fordi, som tidligere beskrevet i denne artikkelen, har kandidater med høyere utdanning i hovedsak funnet relevant arbeid. Det er også mulig at etterspørselen etter høyt utdannet arbeidskraft faktisk er mye større, av flere grunner: 1) det kan innen enkelte yrkesområder være mangel på høyere utdannet arbeidskraft, 2) etterspørselen har måttet tilpasse seg en knapp tilgang, 3) teknologisk, sosial og økonomisk utvikling kan øke jobbenes kvalifikasjonskrav.

¹ For en nærmere beskrivelse av beregningene, se Klima, Økonomi og Tiltak, Den interdepartementale Klimagruppen 1991.

Kapittel 6

Vedlegg 1 Regresjonskoeffisienter, brutto ordinær månedslønn. Heltids ansatte høyere grads kandidater i humaniora, samfunnsfag og realfag, et halvt år etter eksamen (november 1989). Referanse: Mann, i offentlig sektor, bor i storby, arbeider innen helsevesen, undervisning eller personlig tjenesteyting.

	Humaniora og samfunns- fag (kvinneandel 51%)	Realister (kv.andel 40%)
Tidligere arb. samme arbeidsgiver	332	274
Næring		
- Primær- el. sekundærnæringer	1856**	1424**
- Varehandel, samferdsel, bygg	2972**	863
- Bank, finans, forretn.m.tjenesteyt.	648	1028*
- Offentlig administrasjon	675*	1636**
Sentralitet		
- Spredtbygd	784*	221
- Tettsted	-111	3037*
- Mindre by	564*	143
Lederyrke (i forhold til ikke ledere)	352	120
Alder (i forhold til gjennomsnittsalder 27 år)	159**	24
Kjønn (1=kvinne)	278	29
Sektor (1=privat)	1514**	1445
Tidligere arbeid (mndr) ¹	6**	13**
Fått barn i studietida*kvinne	-423	-79
Konstant	13009**	13436**
R ² justert	0,52	0,38
Tallet på observasjoner	185	126

* Signifikant på nivå $p=0.10$ eller lavere

** Signifikant på nivå $p=0.05$ eller lavere

¹ Antall måneder i inntektsgivende arbeid før studiene, under avbrudd i studiene eller samtidig med studier. Deltid omregnet til heltid. Effekt av hver måned.

Vedlegg 2 Regresjonskoeffisienter, brutto ordinær månedslønn. Heltids ansatte jurister, siviløkonomer og siviling./arkitekter et halvt år etter ek-samen (november 1989). Referanse: Mann, bor i storby, arbeider innen helsevesen, undervisning eller personlig tjenesteyting.

	Jurister (kvinne- andel 48%)	Sivil- økonomer (kvinne- andel 40%)	Siviling. og arkitekter (kvinne- andel 30%)
Tidlig. arb. samme arb.giver	325	88	-373
Næring			
- Primær- el. sekundærnær.	--	1746**	770*
- Varehandel, samferdsel, bygg	-192	- 42	-753
- Bank, finans, forr.tjen.yt.	- 1	1088*	723*
- Offentlig administrasjon	-1437*	-140	961*
Sentralitet			
- Spredtbygd	-703	- 68	-1403
- Tettsted	579	-265	1710
- Mindre by	-545	-365	49
Lederyrke (i forhold til ikke ledere)	1709**	2209**	523*
Alder (i forhold til gjennomsnittsalder 27 år)	- 95	374**	51
Kjønn (1=kvinne)	-301	418	-291
Sektor (1=privat)	246	733	595
Tidligere arbeid (ant. mndr ²)	22	-7	16*
Fått barn i studietida*kvinne	- 88	-1126	899
Konstant	15265**	14988**	14605**
R ² justert	0,25	0,28	0,24
Tallet på observasjoner	118	173	134

* Signifikant på nivå p=0.10 eller lavere

** Signifikant på nivå p=0.05 eller lavere

² Se note 9.

Vedlegg 3 Regresjonskoeffisienter, brutto ordinær månedslønn. Heltids ansatte lærere og DH-kandidater et halvt år etter eksamen (november 1989). Referanse: Mann, bor i storby, arbeider innen helsevesen, undervisning eller personlig tjenesteyting³.

	Allmennlærere (kvinneandel 74 %)	Distriktsh.sk.kand. i økonomiske fag (kvinneandel 63%)
Tidlig. arb. samme arb.giver	691**	27
Annen utdanning, nivå 5 (grunnfagsnivå)	897**	130
Annen utdanning, nivå 6 el. 7	907**	1541**
Næring		
- Primær- el. sekundærnær.	—	636
- Varehandel, samferdsel, bygg	—	-170
- Bank, finans, forretn.m.tj.yt.	—	977*
- Offentlig administrasjon	—	-193
Sentralitet		
- Spredtbygd	44	-702**
- Tettsted	-61	-1538**
- Mindre by	-96	-360
Lederyrke (i forhold til ikke ledere)	2772**	994**
Alder (i forhold til gjennomsnittsalder 27 år)	26**	166**
Kjønn (1=kvinne)	37	-718**
Sektor (1=privat)	-616**	465
Tidligere arbeid (ant. mndr ⁴)	4**	3
Fått barn i studietida*kvinne	-166	-350*
Revisor, DH		-468
Økon. adm. DH		51
Treårig, DH		1300**
Konstant	11875**	12910**
R ² justert	0,59	0,31
Tallet på observasjoner	259	280

* Signifikant på nivå $p=0.10$ eller lavere

** Signifikant på nivå $p=0.05$ eller lavere

³ For DH-økonomene er toårig DH-utdanning og "annen økonomisk DH-utdanning" referanse.

⁴ Se note 9.

Vedlegg 4 Regresjonskoeffisienter. Brutto ordinær måneds- lønn ti år etter eksamen. Logaritmen til måneds- lønnen⁵. Lønn i deltidsarbeid omregnet til heltidslønn. LÆRERE.⁶.

Variabler	Koeffisient	Standard koeffisient
Konstantledd (omregnet til kr)	12	003**
Kjønn (kvinner i forhold til menn)	-0.008	-0.029
Alder (i forh. til gj.sn.alder 35 år)	0.006	0.162**
Antall mnd. sysselsatt i perioden	0.001	0.107**
Antall semestre videreutdanning	0.007	0.093**
Arbeidstid mer enn heltid	0.022	0.058*
Arbeidstid mindre enn heltid	-0.183	-0.060*
Sentralitet (i forhold til spredtbygd strøk)		
- Tettsted	0.005	0.008
- Mindre by	-0.015	-0.049
- Storby (m/omland)	-0.014	-0.051
Næring (i forhold til undervisning, helsevesen og personlig tjenesteyting)		
- Primær- el. sekundærnæringer	0.100	0.098**
- Varehandel, samferdsel, bygg	-0.088	-0.095**
- Bank, finans, forretn.mes. tjen. yt.	-0.007	0.010
- Offentlig administrasjon	0.086	0.108**
Lederyrke (i forhold til ikke ledere)	0.180	0.385**
Ikke pedagogisk yrke (i forh. til ped.yrke)	-0.049	-0.122*
Sektor (privat i forhold til offentlig)	0.076	0.149
Ikke pedagogisk yrke*privat sektor	0.200	0.370**
Antall observasjoner	534	
R ² justert	0.491	

* Signifikant på nivå $p=0.10$ eller lavere

** Signifikant på nivå $p=0.05$ eller lavere

⁵ Siden vi her ser på logaritmen til månedslønnen, vil en enhets økning i den variabelen vi ser på, gi en prosentvis økning i lønnen som vises i koeffisienten i venstre kolonne.

⁶ Variablene har ulike målenheter. Noen variabler har verdien 1 for ja, 0 for nei, andre måles i år, en annen i semester, en annen i mndr. Når vi standardiserer disse til en felles måleenhet, får vi koeffisienten i høyre kolonne, som gir indikasjon på den relative betydningen av hver faktor.

Vedlegg 5 Regresjonskoeffisienter. Brutto ordinær måneds-
lønn ti år etter eksamen. Logaritmen til måneds-
lønnen⁷. Lønn i deltidsarbeid omregnet til
heltidslønn. SYKEPLEIERE.⁸.

Variabler	Koeffisient	Standard koeffisient
Konstantledd (omregnet til kr)	12 090**	
Kjønn (kvinner i forhold til menn)	-0.003	-0.010
Alder (i forh. til gj.sn.alder 35 år)	-0.000	-0.002
Antall mnd. sysselsatt i perioden	0.001	0.198**
Antall semestre videreutdanning	0.010	0.141**
Arbeidstid mer enn heltid	0.013	0.024
Arbeidstid mindre enn heltid	-0.031	-0.141**
Sentralitet (i forhold til spredtbygd strøk)		
- Tettsted	0.005	0.012
- Mindre by	-0.004	-0.018
- Storby (m/omland)	0.005	0.022
Næring (i forhold til undervisning, helsevesen og personlig tjenesteyting)		
- Primær- el. sekundærnæringer	0.534	0.241**
- Varehandel, samferdsel, bygg	0.113	0.125**
- Bank, finans, forretn. mes. tjen.yt.	--	--
- Offentlig administrasjon	0.053	0.059
Lederyrke (i forhold til ikke ledere)	0.109	0.450**
Sykepleieryrke (i forh.til ikke- sykepl)	-0.092	-0.262**
Sektor (privat i forhold til offentlig)	0.007	0.017
Antall observasjoner	271	
R ² justert	0.630	

* Signifikant på nivå p=0.10 eller lavere

** Signifikant på nivå p=0.05 eller lavere

⁷ Se note 13.

⁸ Se note 14.

Kapittel 8

Vedlegg 1 Andel av yrkesaktive førskolelærere, lærere og sykepleielærere desember 1979-88 som var i pedagogiske yrker/sykepleieryrke etter ulike definisjoner. Prosent

	Andel i pedagogisk yrke				Andel sykepleiere	
	Lærere		Førskolelærere		i sykepleieryrke	
	Primær yrke	Mykt yrke def.	Primær yrke	Mykt yrke def.	Primær yrke	Mykt yrke def.
1979	96,4	96,9	94,8	97,3	96,4	98,4
1980	95,1	95,8	94,9	97,9	94,1	97,5
1981	94,1	94,6	94,4	97,6	91,0	95,6
1982	94,9	95,6	94,9	97,9	90,2	96,1
1983	93,8	94,2	94,1	97,0	90,5	95,9
1984	93,7	93,9	93,4	96,4	89,0	95,7
1985	93,0	93,3	92,7	96,2	88,2	95,1
1986	89,5	90,2	90,9	94,5	87,5	94,3
1987	87,4	88,8	89,9	93,4	85,1	92,3
1988	85,5	86,6	89,5	93,1	85,2	92,2

Vedlegg 2

Den statistiske metoden vi benytter da er logistisk regresjon. Det undersøkes om de uavhengige variablene øker eller reduserer risikoen for at en begivenhet (overgang) vil skje. De uavhengige variable i tabellene er, med ett unntak (antall barn), dummyvariable, som har verdien 1 (kjennemerket forekommer) eller 0 (kjennemerket forekommer ikke). Effekten av at et kjennemerke (for eksempel deltidsarbeid) forekommer uttrykkes i koeffisienten (log-oddsen). Koeffisienten omregnes til relativ risiko (odds) ved å eksponensieres, og uttrykker da den relative risikoen for at begivenheten (yrkesovergangen) skal skje når kjennemerket forekommer (for eksempel har deltidsarbeid), sett i forhold til om kjennemerket ikke forekommer (har ikke deltidsarbeid). Et eksempel er: når koeffisienten for periode 1985-88 for lærere i vedlegg 2 er 1,3587, er den relative risikoen 3,8912. Det vil si at risikoen for en yrkesovergang i 1985-88 er 4 ganger så stor som i sammenlikningsårene 1979-81 (gitt at alle andre variable som inngår i den aktuelle analysen er konstante).

Datamaterialet som benyttes er en "person-år" organisert fil. Det vil si at hver person hvert år utgjør en analyseenhet. I undersøkelsen av høgskolekandidater, som omfatter opplysninger over ti år for 2569 personer, opererer vi derfor med 25 690 enheter. Det gir mulighet for å benytte teknikker for "begivenhetshistorie-analyse", basert på hazardratemodeller (Allison 1984), der den diskrete tidsenheten er år. Vi har da mulighet til å ta hensyn til at fenomenet vi undersøker kan variere over tid, at forklarende variable varierer over tid, og at det som undersøkes ikke avsluttet selv om observasjonsperioden er avsluttet (som ofte kalles "sensurering" av begivenheter).

Vedlegg 3

Logistisk regresjonsanalyse av sannsynligheten for overgang fra sykepleieryrke til ikke sykepleieryrke blant sykepleiere, og fra pedagogisk til ikke-pedagogisk yrke blant førskolelærere og lærere. Kontrollert for arbeidstid, antall barn, tidsperiode, arbeidskommunens sentralitet, lederstilling og kjønn. Bare statistisk signifikante resultater er gjengitt¹.

	Koeffisient	Sign.nivå	Relativ risiko
SYKEPLEIERE			
Deltid (=1)	1,7590	0,0021	5,8065
Kjønn (kvinne=1)	-0,7291	0,0341	0,4823
Deltid * kjønn	-2,5774	0,0001	0,0760
Konstant	-3,0690	0,0000	

Gjennomsnittlig sannsynlighet for overgang: 2,7%

FØRSKOLELÆRERE			
Kjønn	-1,3371	0,0034	0,2626
Spredtbygd strøk ²	0,5972	0,0575	1,8170 ³
Konstant	-3,0690	0,0000	

Gjennomsnittlig sannsynlighet for overgang: 1,5%

LÆRERE			
Periode 1985-88	1,3587	0,0008	3,8912
Kjønn	-1,1706	0,0083	0,3102
Konstant	-4,0732	0,0000	

Gjennomsnittlig sannsynlighet for overgang: 1,8%

¹ Variable som inngår i alle analysene er: Tidsperiode, kjønn, antall barn, interaksjon mellom antall barn og det å være kvinne, deltidsarbeid ved TO, interaksjon mellom deltidsarbeid ved TO og det å være kvinne, lederstilling ved TO og om arbeidskommunen ved TO var storby, liten by, tettbygd strøk eller spredtbygd strøk. Referanse: Heltid (=0), menn (=0), periode 1979-81, lederstilling (nei=0), storby m/omland, ingen barn.

² For definisjon av sentralitet, se Statistisk sentralbyrå 1985.

³ Tilsvarende relativ risiko for tettbygde strøk er like høy, 1,9145, men signifikansnivået er da 0,1244. Koeffisienten for tettbygde strøk er ikke signifikant fordi tallgrunlaget er for lavt. Det bor færre i tettbygde strøk enn i spredtbygde strøk.

Vedlegg 4 Grunner oppgitt til skifte av jobb blant sykepleiere som skifter fra sykepleieryrke ett år (T0) til ikke sykepleieryrke året etter (T1), og blant sykepleiere som skifter jobb (fra T0 til T1) innenfor sykepleieryrke. Prosent.

	Til ikke-sykepleieryrke	Til sykepleieryrke
Jobben før var midlertid.	10	9
Innskrenkn./nedleggelse	4	2
Ønsket en mer interessant og utfordrende jobb	38	29
Uten inntektsgiv. arb. og trengte ny jobb	1	1
Ønsket en jobb med en annen arbeidstid/kortere arb.reise	7	12
Bedre muligheter for forfremmelse	1	0
Bedre arbeidsforhold	13	7
Fikk høyere lønn i ny jobb	2	4
Hadde tatt videre/ny utdanning som jeg kunne benytte i den nye jobben	13	10
Bedre muligheter til barnetilsyn ved å skifte jobb/arbeidssted	1	5
Flyttet fordi jeg ville komme nærmere slektninger	5	5
Flyttet pga. ektefellens/samboerens arbeid eller utdanning	5	14
Flyttet for å få bedre bomiljø/lavere bokostn.	-	3

Vedlegg 5

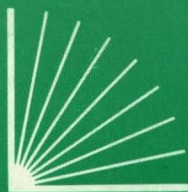
Grunner oppgitt til skifte av jobb blant personer som skifter fra pedagogisk yrke ett år (T0) til ikke-pedagogisk yrke året etter (T1), og blant personer som skifter jobb (fra T0 til T1) innenfor pedagogiske yrker. Prosent.

	Til ikke- pedagogisk yrke Førskole- Lærere lærere		Til pedagogisk yrke Førskole- Lærere lærere	
	Jobben før var midlertidig	6	19	30
Innskrenkn./nedleggelse	2	1	7	2
Ønsket en mer interessant og utfordrende jobb	41	33	13	20
Uten inntektsgiv. arb. og trengte ny jobb	-	-	0	2
Ønsket en jobb med en annen arbeidstid/ kortere arbeidsreise	6	6	5	11
Bedre muligheter for forfremmelse	4	-	0	1
Bedre arbeidsforhold	14	9	7	12
Fikk høyere lønn i ny jobb	12	6	3	4
Hadde tatt videre/ny utdanning som jeg kunne benytte i den nye jobben	8	3	4	4
Bedre muligheter til barnetilsyn ved å skifte jobb/arb.sted	4	4	2	5
Flyttet fordi jeg ville komme nærmere slektn.	2	9	13	6
Flyttet pga. ekte- fellens/samboerens arbeid eller utdann.	2	7	12	7
Flyttet for å få bedre bomiljø/lavere bokostn.	-	3	4	5

Utdanning og arbeidsmarked 1991

Utdanning og kompetanseheving er helt sentralt for å kunne løse mange av de problemene vårt samfunn står overfor. Rapportserien "Utdanning og arbeidsmarked" fra NAVFs utredningsinstitutt har som formål å gi et aktuelt informasjonsgrunnlag om sentrale tema på dette området.

Årets rapport fokuserer på: Den nye "studenteksplosjonen". Hvordan gikk det med avviste søkere fra videregående skoler og universitet høsten 1990? Hvordan har det vanskelige arbeidsmarkedet i 1989 og 1990 påvirket yrkesmulighetene til de nye kandidatene fra universiteter og høyskoler? Samsvarer DH-kandidatenes kvalifikasjoner med samfunnets behov? Utviklingen i antall høyere utdannede i årene fremover. Var det noen "flukt" fra omsorgsykker og undervisning på 80-tallet? Lønnsutviklingen for de enkelte utdanningsgruppene på 80-tallet. Hvorfor tjener kvinner mindre enn menn, også med høyere utdanning?

NAVFs utredningsinstitutt
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd
Munthes gate 29, 0260 Oslo 2
Telefon (02) 55 67 00

Institute for Studies in Research and Higher Education
The Norwegian Research Council for Science and the Humanities
Munthes gate 29, 0260 Oslo 2, Norway